

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
EKONOMIKOS KATEDRA

ILONA ALIŠAUSKAITĖ

LYČIŲ ASPEKTO ĮTAKA FORMUOJANT
VALSTYBĖS BIUDŽETĄ
Magistro baigiamasis darbas

Vadovė
prof. habil. dr. O. G. Rakauskienė

Vilnius, 2008

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
EKONOMIKOS KATEDRA

ILONA ALIŠAUSKAITĖ

LYČIŲ ASPEKTO ĮTAKA FORMUOJANT
VALSTYBĖS BIUDŽETĄ

Regioninės plėtros ekonomikos ir politikos magistro baigiamasis darbas
Studijų programa 62404S109

Vadovė
prof. habil. dr. O. G. Rakauskienė
2008 12

Recenzentas

2008 12

Atliko
RPEmn7-01 gr. stud.
I. Ališauskaitė
2008 12

Vilnius, 2008

TURINYS

ĮVADAS.....	8
1. LYČIAI JAUTRAUS BIUDŽETO KONCEPCIJA.....	11
1.1. LYČIAI JAUTRAUS BIUDŽETO SAMPRATA IR REIKŠMĖ EKONOMIKAI	11
1.2. MOTERŲ JUDĖJIMO REZULTATAI GLOBALIOS FINANSŲ SISTEMOS KONTEKSTE IR UŽSIENIO ŠALIŲ PATIRTIS	15
1.2.1. <i>Lenkija</i>	17
1.2.2. <i>Norvegija</i>	18
1.2.3. <i>Austrija</i>	19
1.2.4. <i>Belgija</i>	20
1.2.5. <i>Prancūzija</i>	20
1.2.6. <i>Vokietija</i>	21
1.2.7. <i>Didžioji Britanija</i>	22
1.2.8. <i>Švedija</i>	22
1.2.9. <i>Šveicarija</i>	23
1.3. LJB DIEGIMO BŪTINYBĖ LIETUVOJE	24
2. VALSTYBĖS IR SAVIVALDYBIŲ BIUDŽETO ANALIZĖ LYČIŲ ASPEKTU LIETUVOJE	27
2.1. LIETUVOS MOTERŲ INDĖLIS Į BVP	27
2.2. NACIONALINIO BIUDŽETO IŠLAIDŲ STRUKTŪROS ANALIZĖ LYČIŲ ASPEKTU.....	33
2.3. NACIONALINIO BIUDŽETO IŠLAIDŲ RAIDOS ANALIZĖ 1999-2008 M.	39
2.4. VALSTYBĖS IR SAVIVALDYBIŲ BIUDŽETŲ IŠLAIDŲ ANALIZĖ.....	43
3. TYRIMAS: MOKESČIŲ SISTEMOS POVEIKIS MOTERŲ EKONOMINEI-SOCIALINEI BŪKLEI	46
3.1. MOKESČIŲ SISTEMOS ANALIZĖ LYČIŲ ASPEKTU: TIESIOGINIAI IR NETIESIOGINIAI MOKESČIAI	46
3.2. MOKESČIŲ NAŠTOS ANALIZĖ LYČIŲ ASPEKTU.....	48
3.2.1. <i>Mokesčių našta stambiame versle</i>	52
3.2.2. <i>Mokesčių našta smulkiajame ir vidutiniame versle (SVV)</i>	54
3.3. PVM LENGVATŲ ĮTAKA MOTERŲ EKONOMINEI-SOCIALINEI BŪKLEI	56
IŠVADOS IR SIŪLYMAI	69
LITERATŪRA	72
ANOTACIJA	76
ANOTATION	77
SANTRAUKA.....	78
SUMMARY.....	80
PRIEDAI	83

LENTELĖS

2.1.1 lentelė. Lietuvos makroekonomikos ir socialiniai rodikliai 2000-2007 m.	28
Šaltinis: Statistikos departamentas, LR finansų ministerija	
2.1.2 lentelė. Lietuvos BVP struktūra ir moterų pasiskirstymas pagal ūkio veiklas 2004-2007 m.	30
Šaltinis: Moterys ir vyrai Lietuvoje, Vilnius, Statistikos departamentas	
2.1.3 lentelė. Pagrindiniai gyventojų užimtumo rodikliai 2008 m. (I ketvirtis)	32
Šaltinis: Užimtumas ir darbo rinka, Vilnius, Statistikos departamentas, 2008	
2.1.4 lentelė. Vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis pagal sektorius (be individualių įmonių), darbuotojų kategorijas ir lytį pirmąjį 2008 m. ketvirtį (Lt)	32
Šaltinis: Darbo statistika, Vilnius, Statistikos departamentas, 2008	
2.2.1 lentelė. Valstybės biudžeto išlaidų santykis su BVP 2002-2008 m. (%)	36
Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008	
2.2.2 lentelė. Valstybės biudžetas 2007-2008 m. (mln. Lt)	37
Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008	
2.2.3 lentelė. LR valstybės biudžeto asignavimų struktūra (% nuo visų išlaidų)	38
Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008	
2.2.4 lentelė. LR savivaldybių biudžetų asignavimų struktūra (% nuo visų išlaidų)	38
Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008	
2.3.1 lentelė. LR nacionalinio biudžeto asignavimų dinamika 1999-2003 m. (% nuo visų išlaidų)	40
Šaltinis: LR finansų ministerija	
2.3.2 lentelė. LR nacionalinio biudžeto asignavimų dinamika „vyriškoms“ sritims 2004-2008 m. (% nuo visų išlaidų)	42
Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008	
2.3.3 lentelė. LR nacionalinio biudžeto asignavimų dinamika „moteriškoms“ sritims 2004-2008 m. (% nuo visų išlaidų)	43
Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008	
3.2.1 lentelė. Mokesčių struktūra 1999-2008 m. (% nuo visų nacionalinio biudžeto	

pajamų	48
Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008	
3.2.2 lentelė. Mokesčių struktūra 1999-2008 m. (% nuo visų valstybės biudžeto pajamų) .	49
Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008	
3.2.3 lentelė. Mokesčių struktūra 1999-2008 m. (% nuo visų savivaldybių biudžetų pajamų)	49
Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008	
3.2.4 lentelė. Gyventojų pajamų mokesčio dalis, tenkanti savivaldybių biudžetams 2002-2008 m.	49
Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008	
3.2.5 lentelė. Užimti gyventojai valstybės ir privačiame sektoriuje 2007 m.	52
Šaltinis: Užimti gyventojai valstybės ir privačiame sektoriuje 2007 m., Vilnius, Statistikos departamentas, 2008	
3.3.1 lentelė. Piniginės mėsos vartojimo išlaidos vienam ūkio nariui per mėnesį 2000-2005 m. (Lt)	58
Šaltinis: LR statistikos departamentas	
3.3.2 lentelė. Vidutiniai metiniai mėsos vartotojų kainų indeksai 2001-2005 m. (%)	58
Šaltinis: LR statistikos departamentas	
3.3.3 lentelė. Namų ūkių išlaidos mėsai per metus 2000-2005 m. (Lt)	58
(sudaryta autorės)	
3.3.4 lentelė. Vidutinė kiaulienos kilogramo kaina su PVM 2000-2005 m. (Lt)	59
(sudaryta autorės)	
3.3.5 lentelė. Vidutinė kiaulienos kilogramo kaina be PVM 2000-2005 m. (Lt)	59
(sudaryta autorės)	
3.3.6 lentelė. Vidutinis suvartotos mėsos kiekis per metus 2000-2005 m. (kg)	59
(sudaryta autorės)	

PAVEIKSLAI

2.1.1 pav. Realus BVP dinamika 2000-2010 metais (mln. Lt)	27
Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008	
2.2.1 pav. Valstybės biudžeto išlaidų dinamika 2001-2008 m. (mln. Lt)	35
Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008	
2.2.2 pav. Valstybės biudžeto išlaidų santykis su BVP 2001-2008 m. (%)	36
Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008	
2.3.1 pav. LR nacionalinio biudžeto asignavimų dinamika 1999-2003 m. (% nuo visų išlaidų)	41
Šaltinis: LR finansų ministerija	
2.3.2 pav. LR nacionalinio biudžeto asignavimų dinamika 2004-2008 m. (% nuo visų išlaidų)	42
Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008	
2.4.1 pav. LR valstybės biudžeto asignavimų dinamika 2004-2008 m. (tūkst. Lt)	44
Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008	
2.4.2 pav. LR savivaldybių biudžetų asignavimų dinamika 2004-2008 m. (tūkst. Lt)	45
Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008	
3.2.1 pav. Nacionalinio biudžeto mokesčių dinamika 1999-2008 m. (tūkst. Lt)	50
Šaltinis: LR finansų ministerija	
3.2.2 pav. Valstybės biudžeto mokesčių dinamika 1999-2008 m. (tūkst. Lt)	51
Šaltinis: LR finansų ministerija	
3.2.3 pav. Savivaldybių biudžetų mokesčių dinamika 1999-2008 m. (tūkst. Lt)	51
Šaltinis: LR finansų ministerija	
3.3.1 pav. Duomenų kitimo grafikas 2000-2005 m.	67
(sudaryta autorės)	

SANTRUMPOS

- CIDA (Canadian International Development Agency) – Tarptautinė Kanados Plėtros Agentūra;
- DJI (Deutsche Jugendinstitut) – Vokietijos Jaunimo Institutas;
- GDI (Gender and Development Index) – Žmogiškųjų Išteklių Plėtros Indeksas;
- GEM (Gender Empowerment Index) – Moterų Galių Plėtros Indeksas;
- Gender budget – lyčiai jautrus biudžetas (LJB), lyčių lygybei jautrus biudžetas;
- Gender budgeting – lyties asignavimasis;
- Gender Equality Annex – Lyčių Lygybės Paktas;
- Gender mainstreaming – lyčių mainstreaming’as, lyčių aspekto integravimas – (re)organizacija, tendencija, vystymasis ir politikos procesų įvertinimas, tam, kad lyčių lygybės perspektyva būtų įtraukta į visą politiką visuose lygmenyse ir visose stadijose;
- IDRC (International Development Research Centre) – Tarptautinės Plėtros Tyrimų Centras;
- LAIB – lyčių apseko integravimas į biudžetą;
- NEWW (the network of east west woman) – Rytų ir Vakarų Moterų Tinklas;
- NGO (non-governmental organization) – nepelno siekiančios (nevalstybinės) organizacijos;
- Planning a gender budgeting initiatives – lyčiai jautraus biudžeto iniciatyvos;
- PPO – Pasaulinė Prekybos Organizacija;
- TVF – Tarptautinis Valiutos Fondas;
- UNDP (United Nations Development Programme) – Jungtinių Tautų Plėtros Programa;
- UNFEM (United Nations Development Fund for Women) – Jungtinių Tautų Vystymosi Fondas Moterims;
- United Nations Third World Conference on Women – Trečioji Jungtinių Tautų Konferencija Moterų tema;
- WEDO (Women’s Environmental and Development Organization) – Moterų Aplinkos ir Vystymosi Organizacija;
- WID (Women in Development) – Moterų Plėtros Tinklas;
- WIDE (Women in Development Europe) – Europos Moterų Plėtros Tinklas.

IVADAS

Darbo aktualumas. Lyčių lygybė – demokratinės visuomenės pagrindas ir viena svarbiausių Europos Sąjungos vertybių. Deja, nors Lietuvos Respublikos Konstitucija ir kiti teisės aktai skelbia lyčių lygybę bei draudžia diskriminaciją visose gyvenimo srityse, statistika ir tikrovė byloja apie didelį skirtumą tarp faktinės ir deklaruojamos lyčių lygybės. Įstatymų leidyba yra nepakankama priemonė užkirsti kelią lyčių nelygybei, kuri yra stipriai išsisknijusi mūsų visuomenėje ir kurią palaiko stereotipinis požiūris į vyrų ir moterų vaidmenis.

Europos Sąjunga sukūrė teisinę bazę ir ryžtingai ėmėsi veiksmų lyčių lygybei užtikrinti. Tačiau, siekiant šių tikslų, nepakanka vien pripažinti lygias moterų ir vyrų teises. Būtinai ir vyriausybės išpareigojimas skirstyti išteklius, atsižvelgiant į skirtingus moterų ir vyrų vaidmenis visuomenėje, taigi – integruoti į biudžetą lyčių aspektą. Lyčių nelygybė trukdo demokratinės visuomenės vystymuisi, ekonomikos augimui bei socialinei raidai. Visi viešosios politikos sprendimai yra svarbūs siekiant politinės, ekonominės ir socialinės vyrų ir moterų lygybės. Mokestinių priemonių renkant lėšas į valstybės biudžetą nustatymas, biudžeto asignavimų paskirstymas gali padidinti arba sumažinti skirtumus tarp moterų ir vyrų padėties visuomenėje.

Pagrindinė **problema**, kuriai skiriamas šis darbas: biudžetas – vienas svarbiausių įrankių įgyvendinant politikų priimtus sprendimus, o nuomonė, jog jis yra ir turėtų būti neutralus lytims, klaidinga ir, žiūrint iš valstybės ekonomikos augimo bei šalies gerovės perspektyvos, per brangiai kainuojanti visuomenei.

Tyrimo objektas – lyčiai jautrus biudžetas, kuris gali patobulinti lyčių analizę valstybės biudžeto ir išteklių paskirstymo plotmėje. Lyčių aspekto integravimas į biudžetą – tai procesas, kurio metu nagrinėjamas valstybės biudžetas, siekiant nustatyti, ar jis įvertina skirtingus socialinius vyrų ir moterų vaidmenis, ir siūlomi pakeitimai faktinės lyčių lygybės įgyvendinimui.

Darbo tikslas – įrodyti lyčių aspekto svarbą, formuojant valstybės biudžetą. Šiuo metu biudžeto skirstymas Lietuvoje neatsižvelgia į lytis, taip tik didindamas nelygybę tarp moterų ir vyrų. Numatytam darbo tikslui pasiekti keliami **uždaviniai**:

1. pateikti užsienio šalių ir Lietuvos analizę lyčių lygybės kontekste;
2. pagrįsti lyčiai jautraus biudžeto diegimo Lietuvoje būtinybę;
3. iširti Lietuvos moterų itaką bendrajam vidaus produktui;
4. išanalizavus valstybės ir savivaldybių biudžetus struktūriškai ir dinamiškai, palyginti jų asignavimus lyčių aspekto kontekste;
5. iširti valstybės ir savivaldybių biudžeto mokestines įplaukas lyčių aspekto kontekste;

6. palyginti mokestinę naštą, tenkančią skirtingoms lytims;
7. išanalizuoti lyčių vaidmenį stambiame bei smulkiajame ir vidutiniame versle;
8. ištirti PVM lengvatos maistui įtaką ekonominei-socialinei moterų būklei.

Darbe keliamos hipotezės:

1. Lietuvos BVP struktūroje neatsispindi tokia svarbi ekonomikos sritis, kaip taip vadinama reproduktyvinė ekonomika, kuri „atsako“ už žmogiškojo potencialo reprodukciją ir už žmogiškųjų išteklių kokybę ir kurioje lygiai taip pat sukuriama pridėtinė vertė, įnešanti ženklų indėlį į šalies BVP. Žmogiškojo kapitalo ir darbo jėgos kaštai lieka tarsi nematomi ekonomikoje, reproduktyvusis darbas neįeina į šalies BVP, jis niekaip neapskaitomas, nematuojamas ir neapmokamas.
2. Valstybės biudžetas nėra neutralus lyčių atžvilgiu. Išlaidų paskirstymas skirtingai veikia moterų ir vyrų socialinę-ekonominę padėtį, ir tuo pačiu lyčių lygybės asimetrija neigiamai įtakoja šalies biudžeto pajamas ir išlaidas;
3. Lietuvoje valstybės ir savivaldybių biudžetai suformuoti faktiškai lyčių principu. Skirstant šalies biudžeto išlaidas, pastebima ryški lyčių lygybės asimetrija. Tokiu būdu lyčių nelygybė yra tarsi skatinama;
4. Egzistuojanti mokesčių sistema Lietuvoje daro nevienodą poveikį moterų ir vyrų socialinei-ekonominei būklei. Moterims tenkanti mokestinė našta yra didesnė nei tenkanti vyrams.

Darbe naudojami metodai:

1. Statistikos departamento ir Finansų ministerijos teikiamų duomenų bei grafikų analizė;
2. valstybės ir savivaldybių biudžetų asignavimų ir mokestinių įplaukų analizė;
3. regresinė analizė (statistinė programa Eviews);
4. grafinė analizė (Excel).

Pirmoji darbo dalis skirta teoriniams aspektams nagrinėti bei egzistuojančioms lyčių lygybės įgyvendinimo programoms Lietuvoje ir užsienio šalyse aprašyti.

Antroji dalis skirta valstybės ir savivaldybių biudžetų išlaidų struktūrinei ir dinaminei analizei lyčių aspektu Lietuvoje. Antroje dalyje taip pat tiriamas Lietuvos moterų indėlis į BVP.

Trečioje dalyje lyčių aspektu analizuojamos nacionalinio biudžeto mokestinės įplaukos bei mokestinė našta valstybės ir privačiame sektoriuose. Šioje dalyje statistinės programos Eviews ir programos Excel pagalba atliktas tyrimas dėl pridėtinės vertės mokesčio lengvatos maistui įtakos moterų ekonominei-socialinei būklei. Tyrimo tikslas – išsiaiškinti produkcijos, kuriai taikoma lengvata kainų be PVM, kainų su PVM ir kiekio poveikį namų ūkio išlaidoms, kadangi, remiantis padaryta analize, PVM yra labiau moterims būdingas mokestis. Tokiu atveju būtent joms ir yra skirta minėta

lengvata. Jei produkcijos kaina be PVM neįtakoja namų ūkio piniginių išlaidų kitimo tai pačiai produkcijai, tai galima teigti, jog lengvata nepasiekia galutinio vartotojo, taigi, lengvatos teikiama nauda atitenka tiekėjui, kartais ir gamintojui, o šie, kaip rodo minėta analizė, dažniausiai būna vyrai. Taip pat, jei kainos be PVM išauga, tai, esant prielaidai, jog kiti veiksniai (sąnaudos, kapitalas ir kt.) nekinta, lengvata neatsispindi galutinio vartotojo (moters) mokamoje kainoje. Tyrimas remiasi LR finansų ministerijos duomenimis, o taip pat Statistikos Departamento 2000- 2005 metų piniginių vartojimo išlaidų vienam namų ūkio nariui per mėnesį duomenimis.

1. LYČIAI JAUTRAUS BIUDŽETO KONCEPCIJA

1.1. Lyčiai jautrus biudžeto samprata ir reikšmė ekonomikai

Lytims jautrus biudžetas (toliau – LJB), lyčių lygybei jautrus biudžetas – tai vienas ir tas pats įrankis, neleidžiantis atsirasti bet kokios rūšies lyčių diskriminacijai. Tai procesas, galintis patobulinti lyčių analizę valstybės biudžeto ir išteklių paskirstymo plotmėje [1, 3]. LJB nėra biudžetas sudaromas atskirai vyrams ir moterims. Tai yra pastangos iširti valstybės biudžetą pagal jo įtaką vyrams ir moterims, o gautus rezultatus panaudoti valstybės mikro ir makroekonominėi būklei gerinti [1, 3].

Šiuo metu tikėtis aukštos ekonominės galios neverta, kadangi kelias, kuriuo einama formuojant valstybės biudžetą, ignoruoja skirtingus socialinius vyrų ir moterų vaidmenis. Lyčių aspekto integravimas į biudžetą (toliau – LAIB) yra būtinas norint tai pakeisti. LAIB – tai procesas, kurio metu nagrinėjamas valstybės biudžetas siekiant nustatyti, ar jis įvertina moterų ir vyrų socialinės padėties savitumus, taip pat pasiūlyti pakeitimus, kurie padėtų siekti faktinės lyčių lygybės [13, 8]. LAIB apima [13, 24]:

- ekonominių išteklių paskirstymo analizę pagal lytis;
- visų ūkio šakų ir sektorių biudžeto išlaidų struktūros analizę pagal lytis;
- mokesčių sistemos analizę pagal lytis.

Įprasta manyti, kad LAIB yra neutralus politikos įrankis, tačiau tikrovėje valstybės pajamų surinkimo ir paskirstymo mechanizmai gali daryti skirtingą poveikį moterims ir vyrams [13, 8]. Biudžetas, suformuotas iš neutralios lyčiai perspektyvos, ignoruoja skirtingus jo poveikius vyrams ir moterims, o juk ne tik jų vaidmenys, bet ir pareigos bei gebėjimai nei vienoje visuomenėje nebuvo vienodos. Tokio biudžeto trūkumus ypač jaučia moterys, kadangi būtent jų teikiama ekonominė ir socialinė nauda visuomenei yra tarsi nematoma. LJB kaip tik ir reikalingas tam, kad užkirstų kelią tokiai nelygybei. Tačiau šio biudžeto progresas yra itin lėtas. Taip iš dalies yra dėl to, kad politikai vis dar nemoka elgtis su valstybės pinigais. Vyriausybė nemoka „sujungti“ pinigų ir politinių įsipareigojimų [1, 3]. Kartu nepakanka ir dėmesio, skiriamo išteklių poveikiui iširti. Visi išvardyti dalykai leidžia ramiai kerotis lyčių šališkumui.

Ekonominė lyčių lygybės nauda veda prie padidėjusios produkcijos ir geresnio žmogiškųjų išteklių išsivystymo. Deja, šiuo metu stebint tiesioginius ir netiesioginius valstybės biudžeto poveikius, galima daryti išvadą, jog ne tik valstybės biudžetas, bet ir visa ekonominė politika yra neutrali lytims.

Pirmoji LJB įvedė Australija 1984 metais. 1995 m. Pietų Afrikos Parlamento nariai kartu su nevyriausybinėmis organizacijomis pradėjo kurti LJB. 1997 m. PAR Vyriausybė jau atliko savo pirmąją lyčiai jautraus biudžeto analizę [1, 3]. Kuo toliau, tuo daugiau šalių, tiek išsivysčiusių, tiek besivystančių, prisijungia prie LJB sudarymo. Tautų Sandraugos, savanoriškos nepriklausomų valstybių asociacijos, finansų ministrai lyčių lygybei jautrų biudžetą netgi įtraukė į darbotvarkės sąrašą ir šiuo metu jau tiria, kaip minėtas biudžetas susijęs su makroekonominio išsivystymu [1, 4]. Visgi dar per anksti stebėti, kokią pažangą lyčių pusiausvyros nebuvimo kompensavimui padarė lyčių lygybės analizė – daugelis šalių dar tik įsiveda, ruošiasi įsivesti, arba pradeda, neseniai pradėjo taikyti LJB ir stebėti pokyčius. Pavyzdžiui, Indijoje, Delyje, įstaiga, atstovaujanti Jungtinių Tautų Vystymosi Fondui Moterims (UNIFEM – United Nations Development Fund for Women), perėmė visų ten veikiančių cechų vadovavimą į savo rankas taip padaryma didelę pažangą, siekiant sudaryti LJB [1, 4]. Norėdamos skatinti šią iniciatyvą, moterys parlamentarės ėmėsi lydiariavimo veiksmų. Buvo atlikta daugybė tyrimų lyčiai jautraus biudžeto tema, vienas iš jų buvo įtrauktas į 2000-2001 metų Nacionalinės Ekonominės Apžvalgos skyrių, skirtą lyčių nelygybei [1, 4].

Dabar dvidešimt dviejų Indijos valstijų biudžetas įgyvendina LJB iniciatyvas. Šia tema surinktus įrodymus ir informaciją tikimasi kaip įmanoma plačiau skleisti ir kitose valstybėse.

Tikimasi, kad lyčių aspekto įvedimas į makroekonomiką, ypač pagreitins ekonomikos augimą ir skatins žmogiškųjų išteklių išsivystymą, o tai suteiks moterims dar daugiau joms priklausančių teisių [1, 4].

Lyčiai jautraus biudžeto apibrėžimą pasiūlė feministinės ekonomikos atstovė iš Australijos R. Sharp 1984 m.: *lytims jautrus biudžetas reiškia lytimi pagrįstą valstybės biudžeto vertinimą, įtraukiant lyties perspektyvą visuose biudžetinio proceso lygmenyse, o ypač pertvarkant pajamas ir išlaidas, kas skatintų lyčių lygybę.*

Egzistuoja įvairių šio proceso apibrėžimų, pavyzdžiui prof. habil. dr. O. G. Rakauskienė jį apibūdina taip: *„Lyčių lygybei jautrus biudžetas (gender responsive budget) atsižvelgia į valstybės pajamų ir išlaidų struktūros įtaką moterų ir vyrų socialinei ir ekonominei padėčiai, kurią parodo biudžeto įsipareigojimai. Šie įsipareigojimai yra tampriai susiję su vyriausybės ir savivaldybių priemonėmis, skirtomis lyčių lygių galimybių įgyvendinimui“.*

Pasak Didžiosios Britanijos Esekso universiteto Sociologijos katedros profesorės Diane Elson, kuri yra viena iš LJB iniciatorių, kalbėdami apie lyčių lygybei jautrų biudžetą, pirmiausia turėtume atsakyti į klausimą, kokią įtaką šis fiskalinis matas, t.y. biudžetas, daro lyčių lygybei? Čia reikia paminėti ir vadinamąjį lyčių „mainstreaming“ą“, nors lietuvių kalboje šis reiškinys kol kas neturi atitikmens. Sąvoka „gender mainstreaming“ (lyčių mainstreaming‘as) pirmą kartą buvo

paminėta tarptautiniuose tekstuose, pasirodžiusiuose po 1985 metais Nairobyje vykusios Trečiosios Jungtinių Tautų Konferencijos Moterų tema (United Nations Third World Conference on Women) [2, 7]. Lyčių mainstreaming'as apibūdinamas kaip (re)organizacija, tendencija, vystymasis ir politikos procesų įvertinimas, tam, kad lyčių lygybės perspektyva būtų įtraukta į visą politiką visuose lygmenyse ir visose stadijose [2, 7]. Taigi, lyčių lygybei jautrus biudžetas – tai labai maža lyčių mainstreaming'o dalis ir labai didelis žingsnis, siekiant lyčių lygybės ekonomikoje, politikoje ir visuomeniniame gyvenime.

Ypatingą dėmesį kovai su lyčių nelygybės apraiškomis visuomenėje skiria ES. Paskutiniame dešimtmetyje ES institucijos praplėtė savo politinių įsitikinimų ir įgaliojimų ribas, numatydamos ir įgyvendindamos pozityviųjų veiksmų programas bei lyčių aspekto įgyvendinimo strategiją [13, 12]. Strateginiai dokumentai, įtvirtinantys lyčių lygybės prioritetą [13, 12]:

- Lisabonos strategija – pagrindinis jos tikslas – ES paversti „konkurencingiausia ir dinamiškiausia žinių pagrindu augančia ekonomika pasaulyje, kurioje darni ekonominė plėtra būtų suderinta su didesniu ir geresnės kokybės užimtumu ir tvirtesne socialine sanglauda“ ;
- Europos Tarybos nauja socialinės sanglaudos strategija – socialinė sanglauda yra idealas, kurio reikia siekti, o ne tikslas, kurį reikia įgyvendinti. Moterų ir vyrų lygybė – vienas pagrindinių Europos Tarybos įsipareigojimų, ypač svarbus socialinės sanglaudos strategijai [13, 14];
- Lyčių aspekto integravimo strategija – socialiniai santykiai tarp vyrų ir moterų negali būti nusakomi tik biologiniais ypatumais. Lyčių aspektas pamažu integruojamas į įvairius ES politinius procesus [13, 15].

Visuomenės (vyrų, moterų ir net vaikų) mokama kaina dėl lyčių nelygybės didelė: mažėjanti gamybos apimtis, krentanti darbuotojų kompetencija, smunkantis gerbūvis ir laisvalaikio trūkumas. Jei moterims būtų suteikta daugiau ekonominių galių, daugelyje šalių produktyvumas išaugtų, pagerėtų žmogiškieji išteklių, sumažėtų streso ir pagerėtų bendra gyventojų sveikata [3, 24]:

1. Žemės ūkio tyrimai atlikti Afrikoje įrodė, jog mažinant lyčių nelygybę, galima efektyviai pakelti agrokultūrinį lygį. Pavyzdžiui, Kenijoje moterims ūkininkėms buvo skiriama tiek pat sąnaudų (grūdų, trąšų, pesticidų ir kt.) ir suteikiama informacijos apie tai, kaip ir vyrams ūkininkams, o tai padidino derlių beveik 20 procentų [10].
2. Tiriant ekonominę augimą ir švietimą, paaiškėjo, kad tose šalyse, kurios vengia investuoti į vyrų ir moterų nelygybių mažinimą, moterų lavinimą, bendras vidaus produktas (BVP) nustoja augti ir pradeda mažėti, t.y. šalių, kuriose moterų ir vyrų išsilavinimo koeficientas

mažesnis nei 0,75, BVP beveik 25 procentais mažesnis, nei šalių su apylygiu moterų ir vyrų išsilavinimu [11].

3. Darbo rinkos tyrimai parodė, jog eliminuojant lyčių nelygybę bendrajame užimtumė, atlyginimuose ir teikiamoje naudoje, padidėja ne tik moterų sukurtas produktas, bet ir bendras vidaus produktas. Pavyzdžiui, jei lyčių nelygybė darbo rinkoje būtų panaikinta Lotynų Amerikoje, moterų atlyginimas ten išaugtų 50 procentų, o bendra šalies gamybos apimtis padidėtų 5 procentais [12].

4. Tyrimai parodė, kad lyčių nelygybė varžo teigiamą pasiūlą struktūrinio prisitaikymo priemonėms. Kuomet derliaus kainos kyla, ekonomistai tikisi, kad ūkininkai išaugins daugiau produkcijos, tačiau, jei mokėjimai pateks vien tik į ūkininkų vyrų rankas, ūkininkės moterys neteks paskatos tiekti daugiau grūdų. Net jei dalis pinigų visgi atitenka ūkininkėms, jos savo produkcijos, tiekiamos rinkai, nedidina todėl, kad jos plūša aprūpindamos šeimą būtinais ištekliais, prižiūri vaikus, rūpinasi, kad pakaktų kuro ir vandens.

Moterų laiko trūkumas ypač riboja augimą ir vystymąsi: moteris tarsi tampa viršpelni tiekiančiu šaltiniu [3, 25]. Vertėtų plačiau ištirti naudą, kurią valstybė gautų, panaikinus minėtus ribojimus, tai reiškia visų pirma sumažinus moterų užimtumą namų ūkiuose. Pavyzdžiui, Tanzanijoje atlikti tyrimai rodo, kad panaikinus ribojimus smulkiajame kavos ir bananų augintojų versle, namų ūkio įplaukos padidėja 10 procentų, darbo produktyvumas išauga 15 procentų, o kapitalas 44 procentais [3, 25].

Svarbu suprasti, jog lyčių nelygybės mažinimas būtinas ne dėl galimybės panaudoti moterį tarsi išteklių tam, kad didintų ekonominį augimą ir produktyvumą [3, 25]. Lyčių nelygybės mažinimo esmė glūdi tame, jog kuo labiau moteris galės kontroliuoti esamus išteklius, tuo labiau visuomenė išloš, ir atvirkščiai – kuo labiau įsigalės lyčių nelygybė, tuo daugiau visuomenė praras.

Dėl lyčių nelygybės egzistuojančius nuostolius makroekonominė politika gali didinti, mažinti arba išvis nekeisti [3, 25]. Taip gali atsitikti dėl tiesioginių pastangų ir netiesioginių padarinių. Jau minėtais pavyzdžiais galima iliustruoti, kaip visa tai gali įvykti [3, 26]:

- Moterų ūkininkų produktyvumo didinimas Afrikoje: makroekonominė politika didina produktyvumą skatindama technologijų diegimą žemės ūkyje ir didindama išsilavinusių moterų skaičių. Pavyzdžiui, didinamos viešosios išlaidos moterų mokymui, kredito suteikimui, gali būti teikiamos subsidijos. Tačiau produktyvumo padidėjimas gali įvykti ir dėl netiesioginių padarinių: jei makroekonominė politika skatino šeimos pajamų padidėjimą, šeimoms, kurios į dukrų išsilavinimą ir auklėjimą investuoja tiek pat, kiek ir į sūnų arba, jei valstybė diegia komunalines paslaugas (dujas, elektrą, vandenį), tuomet moterys „išlaisvinamos“ nuo rūpinimosi buitimi ir gali sutelkti savo dėmesį į kitus dalykus.

- Lyčių skirtumai išsilavinime: jei išsilavinusių moterų skaičius labai skiriasi nuo išsilavinimą turinčių vyrų skaičiaus pastarųjų naudai, tai makroekonominė politika gali padidinti nuostolius potencialiame bendrajame nacionaliniame produkte. Tai gali įvykti tiesiogiai, mažinant išlaidas išsilavinimui, ir netiesiogiai, dėl šeimos bendrų pajamų sumažėjimo. Tačiau nuostoliai gali būti sumažinti, jei makroekonominė politika didina išlaidas, skiriamas išsilavinimui, ypač pirminiame lygmenyje, tuo pat metu gerėja šeimų finansinė padėtis ir jos gali sau leisti siųsti mokyti ir dukteris.

- Nelygybė darbo rinkoje: makroekonominė politika gali sumažinti nelygybę darbo rinkoje tiesiogiai, plėsdama viešojo sektoriaus darbą (lyčių nelygybė darbe viešajame sektoriuje yra apskritai mažesnė nei privačiame), ar mažindama skirtumą tarp vyrų ir moterų gaunamų darbo užmokesčių, suteikiamų darbo galimybių ir per moterų užimtumo politiką. Makroekonominė politika gali sumažinti nelygybę darbo rinkoje ir netiesiogiai, skatindama įvairias ekonominio vystymosi formas, kurios kuria naujas darbo vietas moterims, tokias kaip rūbų ar elektronikos pramonės plėtimas.

- Pasiūlos įtaka struktūrinio prisitaikymo priemonėms: lyčių nelygybė neigiamai įtakoja pasiūlą, kadangi paprastai tokiu atveju moteris viena rūpinasi buitimi, vaikais, pragyvenimui būtiniais dalykais kaip vanduo ir netgi kuras.

Visi aukščiau aprašyti pavyzdžiai įrodo kainą, kurią moka visuomenė dėl egzistuojančios lyčių nelygybės ir būdą, kaip keičiant makroekonominę politiką, galima šią nelygybę panaikinti. Makroekonominė politika keičiama lyčių lygybės naudai šiomis priemonėmis [3, 27]:

1. didinama prekių ir paslaugų gamybos apimtis;
2. padidėjusi laisvo laiko trukmė;
3. suteikiama galimybė gyventi pilnavertį gyvenimą (gera sveikata, nevaržomos laisvės ir pan.);
4. sustiprinta gamtos apsauga.

1.2. Moterų judėjimo rezultatai globalios finansų sistemos kontekste ir užsienio šalių patirtis

Lyčių lygybės problemos jau seniai išsiplėtė už atskirų valstybių ribų. Tai tapo reiškiniu, o kaip išskirtinai svarbios pabrėžiamos šios problemos [4, 189]:

- moterų diskriminacija darbo rinkoje;
- nepakankamas moterų darbo indėlio į ekonomiką vertinimas;
- ribotos moterų prieigos prie ekonominių išteklių galimybės.

Būtent lyčių analizė atskleidžia valstybės neefektyvumo priežastis, kurios paprastai būna susiję su egzistuojančia lyčių nelygybe. Kai kurios šalys tai suvokė jau seniai – dar 1990 metais susikūrė įvairūs Šiaurės ir Pietų šalių moterų aljansai. Jų dalis yra ir amerikiečių moterų organizacija WEDO (Women's Environmental and Development Organization), kuri įnešė didžiulį indėlį, analizuodama Tarptautinio Valiutos Fondo (TVF), Pasaulio banko, Pasaulinės Prekybos Organizacijos (PPO) ir transnacionalinių korporacijų veiklą [4, 189]. Europoje veikia WIDE (Women in Development Europe), įkurta 1993 metais. Ši organizacija gina moterų interesus visoje Europos Sąjungoje, o taip pat Europos Komisijoje ir Europos Parlamente. Tokios ir panašios asociacijos nagrinėja lyties aspektą keturiomis kryptimis [4, 190]:

- moterų teisių gynimas;
- viešųjų finansų lyčių lygybės analizė;
- finansinių kreditų teikimas moterims;
- informacinė parama ir mokymo programos moterims.

Pagrindinės išvados, kurios buvo padarytos pasaulinio moterų judėjimo ir į kurias savo tolesnėje veikloje atsižvelgė Pasaulio bankas ir TVF, skambėjo taip [4, 190]:

- Lyčių lygybės nukrypimai yra giliai įsišakniję globaliniu, nacionaliniu ir vietiniu (savivaldos) aspektais. Su lyčių nelygybe susijusių ekonomikos problemų sprendimas negali apsiriboti tik mikroekonomikos sritimi. Lyčių nelygybė, kitaip tariant lyčių asimetrija, iškreipimai pasireiškia makroekonominiame lygmenyje, todėl lyčių lygybės problemų sprendimai turi būti adekvatūs ir priimami makroekonominiais aspektais.
- Siekiant pašalinti lyčių lygybės iškreipimus, visų pirma būtina parengti priemonių programą valstybės finansų politikoje. Tuo tikslu reikėtų veikti įvairiomis kryptimis: kelti lyčių lygybės sąmoningumą, t.y. ne tik šviesti visuomenę lyčių nelygybės tema, bet ir kurti atitinkamus įstatymus, kad ta nelygybė išnyktų.
- Būtina koreguoti TVF vykdomą „monopolinę politiką“, teikiant rekomendacijas lyčių lygybės aspektais.
- Pasaulio bankas ir regioniniai rekonstrukcijos ir plėtros bankai turi peržiūrėti žmogiškųjų išteklių plėtros kreditavimo politiką, atsižvelgiant į lyčių aspektą. Tam tikslui bankai gali panaudoti Jungtinių Tautų Plėtros programos pasiūlytus indeksus:
 - Lyčių Lygybės Plėtros Indeksą, kuris inkorporuoja lyčių nelygybės aspektus į Žmogiškųjų Išteklių Plėtros Indeksą (GDI – Gender and Development Index);
 - Moterų Galių Plėtros Indeksą, matuojantį moterų sprendimų priėmimų įtaką ekonomikai ir politikai (GEM – Gender Empowerment Index).

Moterų judėjimo padarytos ekonominės politikos korektyvos apėmė ne tik mikroekonomikos, bet ir makroekonomikos sritis. Kai kurios moterų judėjimo lyderės siūlo įvesti ir tarptautinių finansinių institucijų ekspertizę lyčių aspektu [4, 191].

Lyčių lygybės tyrimus aktyviai inicijuoja ir remia [4, 192]:

- Jungtinėse Amerikos Valstijose: Pasaulio bankas, TVF, Jungtinės Tautos, Tarptautinės Plėtros Tyrimų Centras (IDRC – International Development Research Centre), Jungtinių Tautų Plėtros Programa (UNDP – United Nations Development Programme) ir Jungtinių Tautų Plėtros Fondas Moterims (UNFEM – United Nations Development Fund for Women);
- Kanadoje: Tarptautinė Kanados Plėtros Agentūra (CIDA – Canadian International Development Agency);
- Pasaulinės moterų organizacijos: Moterų Plėtros Tinklas (WID – Women in Development), Europos Moterų Plėtros Tinklas (WIDE – Women in Development Europe).

Pasaulyje gerai žinomi ir lyčių lygybės ekonomikoje tyrimų centrai, susiformavę Didžiojoje Britanijoje, JAV, Vokietijoje, Švedijoje. Lietuvai, giliau integruojantis į Europos Sąjungos ir pasaulio erdvę, tikslinga nedelsiant pradėti darbą šia kryptimi, t.y. prisijungti prie pažangiausių socialinių – ekonominių tyrimų, taikant lyčių analizės metodus makroekonomikos ir ypač nacionalinio biudžeto formavimo srityje [4, 192].

1.2.1. Lenkija

Nevalstybinės moterų organizacijos čia aktyviai dirba siekdamos įgyvendinti LJB. Tarptautinis tokių organizacijų tinklas, Rytų ir Vakarų Moterų Tinklas (NEWW – the Network of East West Woman), atliko preliminarinius tyrimus, kaip sukurti LJB įvairiose šalyse [2, 32]. Kitu jų žingsniu tapo projektas „Gdansko lyčių lygybei jautraus biudžeto inicijavimas“. Šis projektas buvo tarsi bandomoji programa, kurios metodologija sukurta remiantis praktiniais įvairiose šalyse taikytų LJB pavyzdžiais, todėl kone svarbiausias šios programos įdiegimo aspektas – Gdansko savivaldybės bendradarbiavimas su valstybėmis, jau įdiegusiomis LJB (pavyzdžiui Vokietija) [2, 32].

Pirmiausia iš įvairių valstybinių ir nevalstybinių organizacijų teko surinkti statistinę informaciją, apibūdinančią tokius rodiklius kaip smurtas šeimoje, darbo rinka ir bedarbių skaičius, išsilavinimo lygis, medicinos paslaugos [2, 32]. Darbo rinka ir bedarbių skaičius vėliau buvo papildomai analizuojami kaip svarbiausias tyrimo rodiklis. Antras tyrimo etapas apėmė anketų sudarymą, siuntimą ir gautos informacijos analizę [2, 32]. Po atliktų veiksmų, kuriuose, kaip minėta, itin didelis dėmesys buvo skiriamas darbo rinkos analizei, padarytos išvados buvo lyginamos su kitų valstybių gautais

rezultatais. Galiausiai parengta ataskaita, kurioje koncentruojamasi į lyčiai jautrius mechanizmus, veiksmus, buvo plačiai publikuojama. Varšuvoje ir Krokuvoje rengiamos konferencijos, seminarai, paskaitos LJB tema [2, 32]. Lyties perspektyva pradėta taikyti makroekonominėje ir regioninėje analizėje. Ataskaita tapo stimulu tolimesnėms diskusijoms, kurių tema – LJB yra esminis įrankis, kovoje su moterų diskriminacija.

Taigi, dėka NEWW, lytims jautraus biudžeto analizė, tiek projektas, tiek strategija, tapo „skaidresnė“. Artimiausiu metu minėtas tinklas ketina organizuoti vietinius mokymus lyčių lygybei jautraus biudžeto tema, kuriuos vestų 18 žmonių iš skirtingų pasaulio miestų [2, 32].

1.2.2. Norvegija

Ši šalis nuo senų laikų turi galias lyčių lygybės tradicijas. Remiantis 1979 m. sudarytu Lyčių Lygybės Aktu, visi viešieji valdžios organai įsipareigoję savo atskaitomybėje remti ir skatinti lyčių lygybę [2, 31]. Šis įsipareigojimas d kart buvo patvirtintas minėtą Aktą peržvelgus ir atnaujinus 2002 metais [2, 31]. Tuo pat metu skatinti, propaguoti lyčių lygybę buvo įpareigtos ir privataus sektoriaus organizacijos. Lig šiol ministerijos, savo kasmetinėje ataskaitoje, privalo pateikti informaciją lyčių lygybės vykdymo valstybės biudžeto sferoje tema [2, 31]. Už šią ataskaitos dalį atsakingi ministerijų Personalo skyriai.

Nuo 2002 metų Vaikų ir šeimos reikalų ministerija koordinuoja iniciatyvinį siekį lyčių perspektyva tirti valstybės biudžetą. 2003, 2004, 2005 metais sekė valdžios pasiūlymai lyčių lygybės tema, apimantys įvairias biudžeto sritis [2, 31]. Nepaisant to, kad ministerijos šioje veikloje buvo kviečiamos tiesiog bendradarbiauti visiškai neįsipareigojant, kiekviena jų davė didelį įnašą. Valstybės Sekretorių komitetui buvo patikėta vykdyta lyties asignavimosi plėtrą. Po atitinkamų rezultatų tyrimo, stipriai pakito išteklių paskirstymas: vaikų draudimo, elnių auginimo ir maisto produkcijos sferose [2, 31]. Taip pat valdžia sutelkė dėmesį į lyčių aspektus kitose politikos ir ekonomikos sferose. Visgi kritikai pabrėžė, jog valdžios dėmesys krypo į smulkias biudžeto sritis, apeinant makrolygį.

2005 metais Vyriausybė d kart nutarė reformuoti procesą. 2006 metų biudžeto siūlyme visų ministerijų buvo pareikalauta pateikti ataskaitą, paremtą lyčių lygybės analize, apie savo srities biudžetą. Tarpministerinė darbo grupė rengia rekomendacijos, nuorodas tam, kad Lyčių Lygybės Paktas (Gender Equality Annex) geriau atspindėtų makroekonominį lygį [2, 31]. Ateityje Lyčių Lygybės Paktą ketinama tobulinti ir paversti jį įdomesniu ir naudingesniu ministerijoms, Parlamentui, viešiesiems organams ir plačiajai visuomenei. Biudžeto analizę lyčių aspektu bus stengiamasi kasmet vis labiau „priartinti“ prie makrolygio, tuo pačiu ją atnaujinant. Vykstant LJB kūrimo procesui

esminiais jo elementais nuo pat pradžios tapo įsisąmoninimas ir tobulėjimas. Dar 2003 m., bendradarbiaujant visoms Skandinavijos šalims, buvo surengtas seminaras, kurio tikslu tapo ne pelno siekiančių organizacijų (NGO – non-governmental organization), parlamento narių, žiniasklaidos ir tyrimo bendruomenės įtraukimas [2, 31].

Esminis Norvegijos bandomojo projekto elementas – glaudus Koordinavimo ir planavimo bei Šeimos reikalų, vaikų rūpybos ir lyčių lygybės departamentų bendradarbiavimas. Tiksliai, pagal lytis suskirstyta statistika yra būtina sąlyga LJB egzistavimui.

Grįžtant prie Skandinavijos šalių bendradarbiavimo temos, dar vienas projektas, apimantis veiksmus tiek skandinavų, tiek nacionaliniame lygmenyje, prasidėjo 2004 metų pradžioje [2, 32]. Norvegijos Vaikų ir šeimos reikalų ministerija finansavo mažą projekto dalį, įkurtą Švedijoje ir apimančią sveikatos sektorių [2, 32]. Projekto tyrimų rezultatai pasirodė itin intriguojantys. Tyrėjai apskaičiavo viešų išteklių kiekį, kuris būtų išleistas, jei visi ligoniai būtų gydyti taip pat, kaip vyriškos lyties pacientai, ir kiekį, jei ligoniai būtų gydyti taip pat, kaip moteriškos lyties pacientai. Paaiškėjo, jog pacientės moterys, kenčiančios nuo odos ligų, tokių kaip žvynelinė, gauna mažiau išteklių, išreikštų gydymu, negu vyriškos lyties pacientai, kenčiantys tas pačias ligas (ligas, kurios yra panašios ir vienodai paplitę tarp moterų ir vyrų).

1.2.3. Austrija

2001 metais nepriklausoma ekonomistų ir socialinės srities mokslininkų grupė, pasivadinsi BEIGEWUM, inicijavo pirmąjį Austrijoje lyčiai jautraus biudžeto tyrimą [2, 28]. Pradžioje ši grupė ištyrė specifinius, kaip manoma, lyčiai jautrius nacionalinio biudžeto padarinius. Pirmiausia tokia iniciatyva buvo siekiama sukelti politikų bei nevyriausybinų organizacijų susidomėjimą ir suteikti jiems kuo daugiau informacijos, idant jie suprastų šio reikalo svarbą ir imtųsi spręsti problemą [2, 28]. Užmegzti kontaktai su nevyriausybinėmis organizacijomis ir Finansų ministerija padėjo atsirasti ištisam LJB kūrimo tinklui, kurio ašis buvo minėta iniciatyvinė grupė. Buvo suorganizuotos kelios konferencijos LJB tema, o 2002 metų pabaigoje BEIGEWUM išleido savo tyrimais paremtą knygą, kuri Austrijoje tapo svarbiu atspirties tašku, kuriant LJB [2, 28]. 2004 metų kovą Austrijos Federalinė Vyriausybė pagaliau apsisprendė įgyvendinti lyčių lygybei jautrų biudžetą. Sveikatos ir Moterų reikalų ministerija atitinkamai sukūrė genderinio biudžeto sudarymo grupę ir tai buvo tik dalis planuojamo įvykdyti lyčių mainstreaming'o. 2005 metais biudžeto įstatyme LJB buvo oficialiai apibrėžtas kaip esminis žingsnis siekiant visiško lyčių maistreaming'o [2, 28]. LJB analizė susitelkė ties išsilavinimu, sportu ir sveikata – dalykais, kuriems Austrijoje visuomenė išleidžia daugiausia pajamų.

1.2.4. Belgija

Bandomasis valdžios inicijuotas projektas „lytims jautrus biudžetas“ Belgijoje užtruko metus laiko. Projektui pradžią davė 2002 metų birželį Briuselyje įvykusi konferencija „Ekonominio ir Finansinio valdymo stiprinimas: kelyje į lytims jautrų biudžetą“ [2, 28]. Iniciatyvai vadovavo Belgijos darbo ir Lygių galimybių ministerija. Kartu su LJB buvo inicijuojamas ir lyčių mainstreaming'as, ties kuriais dirbo ne tik vietiniai, bet ir užsienio ekspertai, idant sukurtas „produktas“ būtų kuo kokybiškesnis. Inicijatyvinė grupė ištyrė LJB pritaikomumą Belgijos Federalinės Vyriausybės ir jai pavaldžių institucijų viduje. Šiam tikslui įgyvendinti, ekspertai savo darbą padalijo į tris fazes: mokymo, tyrimui reikalingų veiksmų ir informacijos platinimo. Tyrimo rezultatai buvo šie [2, 29]:

- politikai ir valstybės tarnautojai, o taip pat suinteresuotos šalys gavo juos dominusius atsakymus į klausimus, o taip pat logiškus paaiškinimus ir racionalius siūlomus sprendimų metodus. Toks mokymas minėtai jungtinei auditorijai buvo suorganizuotas sąmoningai, kad suburtų žmones su dviem visiškai skirtingais žinių pagrindais ir patirtimi, kurie tikrai paveiks tolesnes lyčių studijas ir lyčių mainstreaming'o organizavimą;
- atitinkamai buvo pradėti rinkti vadinamieji „lytims agreguoti“ duomenys, kokybiniai ir kiekybiniai, prieinami visuomenei, bet kokioje ministerijoje;
- informacija ir jos platinimas, kuriuos ekspertai laikė svarbiu bandomojo projekto matmeniu, be kita ko apėmė ir mokomųjų medžiagų kompiliavimą, reguliarius pranešimus apie procesą ir tyrinėjimo rezultatus, grįžtamojo ryšio nustatymą ir santrumpą, talpinančią savyje visiems suprantamą informaciją.

Tačiau svarbiausia yra tai, jog susidomėjimas LJB auga ne tik federaliniame vyriausybiname, bet ir regioniniame bei parlamentiniame lygmenyse, o taip pat visuomenės viduje. Ypač aktyviai čia pasireiškia moterų judėjimas, kuris organizuoja įvairius mokomuosius svarstomos problemos seminarus.

1.2.5. Prancūzija

2000 metais prancūzų parlamentarai paprašė Vyriausybės pateikti metinį įrodymą, kaip buvo ginamos moterų teisės ir skatinama lyčių lygybė, kokios finansinės pastangos tam buvo dedamos, projektuojant valstybės biudžetą. Taip biudžeto įstatyme atsirado vadinamas „geltonas priedas“ dėl moterų teisių ir lyčių lygybės [2, 29]. Šis dokumentas, suteikia Parlamentui informaciją ir teisę

kontroliuoti situaciją, taip pat jis leidžia Vyriausybei rodyti savo politikos rezultatus, atspindinčius biudžetiniame pasisavinime ir matuojant padarytą pažangą. Kiekvienas ministrų skyrius veda tam tikrą apskaitą, kad galėtų parodyti savo padarytą pažangą skatinant lyčių lygybę ir ugdant supratimą apie tai [2, 29].

2004 metais pagal Moterų ir vyrų lygybės Chartiją ministerijos ir vietiniai bei regioniniai valdžios organai įsipareigojo per tris metus padaryti apčiuopiamą pažangą lyčių lygybės lauke ir bandys suderinti skirtingas ministerijų programas lyčių lygybės politikai palaikyti [2, 29]. Minėti žingsniai ateityje turėtų priversti lyčių lygybės politiką progresuoti, įvedant ją į valstybės biudžetą, pavyzdžiui, Lyčių lygybės ir lygybės darbovietėje ministerija pateiks parlamentui metinę lyčių lygybės programą ir savo siūlomą modelį formuojant biudžetą.

1.2.6. Vokietija

2003 metais Vokietijos Federalinės Vyriausybės tarpministerinė grupė, dirbanti lyčių mainstreaming'o tikslu, įsteigė grupę LJB kūrimui [2, 30]. Minėta grupė turėjo išstudijuoti LJB, kad Vyriausybė poros metų bėgyje galėtų atsižvelgti į lyčių lygybės aspektą planuojant nacionalinį biudžetą. Kai kurios Vokietijos ministerijos jau ėmėsi tam tikrų priemonių įgyvendinant LJB, pavyzdžiui Jaunimo reikalų ministerija kasmet renka duomenis apie mergaičių ir berniukų veiksmus, dalyvavimą įvairiuose socialiniuose reiškiniuose, pateikia apie tai ataskaitą kasmetiniuose pranešimuose ir analizuoja lyčiai jautrius aspektus. Kasmet Vokietijos Jaunimo institutas (DJI – Deutsche Jugendinstitut) veda kokybinę mokslinę apžvalgą, kokią naudą gauna berniukai ir kokią mergaitės dėl įstaigų viešojo finansavimo [2, 30]. Kitos ministerijos, pavyzdžiui Švietimo, Užsienio reikalų, tiria panašius dalykus tam, kad galėtų kontroliuoti ir pertvarkyti išlaidas.

Jau 2006 metais Berlyno biudžete kiekvienos ministerijos biudžeto dalis buvo analizuota žvelgiant iš lyčių perspektyvos [2, 30]. Tokia analizė buvo inkorporuota ir į nacionalinį biudžetą. Berlyno senatas įkūrė Berlyno komisiją lyčių mainstreaming'ui įgyvendinti ir darbo grupę, kurios dalimi yra ir ne pelno siekianti organizacija „Berlyno Inicijatyvinė grupė už lyčių lygybei jautrų – teisingą biudžetą“. Vietiniame lygmenyje didelė dalis miestų į savo biudžetą jau įvedė lyčių lygybės strategijas.

1.2.7. Didžioji Britanija

Škotijos Vyriausybė bendrais bruožais nurodė planą, kuriame lyčių lygybė pasiekama panaudojant lyčių mainstreaming'ą. 2000 metais publikuotoje „Lyčių Strategijoje“ buvo išdėstyti veiksmai, remiantys įsipareigojimą diegti lyčių mainstreaming'ą, kuris apima ir biudžeto bei išlaidų mechanizmus, o taip pat lyčių poveikio jiems įvertinimą [2, 35]. Tam, kad lyčių lygybės analizei būtų parinktos tinkamiausios priemonės, teko glaudžiai bendradarbiauti su Sveikatos ministerija ir Kultūros, turizmo ir sporto departamentu. Buvo atsižvelgiama į Škotijos moterų ir vyrų sveikatos skirtumus, sveikatos politiką ir šioje terpėje bandoma taikyti lyčių analizę. Tokiai iniciatyvai vadovavo Lygybės skyrius ir Škotijos Vyriausybės finansų departamentas [2, 35]. Projektas susitelkė ties jaunimu, ypač mokyklinio amžiaus vaikais, o vėliau dalis projekto virto rūkymo prevencijos programomis, platinamomis mokyklose. Tokia analizė lyčių aspektu atskleidė ne tik nelygybes tarp lyčių, bet ir nelygybes tarp to paties amžiaus vaikų sveikatos [2, 35].

1.2.8. Švedija

Panašiai kaip ir Norvegija, Švedija turi galias lyčių lygybės tradicijas. 1994 metais Vyriausybė priėmė lyčių mainstreaming'ą kaip savo pagrindinę strategiją, tam, kad politikos priemonėmis būtų pasiekta lyčių lygybė [2, 33]. Tačiau 2001 metais darbo grupė, paskirta Vyriausybės, pristatė pasiūlymų virtinę, kad suintensyvintų lyčių mainstreaming'ą, kur vyriausybės įstaigos turėjo atlikti pagrindinį vaidmenį. 2002 metų gale Vyriausybės paskirtas iniciatyvinis komitetas turėjo patikrinti, kaip lyčių mainstreaming'as plėtojamas įvairiose ministerijose ir kitose vyriausybiniuose įstaigose [2, 33]. Paraleliai minėtam komitetui buvo sukurtas projektas „Lygi dalis“, skirtas tose pačiose vyriausybiniuose įstaigose įvesti LJB. Projektas susitelkė ties LJB vystymo metodu ir informacijos, ką būtina daryti, norint į biudžetą įvesti lyčių perspektyvą, rinkimu. Projektas buvo atliktas bendradarbiaujant Finansų ministerijos Lyčių lygybės ir Biudžeto skyriams [2, 33]. Svarbia jo dalimi tapo bandomasis projektas, kurio metu didelė dalis skyrių vykdė lyčių lygybės analizę trijuose politikos srityse: regioninė plėtros, socialinė tarnybos ir transporto [2, 33]. Taip buvo nutiestas kelias lyčių aspekto įvedimui į nacionalinį biudžetą.

Šiuo metu lyties perspektyva nacionaliniame biudžete jau yra pajudėjusi nuo projektinės stadijos ir tapusi neatsiejama Vyriausybės darbo dalimi priimant sprendimus dviem lygmenimis [2, 33]. Veiksmų plane dėl lyčių lygybės, pristatytos Parlamentui 2003 metais, Vyriausybė įsipareigojo vesti lyčių lygybės analizę visuose politikos srityse tam, kad galėtų apibūdinti lyčių lygybės tikslus ir

rezultato indikatorius – t.y. pirma LJB sudarymo proceso fazė [2, 33]. 2006 metais rezultatai buvo pristatyti Parlamentui. Tai tapo pamatu skirtingiems ištekliams pastebėti, kurie yra skirstomi tiek vietiniu, tiek nacionaliniu mastu skirtingoms grupėms: moterims ir vyrams, mergaitėms ir berniukams. Gauti rezultatai bus pagrindas „teisingam“ išteklių perskirstymui.

Iniciatyvinio komiteto ir projekto „Lygi dalis“ atlikto darbo dėka vyriausybė priėmė planą nuo 2004 iki 2009 metų įgyvendinti lyčių mainstreaming'ą visuose valdžios skyriuose, ypatingą dėmesį sutelkiant į lyčiai jautrų biudžetą [2, 33]. Toks planas kasmet yra tikrinamas ir kas antrus metus įvertinamas kokybiškai. Planui vykdyti įvairiose ministerijose buvo paskirti lyčių lygybės koordinatoriai. Koordinatoriai ir Lyčių lygybės skyriaus darbuotojai dalyvavo 12 mėnesių profesinės plėtros programoje, kurioje buvo susitelkta ties dalyvių konsultacinio vaidmens vystymu [2, 33]. Taip pat ypatingas dėmesys yra skiriamas mokomosioms programoms, sukurtoms administraciniams pareigūnams, dirbantiems su analizėmis ministerijose [2, 34].

Per pastaruosius metus Vyriausybė išvystė valstybinio biudžeto priedą dėl ekonominių išteklių dalijimo vyrams ir moterims [2, 34]. Šiuo priedu buvo remiamasi ir ekonominiai padėčiai apibendrinti, o taip pat analizuoti sistemos padarinius skirtingoms vyrų ir moterų grupėms.

1.2.9. Šveicarija

1990-ųjų pradžioje, nuosmukio metu, šveicarų konferencija „Lyčių lygybė deleguoja“ bei šveicariška Valstybės tarnautojų Sąjunga įgaliojo privatų institutą kaip įmanoma paprasčiau pademonstruoti, ar valstybės išlaidų apkarpymai skirtingoms lytims turi skirtingą poveikį [2, 34]. Pagrindinės šios užduoties analitinės priemonės buvo: išnagrinėti ilgojo laikotarpio pokyčius, palyginti ekspansijos ir pakilios ekonomikos periodus, išnagrinėti, ar ypač būdingas kuriai nors lyčiai dalykas ženkliai pakinta dėl įprastų išlaidų. Kita šio analizės metodo ypatybė yra ta, kad jis apėmė nukrypimus nuo vidutinio prieaugio, bet ne pinigų sumas. Ši priemonė padėjo iširti bendrąjį užimtumą, išlaidų teikiamą naudą, didėjančias sumas už neapmokamą darbą, ypač moterims.

Dėka viešųjų ryšių darbo, kurį atliko Moterų Taryba ir politikai, Bazelio Parlamentas autorizavo diferencijuotos statistinės medžiagos plėtojimą [2, 34]. Šis įgaliojimas taip pat leido Lygių teisių ir Statistikos tarnybose atsirasti konsultaciniams skyriams. Veiksmų, kurių buvo imtasi, rezultatas – aukšto dažnio analizė. Šioje analizėje daugiau kaip 90 procentų išlaidų galėjo būti priskirtos vienai iš lyčių [2, 34]. Visa studija buvo publikuota pavadinimu „Der kleine Unterschied in den Staatsfinanzen“, t.y. „Mažas skirtumas šalies finansuose“.

2005 metais Vyriausybė nusprendė, kad minėtą viešųjų išlaidų analizę reikia atlikti kasmet, o statistinius duomenis atnaujinti kas ketverius metus [2, 34]. Gautus rezultatus ir pastebėtus pakitimus įsakyta publikuoti kartu su biudžetu. Be to, išsami dalinės srities analizė privalo būti vedama ir išsilavinimo srityje.

1.3. LJB diegimo būtinybė Lietuvoje

Lietuva, būdama ES nare, perima ir pripažįsta visas vertybes, kurios istoriškai ir tradiciškai susiformavo pažangiausiose Europos valstybėse. Lietuvoje turi būti ugdomas visuomenės sąmoningumas, atidumas ir pagarba silpnesniam, kitaip mažesniajam, atrodančiam, kitos tautybės ar rasės žmogui – „kitokiam“, norint pateisinti save kaip modernios Europos šeimos narę. Pagal naujausią ES koncepciją, efektyvi ekonomika yra ne ta, kuri orientuota tik į stiprų dalyvį, o ta, kurioje sau vietą randa kiekvienas visuomenės narys [13, 21].

Lyčių lygybė – demokratinės visuomenės pagrindas, viena svarbiausių Europos Sąjungos (ES) vertybių [13, 7]. Taip teigiama ir 2005-2009 m. Lietuvos valstybinėje moterų ir vyrų lygių galimybių programoje, kurios tikslai [13, 7] [14]:

1. nuosekliai, kompleksiskai ir sistemingai spręsti moterų ir vyrų lygių galimybių problemas visose srityse;
2. užtikrinti lyčių aspekto integravimą;
3. parodyti specifines moterų ir vyrų problemas ir jas spręsti.

Tikimasi, jog įgyvendinant šią programą bus [14]:

- a. keičiami moters vaidmens stereotipai – sudarytos palankesnės sąlygos moterims rinktis norimą profesiją ir darbą, remiamas abiejų lyčių atstovų nestereotipiško įvaizdžio kūrimas per visuomenės informavimo priemones;
- b. sudaromos palankesnės sąlygos tiek moterims, tiek vyrams, tarp jų ir kariams, derinti darbo (taip pat ir profesinės karo tarnybos) ir šeimos įsipareigojimus;
- c. pagerintos moterų, po ilgesnės pertraukos grįžtančių į darbo rinką, ir vyresnio amžiaus moterų įsidarbinimo galimybės;
- d. sudaromos palankesnės sąlygos moterims, norinčioms pradėti savo verslą;
- e. mažinami moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumai – skatinama nustatyti dirbantiems vyrams ir moterims vienodą darbo užmokestį už vienodos vertės darbą;
- f. užtikrinamas moterų ir vyrų lygių galimybių principo taikymas įgyvendinant Europos Sąjungos struktūrinių fondų remiamus projektus.

Deja, nors Lietuvos Respublikos Konstitucija ir kiti teisės aktai skelbia lyčių lygybę bei draudžia diskriminaciją visose gyvenimo srityse, statistika ir tikrovė byloja apie didelį skirtumą tarp faktinės ir deklaruojamos lyčių lygybės [13, 21].

Lyčių nelygybė stipriai išsiskynijusi mūsų visuomenėje. Ją palaiko stereotipinis požiūris į vyrų ir moterų vaidmenis visuomenėje, o už tai, kaip įrodė užsienio mokslininkai, visuomenė sumoka nenutrūkstamu produktyvumo mažėjimu, lėtėjančia ekonomikos pažanga [13, 22]. Dauguma pasaulio valstybių, siekdamos tai išspręsti, vykdo LAIB. LAIB daugelyje valstybių taip pat buvo įteisintas atsižvelgiant į 1995 m. priimtą Pekino konferencijos platformą, kurioje teigiama, jog vyriausybės privalo imtis visokeriopų pastangų sistemingai tirti, kokią naudą valstybės sektorius atneša moterims, ir koreguoti biudžetą taip, kad jos turėtų lygias prieinamumo prie valstybės finansų teises [13, 22]. Tai itin svarbu, kadangi valstybės finansų sritis – tai ekonomikos plėtros pagrindas.

Akivaizdu, jog Lietuvoje LJB tapo ne tik reikalingu, bet ir būtinu. Būtent dėl lyčiai neutralaus biudžeto mūsų valstybė šiuo metu susiduria su skaudžiomis pasekmėmis: aukštojo mokslo kokybė nėra aukšta, vis daugiau jaunų žmonių emigruoja studijuoti į kitas valstybes, dėstytojai ir mokytojai piketuoja, švietimo sistema turi būti reformuojama.

LJB ir lyčių lygybės analizė leistų nustatyti valstybės biudžeto trūkumus, neefektyvumą, „parodytų“, kaip teisingai paskirytį išteklius. Minėto neefektyvumo priežastis Lietuvoje, cituojant ekonomikos mokslų habilituotą daktarę O. G. Rakauskienę, „matoma plika akimi“. Profesorė O. G. Rakauskienė, tyrinėjusi valstybės biudžetą, analizavusi jo išlaidas, padarė išvadą, jog „valstybės biudžetas suformuotas faktiškai lyčių principu“: „valstybės išlaidų struktūroje labiausiai remiamos valstybės biudžeto veiklos sritys yra krašto apsauga, valstybės valdymas, viešoji tvarka; taip pat pramonės šakos, orientuotos į eksportą (nafta ir jos perdirbimo produktai), finansų, energetikos paslaugų sektoriai ir pan., kuriose, kaip taisyklė, dominuoja vyrai. Tuo tarpu švietimo, kultūros, sveikatos apsaugos, socialinės apsaugos veiklos, kuriose vyrauja moterys, finansuojamos iš biudžeto likutiniu principu.“

Tęsiant švietimo Lietuvoje pavyzdį, vis daugiau ekonomistų, politologų kelia šią problemą „į paviršių“, bando išaiškinti visuomenei ir patiems politikams tokios situacijos priežastis, siūlo sprendimų būdus. Štai cituojant soc. m. dr. Aušrą Maldeikienę:

„Skaitome valdžios strategines programas“. „...abejoju, ar esame turėję tokią valdžią, kuri švietimo nebūtų paskelbusi ir prioritetine, ir strategine veikla. Vis dėlto jau beveik dešimtmetį valdžios nuoširdžiai tiki, kad siekiant pelno pakanka uoliai kartoti deramas mantras“. „Visa, kas skiriama švietimui, jos (valdžios) nuomone, akivaizdžiai esančios nemalonios išlaidos“ [5].

Ir svarbiausia:

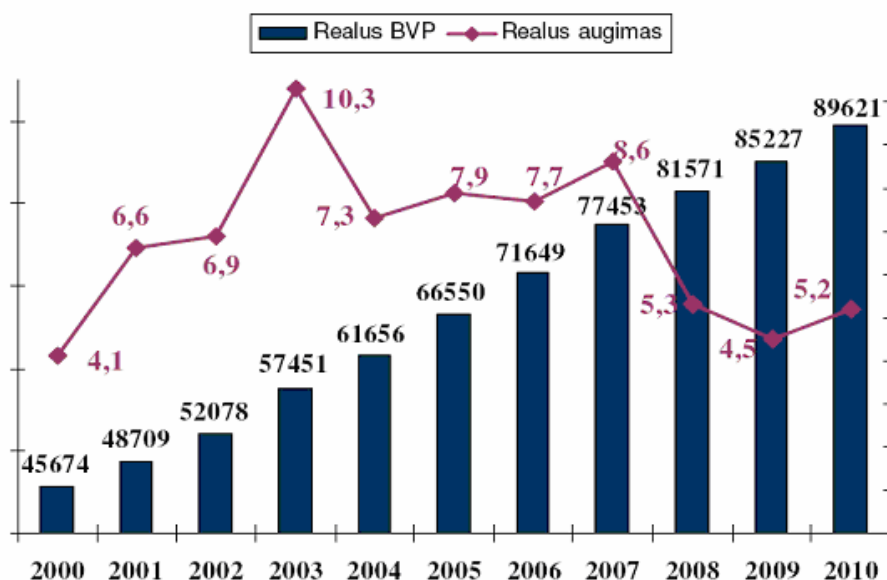
„Lietuva, kuri iš esmės gali pasigirti tik žmogiškųjų išteklių gausa, stabilios augančios ekonomikos gali tikėtis tik investuodama į žmones (t. y. visų pirma į kultūros, švietimo, sveikatos apsaugos bei masinio sporto — seka būtent tokia — sektorius)“ [5].

Visame pasaulyje lyčių lygybės aspektų integravimas dar praeito šimtmečio pabaigoje įgavo platų užmojį [13, 9]. Civilizuotos rinkos ekonomikos šalys plačiai diegia lyčių aspekto integravimo strategiją, kuri apibrėžiama kaip politika, aktyviai integruojanti lyčių lygybės aspektą visais etapais ir lygmenimis į visas politikos sritis [13, 22]. Lyčių analizė taip pat leistų atskleisti būdus, kuriais socialinę politiką formuojančios institucijos nesąmoningai įtvirtina moterų ir vyrų diskriminaciją, nors iš pažiūros jų veikla atrodo neutrali lyčių požiūriu [13, 24]. Deja, Lietuvoje lyčių lygybės analizė „prisimenama“ tik mikroekonomikos lygmenyje: nagrinėjant užimtumą ir darbo rinkas, darbo užmokestį ir gyventojų pajamas, tačiau ekonomikos augimo, valstybės biudžeto, tarptautinių ekonominių santykių srityse lyčių lygybės diegimo metodai praktiškai dar nėra taikomi [13, 9].

2. VALSTYBĖS IR SAVIVALDYBIŲ BIUDŽETO ANALIZĖ LYČIŲ ASPEKTU LIETUVOJE

2.1. Lietuvos moterų indėlis į BVP

Tarptautinis valiutos fondas ir Pasaulio bankas pripažįsta Lietuvą kaip pasiekusią išpūdingos pažangos, kuri aplenkė daug kaimynių ir tapo viena iš patraukliausių investicijoms teritorijų [4, 192]. Lietuva yra pasiekusi puikių makroekonomikos rezultatų, tačiau socialiniai indikatoriai, atspindintys gyventojų užimtumo, pajamų ir vartojimo lygį, ženkliai atsilieka nuo makroekonominių rodiklių augimo tempų (2.1.1 lentelė) [4, 193]. Pavyzdžiui, bendrojo vidaus produkto (BVP) ir realaus vartojimo tempų skirtumas (2.1.1 pav.): Lietuvoje realus BVP (BVP išreikštas prekėmis, t.y. gamybos rodiklis, atspindintis kiekio pasikeitimus [9]) kasmet didėjo, tačiau, kaip rodo LR finansų ministerijos pateikta realaus BVP dinamika [18], realaus vartojimo tempai yra beveik du kartus mažesni už BVP augimo tempus [4, 193].

Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008

2.1.1 pav. Realus BVP dinamika 2000-2010 metais (mln. Lt)

Lietuvos makroekonomikos ir socialiniai rodikliai 2000-2007 m.

	2000 m.	2001 m.	2002 m.	2003 m.	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.
Realus BVP , metinis pokytis proc.	4,0	6,5	6,8	10,3	7,3	7,6	7,5	8,9
VKI (infliacija) , metinis pokytis proc.	1,4	2,0	-1,0	-1,3	2,9	2,6	3,8	8,1
Viešojo sektoriaus biudžeto deficitas , proc. BVP	2,8	2,1	1,3	1,2	1,4	0,5	1,3	1,2
Valstybės skola , proc. BVP	27,75	26,57	25,34	21,22	19,43	18,69	18,22	17,3
Realusis vartojimas , metinis pokytis proc.	5,9	3,0	4,2	4,5	4,7	4,8	5,0	5,8
Realiosios investicijos , metinis pokytis proc.	-11,8	17,0	10,7	2,4	2,0	1,9	1,2	1,0
Nedarbo lygis , proc. (SD tyrimų duomenimis)	16,4	17,4	13,8	12,4	11,4	8,3	5,6	4,3
Moterų	13,9	14,7	12,9	12,2	11,8	10,2	5,7	4,3
Vyrų	18,8	19,9	14,6	12,7	11,0	10,0	5,5	4,3
Realusis darbo užmokestis , metinis pokytis proc.	-5,1	-0,3	3,8	7,8	6,8	6,0	15,0	17,7
Moterų darbo užmokestis, santykiyje su vyrų darbo užmokesčiu , proc.	81,7	81,4	81,2	81,0	81,4	83,1	82,5	80,7

Šaltinis: Statistikos departamentas, LR finansų ministerija

Pasaulyje buvo plačiai paplitęs neoklasikinės ekonomikos teorijos požiūris, kad makroekonomika yra neutrali moterų ir vyrų lygių galimybių aspektu. Tačiau realiai taip nėra. Remiantis šiuolaikine lyčių lygybės teorija, lyčių lygybės asimetrija susiklosto fiskalinėje, pinigų ir kreditų teikimo politikoje, užsienio prekybos ir užsienio investicijų politikoje ir ypač gyventojų pajamų politikoje, t.y. makroekonomika ir makrosocialinė politika yra lyčių lygybei asimetriška moterų ir vyrų lygių galimybių įgyvendinimo pasekmių atžvilgiu [4, 193]. Be to, iškreipimai, kurie pasireiškia mikroekonominės politikos lygmeniu (darbo užimtumo, darbo užmokesčio ir gyventojų pajamų srityse) ir mezolygmeniu (privatizavimo, stambaus, smulkaus ir vidutinio verslo, finansų ir realaus – gamybos sektorių srityse) savo ruožtu daro įtaką ir makroekonomikai [4, 193].

Skaičiuojant BVP gamybos metodu, didžiausias indėlis tenka Lietuvos pramonei (2.1.2 lentelė). Didmeninei ir mažmeninei prekybai tenka 17,9% BVP, transportui ir komunikacijoms - 12,8% BVP, o nekilnojamam turtui - 10,10% BVP. Lietuvos moterys koncentruojasi tokiose srityse, kaip didmeninė ir mažmeninė prekyba, viešbučiai ir restoranai, finansinės paslaugos, švietimas, sveikatos apsauga ir komunalinis ūkis bei privačių namų ūkių veiklą. Moterų užimtumas minėtose srityse siekia daugiau nei 50%. Tuo tarpu vyrai dominuoja tokiose srityse, kaip žemės ūkis, pramonė, elektros, dujų ir vandens tiekimas, statyba, transportas ir komunikacijos, nekilnojamasis turtas bei valstybės valdymas ir krašto apsauga.

Lietuvos BVP struktūra ir moterų pasiskirstymas pagal ūkio veiklas 2004-2007 m.

	BVP struktūra pagal veiklas (proc.)	Moterų užimtumas veiklose (proc.)			
		2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.
Žemės ūkis	5,9	41,4	39,7	40,7	37,2
Pramonė	20,5	48,7	49,2	47,3	47,7
Elektros, dujų ir vandens tiekimas	4,4	21,6	21,6	29,3	26,1
Statyba	7,2	8,6	9,1	6,5	7,2
Didmeninė ir mažmeninė prekyba	17,9	50,9	52,4	54,5	55,3
Viešbučiai ir restoranai	1,5	80,3	78,6	80,6	81,1
Transportas ir komunikacijos	12,8	25,3	27,0	29,7	28,1
Finansinės paslaugos	2,2	69,5	72,9	67,0	69,4
Nekilnojamasis turtas	10,10	45,4	45,1	44,9	49,8
Valstybės valdymas ir krašto apsauga	5,3	41,9	44,8	49,2	48,5
Švietimas	5,4	78,2	76,2	80,6	81,9
Sveikatos apsauga	3,0	83,8	82,5	84,3	85,5
Komunalinis ūkis	2,9	65	66,1	66,0	66,5
Privačių namų ūkių veikla	0,1	41,4	58,1	68,1	60,6
Iš viso:	100 proc.	48,9 proc.	49,1 proc.	49,6 proc.	49,3 proc.

Šaltinis: Moterys ir vyrai Lietuvoje, Vilnius, Statistikos departamentas

Lyčių lygybės aspektas formuojant šalies BVP yra itin svarbus. Vienas iš BVP apibrėžimų – visų tam tikru periodu ekonomikoje sukurtų pridėtinių verčių suma [9]. Lietuvos BVP produkcijoje neatsispindi itin svarbi ekonomikos sritis – reproduktyvioji ekonomika, kuri „atsako“ už žmogiškojo potencialo reprodukciją [4, 195]. Žmogiškojo kapitalo ir darbo jėgos kaštai lieka nematomi. Namų ūkių ekonomika – nematoma ekonomika – yra vienodai svarbi kaip ir kitos ekonominės veiklos rūšys, nes joje sukuriama pridėtinė vertė, kuri įneša ženklų indėlį į šalies BVP [4, 196]. Už minėtą veiklos sritį dažniausiai atsako moteris: namų įranga, poilsio organizavimas, šeimos kultūros, tradicijų puoselėjimas, darbas auklėjant vaikus, senelių ir suaugusių šeimos narių rūpyba labiau gula ant moters pečių. Neapmokamas namų ūkių rūpybos ekonomikos rezultatai, be kurios neįmanomas žmogaus

gyvybės palaikymas, žmogiškųjų išteklių kokybės kilimas, darbo jėgos formavimas viešajam ir privačiam sektoriui, sudaro svarbią šalies nacionalinio turto dalį [4, 257]. Šalies ekonominis klestėjimas, konkurencingumo rezultatai daugiausia priklauso nuo žmogiškųjų išteklių kokybės [4, 196].

Taigi, reproduktyvusis darbas neįeina į šalies BVP, jis niekaip neapskaitomas, nematuojamas ir neapmokamas [4, 195]. Tačiau visam pasaulyje, vykstant globalizacijai, nyksta riba tarp produktyvaus (gamyboje, rinkoje) ir neproduktyvaus (intelektinio, reprodukcinio) darbo [4, 196]. Įvertinti pastarąjį BVP struktūroje yra gana sudėtinga, visgi pasaulyje jau žinomi metodai, kaip tai galima padaryti: reikia apskaityti ir įjungti elementus, kurie apjungia neapmokamą darbą, į nacionalinių sąskaitų sistemą. Tačiau tai nėra paprasta. Minėtų elementų yra keturi [4, 196]:

- privatus namų ūkis žemės ūkio sektoriuje;
- šešėlinės ekonomikos sektorius;
- rūpybos ekonomika namų ūkyje (aprūpinant šeimos narius);
- visuomeninė, bendruomeninė ir labdaros veikla.

Pirmus du elementus galima apskaičiuoti pagal žinomas metodikas, tačiau paskutinius du elementus įvertinti itin sunku – tiek techniniu, tiek koncepciniu požiūriu.

Pastaruoju metu LJB būtinybę rodo ir Lietuvos makroekonominiai rodikliai bei kiti socialiniai indikatoriai. Vidutinė metinė infliacija (apskaičiuota pagal vartotojų kainų indeksą) šiemet žadama 11,8% dydžio, be to, tikimasi tik 6%, o nuo 2009 metų – 4,2% bendrojo vidaus produkto (BVP) augimo [15]. Lietuvos banko duomenimis, išaugintas nedarbas – šiuo metu jis prognozuojamas 5,5% dydžio, kai tuo tarpu balandį buvo 0,3 procentiniais punktais mažesnis. Prognozuojama, jog 2009 metais nedarbas Lietuvoje sieks 6% [15]. Taigi, nors BVP augimas vis dar išlieka pakankamai spartus, tačiau jis nuosekliai lėtėja, o dėl to gali nukentėti Lietuvos eksportas. Išvada – 2009 metais šalyje bus dar didesnė infliacija ir dar mažesnis BVP.

Statistikos departamento skelbiami duomenys apie gyventojų užimtumą (2.1.3 lentelė) rodo, kad moterų tarpe mažiau užimtųjų ir daugiau bedarbių, o taip pat jos sudaro mažesnę darbo jėgą. Ypač ryškus skirtumas tarp sutrumpintą darbo dieną dirbančiųjų: moterų šioje grupėje yra 3,8 procentiniais punktais daugiau [16]:

Pagrindiniai gyventojų užimtumo rodikliai 2008 m. (I ketvirtis)

	Vyrai	Moterys
Užimti gyventojai		
Visą darbo dieną	94,80%	90,50%
Sutrumpintą darbo dieną	5,20%	9,50%
Žemės ūkyje, medžioklėje žuvininkystėje, ir miškininkystėje	9,50%	5,40%
Pramonėje ir statyboje	41,70%	19,10%
Paslaugose	48,80%	75,50%
Nedarbo lygis	4,60%	5,10%
Bedarbiai (tūkstančiais)	37,1	40,4
Darbo jėga (tūkstančiais)	802,8	785

Šaltinis: Užimtumas ir darbo rinka, Vilnius, Statistikos departamentas, 2008

Taip dažniausiai atsitinka dėl to, jog moteris namų ūkyje „privalo“ rūpintis namais, mažamečiais vaikais ar ligoniais. Tai dar kartą įrodo BVP struktūroje neatsispindinčio žmogiškojo kapitalo problemą. Susidaro uždaras ratas: moteris dirba, tačiau trumpiau nei vyras, kadangi kažkas privalo pasirūpinti buitimi ir su ja susijusiomis problemomis, moteris, pusę dienos išdirbusi „oficialų“ darbą, grįžusi namo, dirba jai „pagal prigimtį priklausančius“ darbus, už kuriuos, žinoma, niekas nemoka ir laiko tai savaime suprantamu dalyku. Net jei taip nebūtų, ir moterys, nors ir su mažesniu užimtumu nei vyrai, dirbtų pilną darbo dieną, dėl to jos neišloštų, kadangi vyrų ir moterų darbo užmokestis (2.1.4 lentelė) visose srityse ženkliai skiriasi moterų nenaudai [17].

**Vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis pagal sektorius (be individualių įmonių),
darbuotojų kategorijas ir lytį pirmąjį 2008 m. ketvirtį (Lt)**

	Visi darbuotojai		Iš jų			
			darbininkai		tarnautojai	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Šalies ūkyje	2405,2	1906,8	1880,9	1288,8	3147,5	2233,2
Valstybiniame sektoriuje	2541,2	1981,9	1703,1	1059,7	3093,4	2238,8
Privačiame sektoriuje	2357,5	1842,7	1918,9	1382,7	3180,4	2226,3

Šaltinis: Darbo statistika, Vilnius, Statistikos departamentas, 2008

Taigi, moterys koncentruojasi tokiose srityse, kaip didmeninė ir mažmeninė prekyba, viešbučiai ir restoranai, finansinės paslaugos, švietimas, sveikatos apsauga ir komunalinis ūkis bei privačių namų ūkių veikla. Tuo tarpu vyrai dominuoja tokiose srityse, kaip žemės ūkis, pramonė, elektros, dujų ir vandens tiekimas, statyba, transportas ir komunikacijos, nekilnojamasis turtas bei valstybės valdymas ir krašto apsauga. Lietuvoje moterų darbo užmokestis sudaro apie 80% vyrų darbo užmokesčio, tačiau moterys dirba mažesnio produktyvumo ir pelningumo ūkio šakose, mažiau uždirba ir turi mažiau nuosavybės, todėl moterų indėlis į BVP yra mažesnis nei galėtų būti ne tik dėl neapskaičiuojamo reproduktyviojo darbo, bet ir dėl minėtų priežasčių [4, 257].

Visame civilizuotame pasaulyje keliamas klausimas apie tai, kad būtina įjungti į BVP struktūrą moterų reprodukcinį darbą [4, 196]. Dabartiniu metu, žengiant į informacinę visuomenę, ypač išauga „neapčiuopiamo kapitalo“ svarba [4, 196]. Tačiau, kaip rodo Lietuvos makroekonominiai rodikliai, būtina ne tik koreguoti Lietuvos BVP struktūrą, bet ir iš esmės šalinti lyčių nelygybę.

2.2. Nacionalinio biudžeto išlaidų struktūros analizė lyčių aspektu

Makroekonominė politika vertinama pagal šiuos rodiklius: bendrąjį vidaus produktą, eksportą, importą, santaupas, investicijas, valstybės biudžeto išlaidas prekėms ir paslaugoms, pajamų perskirstymą, valstybės biudžeto pajamas [13, 42]. Makroekonominė politika bando valdyti ekonomiką atsižvelgdama į atsinaujinančių nacionalinės produkcijos ir pajamų pagerinimą pasiekimą (pavyzdžiui visiškas užimtumas, augančios pajamos, stabilios kainos) [3, 28]. Visgi progreso nesimatys, jei egzistuos žymus mokėjimo balanso deficitas, o nacionalinis biudžetas, sujungiantis viešąsias pajamas ir išlaidas, bus skylėtas. Taigi makroekonominė politika koncentruojasi į mokėjimo balanso ir nacionalinio biudžeto deficitą, taip pat į infliacijos normą, užimtumo ir augimo lygį.

Vyrauja nuostata, kad žmoniškųjų išteklių plėtra nėra makroekonominės politikos objektas, kad skurdo ir nelygybės problemos bus išspręstos savaime, žingsnis po žingsnio, įgyvendinant makroekonominę politiką (BVP augimas, fiskalinė politika) [3, 28]. Tačiau skurdo, nelygybės, tame tarpe ir lyčių nelygybės, problemos turi būti tiesiogiai įtrauktos planuojant makroekonominę politiką.

Egzistuoja keturios pagrindinės makroekonominės politikos kryptys [13, 43]:

1. Monetarinė politika (valiutos kurso, pinigų pasiūlos, palūkanų normos politika).
2. Fiskalinė politika (valstybės pajamų – mokesčių ir valstybės išlaidų politika).
3. Užsienio prekybos ir užsienio investicijų politika.
4. Gyventojų pajamų politika (makrolygyje).

Šios skirtingo pobūdžio makroekonominės politikos kartu su stabilizacijos ir struktūrinio sureguliuojimo programomis, pertvarkant ekonomiką naudojamos nusistovėjusių tarptautinių

investicijų ir gamybos struktūros keitimui. Manoma, kad fiskalinė politika yra išeities taškas integruojant lyčių lygybės analizę. Fiskalinė politika turi daugybę instrumentų, kurie gali būti sugrupuoti į pajamų ir išlaidų instrumentus [3, 28]:

- pajamų instrumentai: pajamų mokestis, pridėtinės vertės mokestis (PVM), akcizai, turto mokestis, žemės mokestis, tarifai importui ir t.t. Vartotojai moka už komunalines paslaugas (elektrą, vandenį, dujas), išsilavinimą, sveikatos paslaugas.
- sąnaudų instrumentai:
 - transferai: pensijos, bedarbių pašalpos, motinystės pašalpa;
 - subsidijos: maistui, eksportui;
 - paslaugos: teisėtvara, sveikata, išsimokslinimas, keliai.

Visi šie instrumentai numatomi kiekvienais metais rengiamame nacionaliniame biudžete, kuris numato surenkamus mokesčius ir būsimas išlaidas kitiems metams [13, 43].

Nacionalinis biudžetas, kurį sudaro valstybės ir savivaldybių biudžetai, pateikiamas kaip lyčių požiūriu neutralus politikos įrankis [13, 44]. Jame neminima nei vyrų nei moterų. Šis neutralumas lytims apibūdinamas kaip „aklumas lytims“, kadangi nacionalinis biudžetas ignoruoja skirtingus socialinius vyrų ir moterų vaidmenis bei pareigas ir nepastebi skirtingų politikos poveikių vyrams ir moterims šalyje [3, 29]. Toks „aklas“ nacionalinis biudžetas ignoruoja tai, jog [3, 29]:

1. moters įnašas į makroekonomiką lieka neįvertintas dėl šališkų rinkų ir nerenkamos bei neanalizuojamos statistikos;
2. moterų darbas ir įnašas į namų ūkius lieka neapmokėtas, moteris yra tarnaitė, žmona, mama, kitaip tariant ji atlieka socialinę reprodukciją, prižiūri namų ūkį;
3. bendros gamybos, santaupų, investicijų, importo ir eksporto parametrai ekonomikoje gali būti skirtingi priklausomai nuo lyties, kitaip tariant yra lyčiai jautrūs.

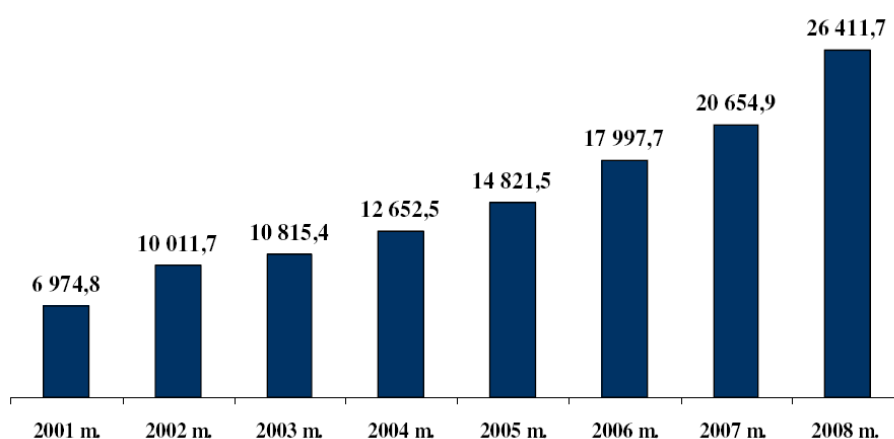
Nacionalinis biudžetas apima sprendimus trijuose lygmenyse [3, 30]:

1. bendra makroekonominė strategija. Yra visa apimanti stoka ar tinkamas perteklius? Ar vidutinės trukmės ekonominės politikos struktūra yra atsinaujinanti?
2. išlaidų ir pajamų sudėtis. Ar išlaidos tolydžios apmokestinimui?
3. paslaugų pristatymo efektyvumas. Ar viešasis sektorius efektyviai teikia paslaugas įmonėms, šeimoms, bendruomenėms?

Lyties aspektą įmanoma integruoti į nacionalinį biudžetą tik derinant šiuos tris lygmenis arba naudojant kiekvieną iš jų atskirai, tai priklauso nuo konkrečios šalies politinės situacijos. Efektyviausia ir dažniausiai naudojama yra antro ir trečio lygmens kombinacija, bet kai kurios priemonės yra taip pat pasiekiamos dėl apmokestinimo ir bendros makroekonominės strategijos.

Tvirta, teisinga ir logiška makroekonominė politika – būtinas pagrindas greitai ir darniai ekonomikos raidai, tačiau socialinių investicijų perdavimas laisvajai rinkai valstybei gali brangiai kainuoti [13, 45]. Valstybės kišimasis į rinką reikalingas tam, kad būtų užtikrintas lygybės ir ekonomikos efektyvumo įgyvendinimas [13, 46]. Įvairaus pobūdžio nelygė ne tik lėtina ekonomikos vystymąsi, bet ir didina socialines bei politines sąnaudas [13, 46].

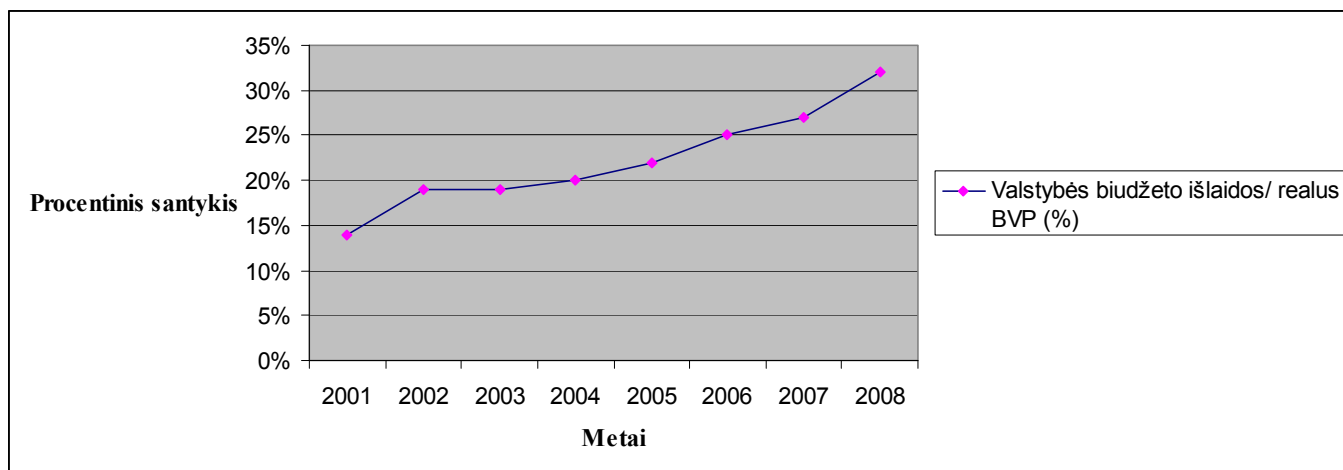
Valstybės biudžeto išlaidų ir BVP santykis parodo kokių mastu valstybė daro įtaką šalies ekonomikai. Valstybės biudžeto išlaidos kasmet auga [18]:

Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008

2.2.1 pav. Valstybės biudžeto išlaidų dinamika 2001-2008 m. (mln. Lt)

Lietuvoje valstybės išlaidų ir realaus BVP santykis vos didesnis nei 30% (2.2.2 pav.), kai tuo tarpu kitose aukštos plėtros šalyse šis santykis siekia nuo 40 iki 60 procentinių punktų [49, 58]. Toks Lietuvos valstybės išlaidų ir realaus BVP santykis bei chaotiška išlaidų kaita (2.2.1 lentelė) rodo, jog valstybė nepakankamai kišasi į ekonomiką.

Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008

2.2.2 pav. Valstybės biudžeto išlaidų santykis su BVP 2001-2008 m. (%)

2.2.1 lentelė

Valstybės biudžeto išlaidų santykis su BVP 2002-2008 m. (%)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Valstybės biudžeto išlaidų santykis su BVP (%)	19%	19%	20%	22%	25%	27%	32%
Valstybės biudžeto išlaidų prieaugis (%) <i>(laikoma, kad 2001 m. išlaidos buvo 100%)</i>	+43%	+8%	+16%	+17%	+21%	+15%	+28%

Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008

2008 m. valstybės biudžeto išlaidos (su dotacija iš ES biudžeto) 27,9 procentiniais punktais viršijo 2007 m. išlaidas [18]. 2008 metais planuojamos išlaidos buvo 4% didesnės nei pajamos. Taigi, atsižvelgiant į 2008 m. valstybės biudžetą (su dotacijomis iš ES biudžeto), galima daryti išvadą, jog, nors biudžeto 2008 metų pajamos, lyginant su 2007 metų pajamomis, išaugo žymiai labiau nei 2008

metų išlaidos, lyginant su 2007 metų išlaidomis, tačiau biudžeto išlaidos vis dėlto viršijo biudžeto pajamas beveik 4 procentiniais punktais.

2.2.2 lentelė

Valstybės biudžetas 2007-2008 m. (mln. Lt)

	2007 m.	2008 m. projektas	2008 m. palyginti su 2007 m.	
			Skirtumas	Pokyčio proc.
Pajamos				
Valstybės biudžeto pajamos (su dotacija iš ES biudžeto)	19213,9	25330,7	6116,8	31,8
Valstybės biudžeto pajamos (be dotacijos iš ES biudžeto)	16127,9	20217,9	4090,0	25,4
Asignavimai				
Valstybės biudžeto asignavimai (su dotacija iš ES biudžeto)	20654,9	26411,7	5756,8	27,9
Valstybės biudžeto asignavimai (be dotacijos iš ES biudžeto)	17568,9	21298,9	3730,0	21,2

Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008

Suvokimas, kad valstybės išlaidų paskirstymo klausimai yra svarbūs priimant sprendimus dėl skurdo ir nelygybės mažinimo, verčia tiek atskiras valstybes, tiek tarptautines organizacijas siekti darnaus vystymosi tikslų, valstybės biudžeto išlaidas perskirstant atskirties bei neturtingos visuomenės grupėms [13, 46].

Nacionalinio biudžeto asignavimai Lietuvoje padalyti dešimčiai sričių: bendros valstybės paslaugos, gynyba, viešoji tvarka ir visuomenės apsauga, ekonomika, aplinkos apsauga, būstas ir komunalinis ūkis, sveikatos apsauga, poilsis, kultūra, religija, švietimas bei socialinė apsauga.

Didžiausia nuo 2004 m. valstybės biudžeto lėšų (2.2.3 lentelė) dalis skiriama bendroms valstybės paslaugoms ir ekonomikai [23], tuo tarpu savivaldybių biudžetai didžiąją išlaidų dalį (2.2.4 lentelė) skiria švietimui ir socialinei apsaugai [24].

LR valstybės biudžeto asignavimų struktūra (% nuo visų išlaidų)

	2004	2005	2006	2007	2008
Bendros valstybės paslaugos	40,9	38,0	31,2	27,7	25,4
Gynyba	7,3	6,6	7,2	8,2	5,6
Viešoji tvarka ir visuomenės apsauga	8,9	8,2	7,9	7,6	9,0
Ekonomika	19,8	23,7	25,6	24,5	25,3
Aplinkos apsauga	1,2	1,9	2,6	3,3	4,8
Būstas ir komunalinis ūkis	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2
Sveikatos apsauga	1,6	1,8	6,5	6,3	6,2
Poilsis, kultūra, religija	2,7	2,7	2,6	2,8	2,7
Švietimas	10,6	10,0	9,4	9,7	10,2
Socialinė apsauga	6,9	7,1	7,1	9,8	10,5
VISO:	100	100	100	100	100

Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008

LR savivaldybių biudžetų asignavimų struktūra (% nuo visų išlaidų)

	2004	2005	2006	2007	2008
Bendros valstybės paslaugos	10,0	9,6	15,3	16,0	9,2
Gynyba	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Viešoji tvarka ir visuomenės apsauga	0,8	0,8	0,8	1,0	1,0
Ekonomika	4,8	4,9	5,3	5,1	5,5
Aplinkos apsauga	2,9	3,2	2,8	3,0	3,6
Būstas ir komunalinis ūkis	4,6	5,3	4,9	4,7	4,1
Sveikatos apsauga	1,3	1,5	1,5	1,3	2,2
Poilsis, kultūra, religija	5,7	6,2	6,3	6,9	6,6
Švietimas	54,6	53,4	49,4	53,1	57,2
Socialinė apsauga	15,3	14,9	13,6	8,8	10,4
VISO:	100	100	100	100	100

Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008

Galima daryti prielaidą, kad tokios sritys kaip bendros valstybės paslaugos, gynyba, viešoji tvarka ir visuomenės apsauga, ekonomika, aplinkos apsauga yra labiau „vyriškos“, tuo tarpu būstą ir komunalinį ūkį, sveikatos apsaugą, poilsį, kultūrą ir religiją, švietimą bei socialinę apsaugą galima priskirti „moteriškoms“ sritims.

Taigi, kaip rodo LR finansų ministerijos skelbiama valstybės ir savivaldybių biudžetų struktūra, būtent moterys priklauso atskirties grupei, kadangi jos sudaro neturtingąją visuomenės dalį: išlaidos „moteriškoms“ sritims daugumoje finansuojamos iš savivaldybių, o „vyriškoms“ iš valstybės biudžeto. Norint pasiekti įvairias socialinės atskirties ar rizikos grupes, pats efektyviausias būdas sąnaudų prasme būtų tikslinis išlaidų perskirstymas [13, 46].

2.3. Nacionalinio biudžeto išlaidų raidos analizė 1999-2008 m.

Kaip minėta, nacionalinio biudžeto asignavimai skirstomi dešimčiai sričių. Toks asignavimų skirstymas prasidėjo nuo 2004 m., prieš tai išlaidos buvo skirstomos keturiolikai sričių ir, nors asignavimų duomenys iki 2004 m. (2.3.1 lentelė) ir nuo 2004 m. tarpusavyje yra nepalyginami, minėtas keturiolika sričių taip pat galima suskirstyti į „vyriškas“ ir „moteriškas“.

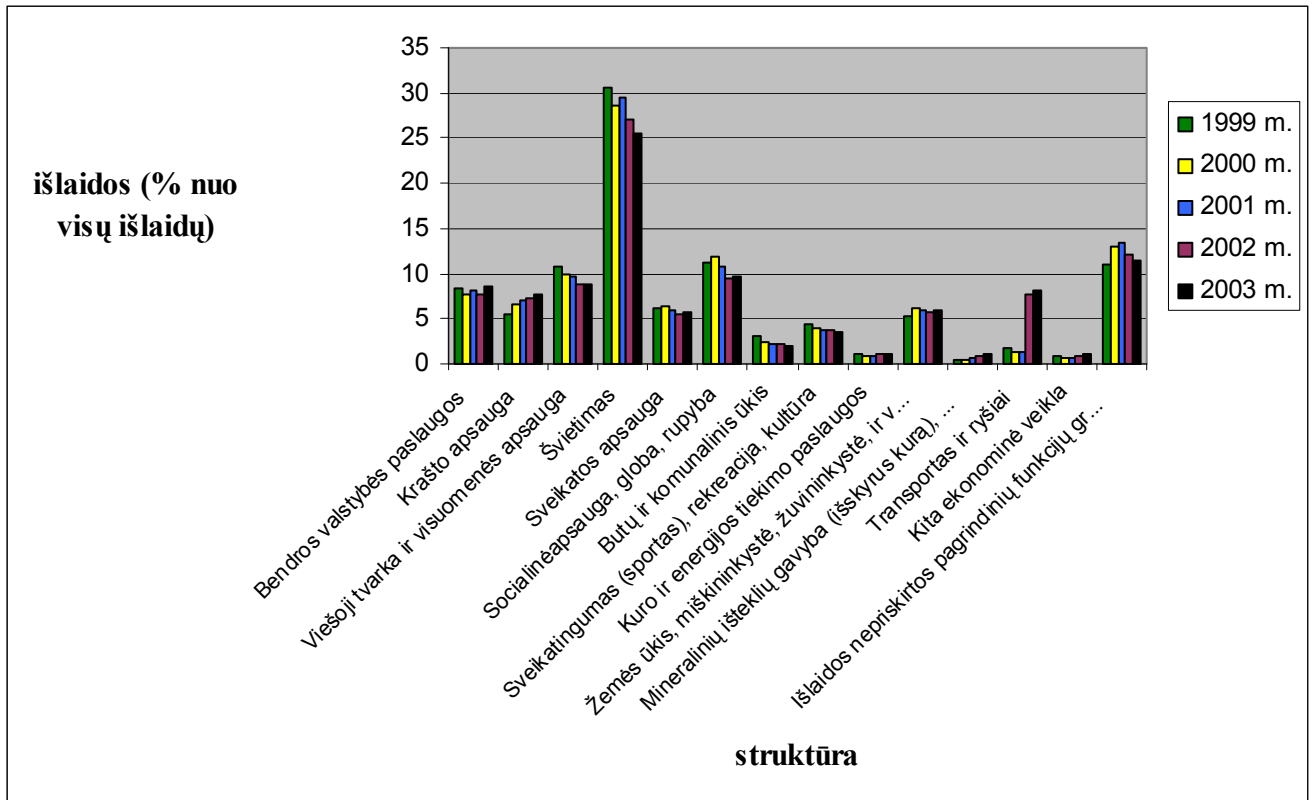
Remiantis 2.1.2. lentele (moterų užimtumu ūkio veiklose), galima teigti, kad švietimas, sveikatos apsauga, socialinė apsauga, globa ir rūpyba, butų ir komunalinis ūkis, sveikatingumas (sportas), rekreacija, kultūra yra labiau „moteriškos“ sritys. Tuo tarpu „vyriškos“ sritys apima bendrąsias valstybės paslaugas, krašto apsaugą, viešąją tvarką ir visuomenės apsaugą, kuro ir energijos tiekimo paslaugas, žemės ūkį, žuvininkystę, miškininkystę ir veterinariją, mineralinių išteklių gavybą, pramonę ir statybą, transportą ir ryšius.

LR nacionalinio biudžeto asignavimų dinamika 1999-2003 m. (% nuo visų išlaidų)

	1999	2000	2001	2002	2003
Bendrosios valstybės paslaugos	8,4	7,8	8,2	7,8	8,5
Krašto apsauga	5,4	6,5	7,0	7,3	7,7
Viešoji tvarka ir visuomenės apsauga	10,7	9,8	9,7	8,8	8,8
Švietimas	30,6	28,6	29,5	27,1	25,5
Sveikatos apsauga	6,2	6,4	5,9	5,4	5,7
Socialinė apsauga, globa ir rūpyba	11,2	11,8	10,8	9,5	9,6
Butų ir komunalinis ūkis	3,0	2,5	2,2	2,3	1,9
Sveikatingumas (sportas), rekreacija, kultūra	4,3	4,0	3,8	3,7	3,6
Kuro ir energijos tiekimo paslaugos	1,0	0,9	0,9	1,0	1,0
Žemės ūkis, miškininkystė, žuvininkystė, ir veterinarija	5,2	6,2	5,9	5,7	6,0
Mineralinių išteklių gavyba (išskyrus kurą), pramonė ir statyba	0,4	0,5	0,7	0,8	1,0
Transportas ir ryšiai	1,8	1,3	1,3	7,7	8,2
Kita ekonominė veikla	0,8	0,7	0,7	0,9	1,0
Išlaidos nepriskirtos pagrindinių funkcijų grupėms	10,9	13	13,4	12	11,5

Šaltinis: LR finansų ministerija

Visi „moteriškom“ sritims skirti asignavimai 1999-2003 m. turėjo tendenciją mažėti (2.3.1 pav.). Tuo tarpu tokioms „vyriškom“ sritims, kaip krašto apsauga, žemės ūkis, žuvininkystė, miškininkystė ir veterinarija, mineralinių išteklių gavyba, pramonė ir statyba, transportas ir ryšiai, išlaidos buvo didinamos, o likusioms „vyriškom“ sritims (bendrosioms valstybės paslaugoms, viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai, kuriai ir energijos tiekimo paslaugoms) skirti asignavimai, galima teigti, nekito.

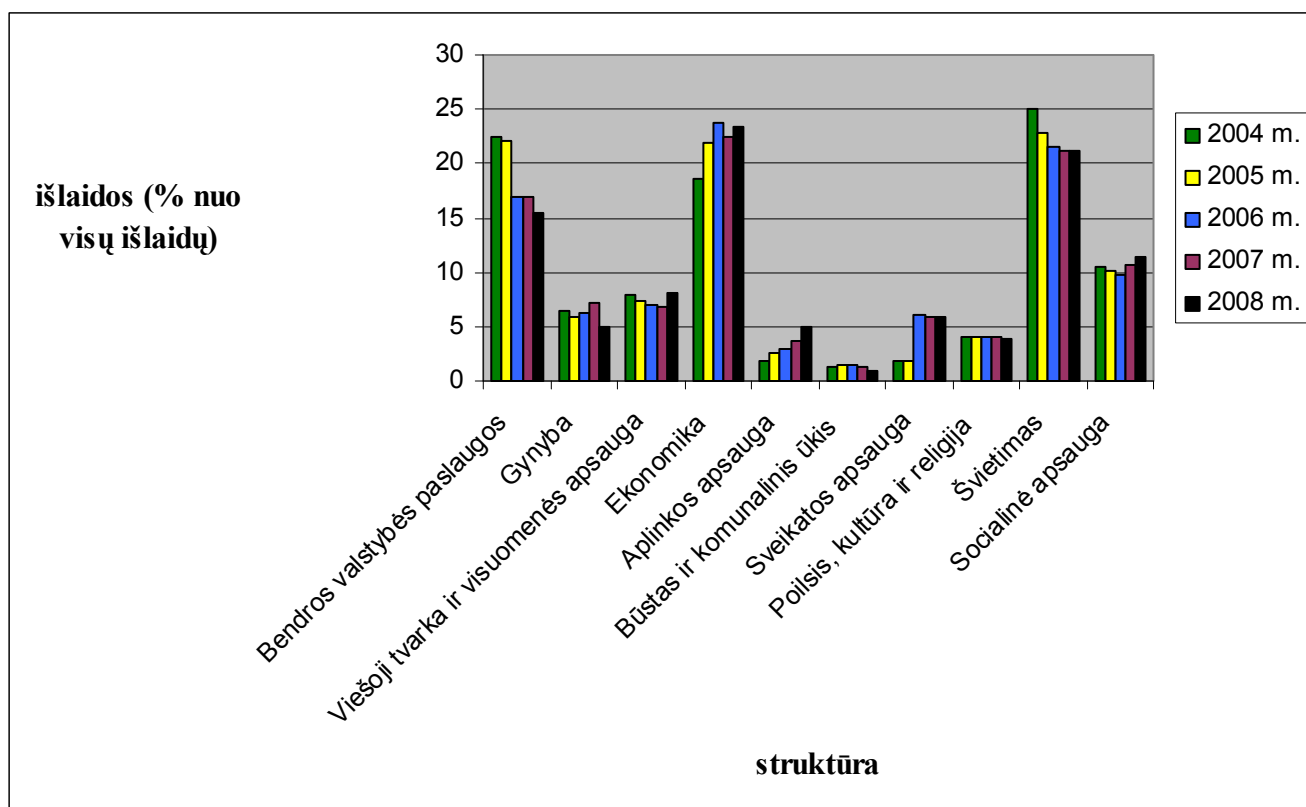

Šaltinis: LR finansų ministerija

2.3.1 pav. LR nacionalinio biudžeto asignavimų dinamika 1999-2003 m. (% nuo visų išlaidų)

Po Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą situacija skirstant nacionalinio biudžeto išlaidas šiek tiek pasikeitė, tačiau bendra tendencija, „vyriškoms“ sritims skirti daugiau, o „moteriškoms“ – mažiau (2.3.2 pav.), galima teigti, išliko [22].

Nors gynybai skirtų išlaidų sritis yra gana kebli, t.y. šios išlaidos gali būti „paslėptos“ kitose biudžeto eilutėse, tačiau galima teigti, jog 2004-2008 m. pastebima bendra gynybai skirtų išlaidų augimo tendencija. Išlaidos bendroms valstybės paslaugoms mažėja, o išlaidos viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai išlieka nepakitę. Didžiausias išlaidų šuolis teko aplinkos apsaugos sričiai, o tolygiausiai auga išlaidos ekonomikai (2.3.2 lentelė).

Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008

2.3.2 pav. LR nacionalinio biudžeto asignavimų dinamika 2004-2008 m. (% nuo visų išlaidų)

2.3.2 lentelė

LR nacionalinio biudžeto asignavimų dinamika „vyriškoms“ sritims 2004-2008 m. (% nuo visų išlaidų)

	2004	2005	2006	2007	2008
Bendros valstybės paslaugos	22,5	22,1	17,0	16,9	15,5
Gynyba	6,4	5,8	6,3	7,2	5,0
Viešoji tvarka ir visuomenės apsauga	8,0	7,3	7,0	6,8	8,1
Ekonomika	18,6	21,9	23,7	22,5	23,3
Aplinkos apsauga	1,9	2,5	3,0	3,6	4,9

Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008

Finansų ministerijos sudarytoje nacionalinio biudžeto asignavimų raidoje taip pat matyti, kad būstui ir komunaliniam ūkiui skirtos paslaugos nuo 2006 m. pradeda mažėti, o poilsiui, kultūrai ir religijai skiriamos lėšos, iki 2008 m. galima teigti buvę stabilios, nuo 2008 m. sumažėjo (2.3.3 lentelė). Kasmet vis mažesnė dalis nuo bendrų pajamų skiriama ir švietimui: 2004 m. asignavimai švietimui

sudarė 25% visų išlaidų, tuo tarpu 2008 m. švietimo finansavimas sudaro tik 21,1% visų išlaidų. Nuo 2006 m. išlaidos sveikatos apsaugai sudaro vis mažesnę visų išlaidų dalį, o asignavimai socialinei apsaugai, galima teigti, išlieka nepakitę.

2.3.3 lentelė

LR nacionalinio biudžeto asignavimų dinamika „moteriškos“ sritims 2004-2008 m. (% nuo visų išlaidų)

	2004	2005	2006	2007	2008
Būstas ir komunalinis ūkis	1,3	1,4	1,4	1,2	1,0
Sveikatos apsauga	1,8	1,9	6,1	5,8	5,9
Poilsis, kultūra, religija	4,0	4,0	4,0	4,1	3,8
Švietimas	25,0	22,9	21,6	21,2	21,1
Socialinė apsauga	10,4	10,1	9,8	10,6	11,4

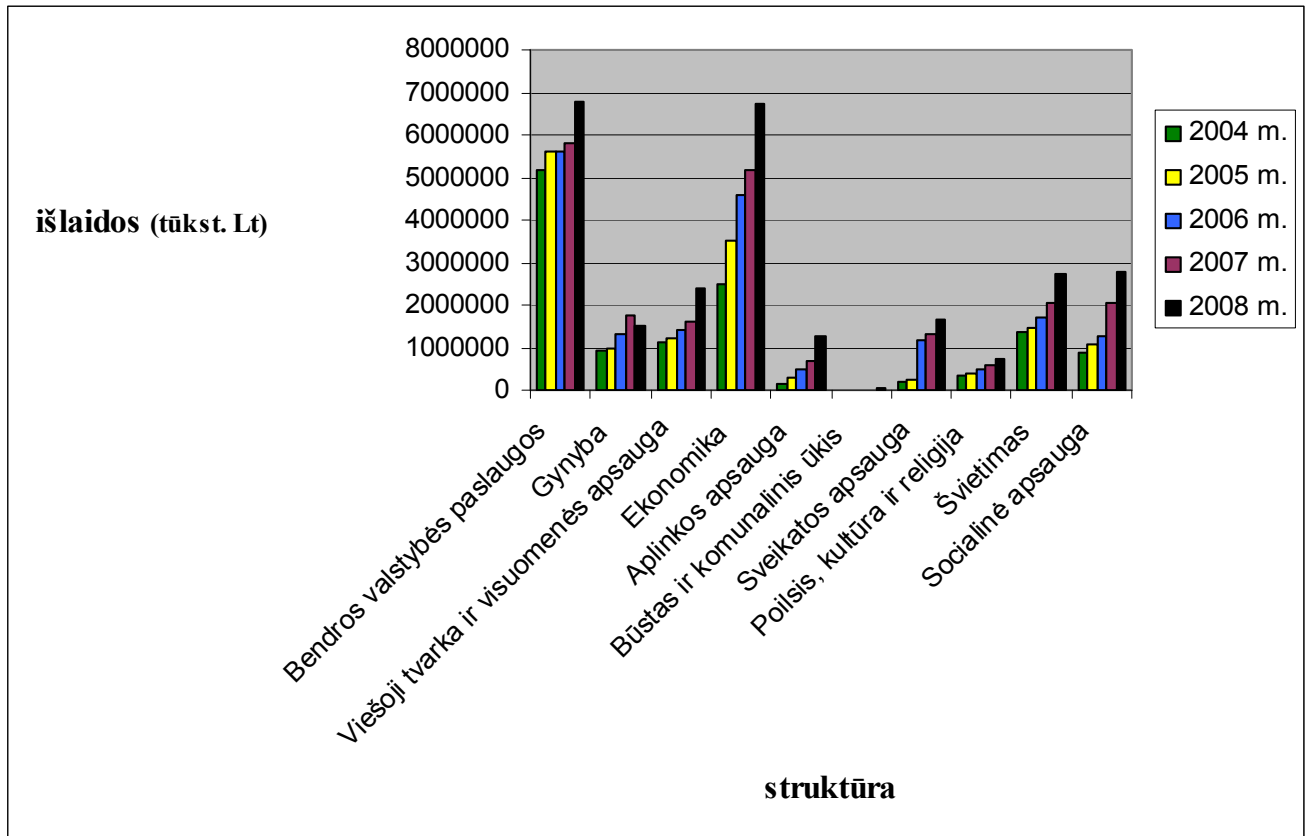
Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008

Galima teigti, jog „moteriškuose“ sektoriuose pastebima finansavimo mažėjimo tendencija, tuo tarpu „vyriškuose“ sektoriuose – augimo. Tokiu būdu asignavimų skirstymas ir tam tikrų sektorių finansavimo stoka labiau veikia moteris nei vyrus, versdamas jas „kompensuoti“ valstybės išlaidų mažėjimą namų ūkių „rūpybos“ ekonomikos sąskaita [4, 206].

2.4. Valstybės ir savivaldybių biudžetų išlaidų analizė

Pasekmės dėl makroekonominės politikos, tiksliau, didesnis jų krūvis, tenka moterims, todėl jos, ekonominių pokyčių metu, tampa pažeidžiama socialine grupe [4, 206]. Visa našta dėl išlaidų sveikatos apsaugos sektoriaus mažinimui taip pat atitenka moterims, nes joms reikia rūpintis šeimos globa [4, 206]. Tai moteris įstumia į jau 2.1. skyriuje minėtą uždarą ratą: moteris dirba, tačiau trumpiau nei vyrai, kadangi kažkas privalo pasirūpinti buitimi ir su ja susijusiomis problemomis, moteris, pusę dienos išdirbusi „oficialų“ darbą, grįžusi namo, dirba jai „pagal prigimtį priklausančius“ darbus, už kuriuos, niekas nemoka ir laiko tai savaime suprantamu dalyku. „Pagal prigimtį priklausančių“ darbų šiuo atveju pavyzdys – rūpinimasis šeimos globa dėl išlaidų sveikatos apsaugos sektoriui mažinimo. Tokia globa tampa mažėjančio darbo našumo priežastimi.

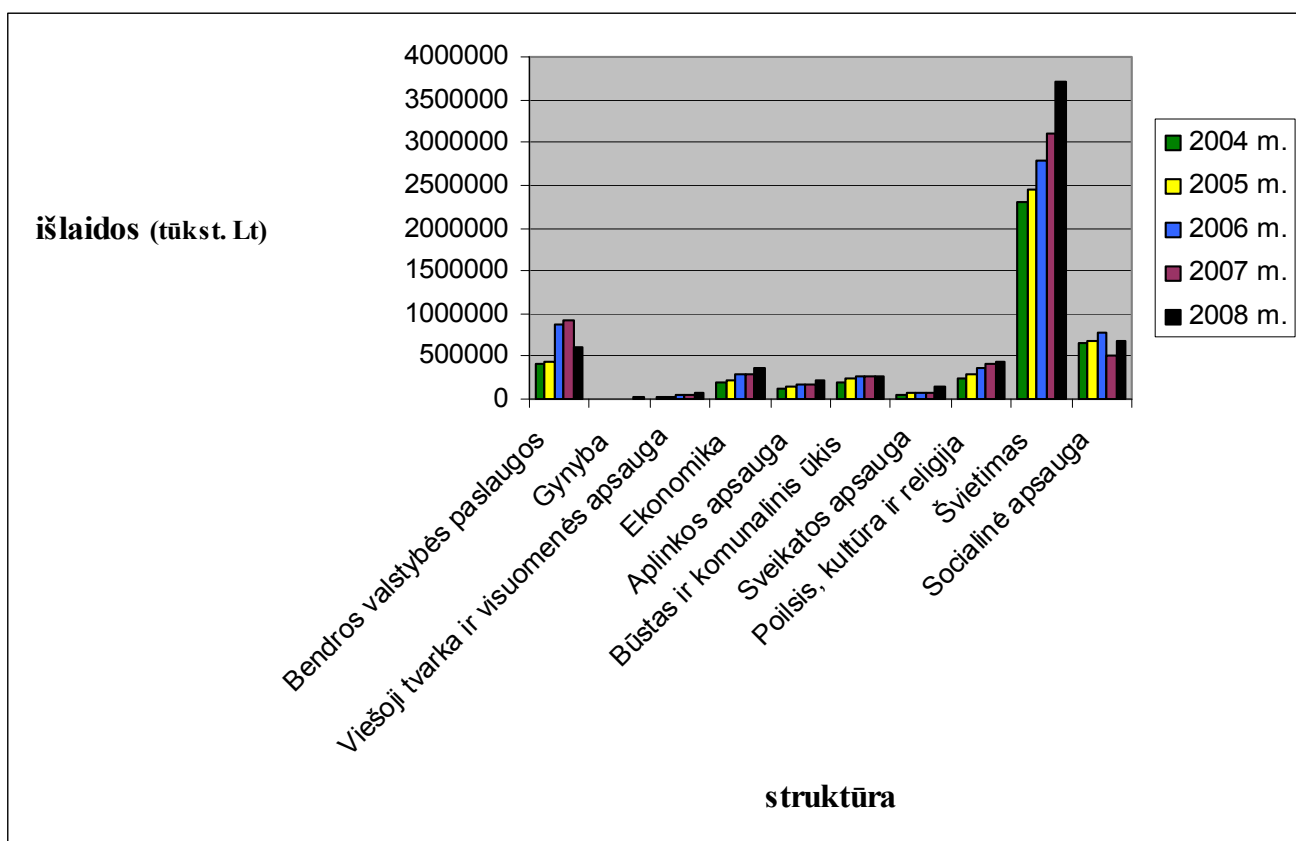
Kaip minėta, valstybės biudžeto asignavimų struktūra ir raida rodo, kad „moterišku“ ir „vyrišku“ veiklos sričių finansavimas yra skirtingas [23]:

Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008

2.4.1 pav. LR valstybės biudžeto asignavimų dinamika 2004-2008 m. (tūkst. Lt)

Akivaizdu, jog valstybės biudžetas labiausiai finansuoja „vyriškas“ sritis. Tuo tarpu savivaldybių biudžetų asignavimų duomenys rodo, jog didžiausias finansavimas čia teikiamas švietimui, socialinei apsaugai, poilsiui, kultūrai ir religijai, sveikatos apsaugai, būstui ir komunaliniam ūkiui, t.y. „moteriškoms“ sritims, tačiau neaplenkiant ir „vyriškų“, kadangi nemaža dalis savivaldybių išlaidų atitenka ir bendroms valstybės paslaugoms bei ekonomikai [24]:

Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008

2.4.2 pav. LR savivaldybių biudžetų asignavimų dinamika 2004-2008 m. (tūkst. Lt)

Toks biudžeto skirstymas – akivaizdus lyčių lygybės asimetrijos įrodymas, juolab, jog Lietuvos savivaldybėse susiklosčiusi praktika gerai žinoma, tai menkos savivaldybių finansinės galimybės, savivaldybių nesavarankiškumo bei decentralizacijos problemos [4, 209]. Asimetriškas lyčių požiūriu valstybės išlaidų paskirstymas neigiamai veikia ekonomiką ir ypač valstybės pajamas [4, 206]. Lyčių nelygybė Lietuvoje tampa kone oficialiai įteisinta: finansų ištekliai koncentruojasi ten, kur dominuoja vyrai, o moterys suburtos tose srityse, kur žemas finansavimo lygis [4, 210].

3. TYRIMAS: MOKESČIŲ SISTEMOS POVEIKIS MOTERŲ EKONOMINEI-SOCIALINEI BŪKLEI

3.1. Mokesčių sistemos analizė lyčių aspektu: tiesioginiai ir netiesioginiai mokesčiai

Mokesčiai – tai svarbiausias finansinis šaltinis, duodantis lėšų įvairioms funkcijoms atlikti: apsaugos, socialinės plėtros, administravimo. [6, 4]. Mokestis – mokesčių įstatyme mokesčių mokėtoju nustatyta piniginė prievolė valstybei [26, 2strp. 23 eil.]. Apskritai egzistuoja daugybė šio veiksnio apibrėžimų [8, 5]. Kiekviena šalis turi savitą mokesčių sistemą. Mokesčių dėka, valstybė gali sėkmingai vystyti ekonomiką ir vystytis socialiai [7, 10]. Vystymasis priklauso nuo sistemos efektyvumo. Norėdama sukurti efektyvią mokesčių sistemą, valstybė privalo remtis mokesčių teorija.

Pasaulyje egzistuoja įvairių mokesčių teorijų [8, 30-31] [6, 22]. Mokesčius apibrėždavo ne tik kaip atlygį valstybei, bet ir kaip ekonomikos stabilizavimo įrankį. Ilgainiui kito ir ši nuomonė. Įdomiausia ir kebliausia finansų mokslo sritimi liko mokesčių perkėlimo teorija [6, 21], teigianti, jog mokesčiai – tai pajamų išlyginimo priemonė [27]. Tokios yra mokslininkų ir specialistų labiausiai pripažintos ir kritiškai analizuojamos teorijos [6, 22]. Nors jų akcentai skirtingi, visose ekonominėse teorijose išskiriamos kelios esminės funkcijos, per kurias atsiskleidžia socialinis – ekonominis mokesčių vaidmuo [27], [8, 28-29]:

- fiskalinė funkcija – nacionalinio biudžeto pajamos formuojamos per šalies mokesčių sistemą;
- perskirstomoji funkcija – ši funkcija susijusi su fiskaline, mokesčių mokėtojų lėšos, sukauptos nacionaliniame biudžete, įvairia forma (subsidių, paramos ir kt.) perskirstomos gyventojams, ūkio subjektams, ekonominės veiklos sferoms, regionams;
- reguliavimo funkcija – ši funkcija realizuojama tada, kai valstybė per mokesčių sistemą reguliuoja išteklių pasiskirstymą ekonomikoje, skatina ar stabdo tam tikrą ekonominę veiklą bei veikia makroekonominis procesus (augimą, infliaciją, užimtumą).

Mokesčiai atsiranda kartu su valstybe ir formuojasi, kinta jai vystantis. Trumpai tariant, mokesčių sistema priklauso nuo valstybės fiskalinės politikos. Esminis mokesčių tikslas – užtikrinti ekonominę valstybės vystymąsi ir piliečių gerovę.

Mokesčius galima klasifikuoti įvairiai, tačiau dažniausiai jie klasifikuojami pagal surinkimo būdą į tiesioginius ir netiesioginius [28]. Lietuvoje į klases skirstomi pagal LR mokesčių administravimo įstatymą administruojami mokesčiai [26, 13strp.]. Galima būtų trumpai paminėti

esminius, tai pridėtinės vertės mokestis, pelno mokestis, akcizai, gyventojų pajamų mokestis, žemės mokestis, privalomojo sveikatos draudimo įmokos, muitai ir kiti.

PVM, akcizai ir muitai priskiriami netiesioginiams mokesčiams, o likę – tiesioginiams mokesčiams [7, 34]. Pastarieji nustatomi mokesčių mokėtojų turtui ir pajamoms, jie surenkami tiesiogiai, tuo tarpu netiesioginiai mokesčiai yra sudėtinė kainos dalis [7, 34]. Tiesioginiai ir netiesioginiai mokesčiai gali turėti skirtingą poveikį moterų ir vyrų pozicijoms ekonomikoje [13, 59].

Kaip jau minėta, moteris galima priskirti „skurdžiajai“ visuomenės daliai, tuo tarpu vyrus – „turtingajai“. Moterys mokės mažiau mokesčių, kai šalyje bus taikoma progresyvinė mokesčių sistema [13, 59], t.y. didesnes pajamas gaunantys žmonės sumokės daugiau mokesčių nei mažesnes, kadangi, kaip teigia progresyvinės mokesčių sistemos šalininkai, didesnes pajamas gaunantys žmonės disponuoja didesnėmis lėšomis ir mažiau vertina papildomai uždirbtus pinigus. Progresyvinės mokesčių sistemos atveju „skurdžiajai“ visuomenės daliai mokestinė našta sumažėtų, o „turtingajai“ – padidėtų. Lietuvoje šiuo metu taikoma regresyvinė mokesčių sistema (didžiausios nacionalinio biudžeto pajamos gaunamos iš GPM ir PVM), kuri, remiantis aukščiau išdėstytomis prielaidomis, galima teigti yra naudingesnė vyrams, kadangi šiuo atveju didžiausia mokesčių našta atitenka „skurdžiajai“ visuomenės daliai – moterims. Taip dar labiau didėja socialinė–ekonominė atskirtis tarp „skurdžiosios“ ir „turtingosios“ visuomenės dalies, tarp moterų ir vyrų.

Knygos „Lyčių aspekto integravimas į biudžetą“ autorės, prof. habil. dr. O. G. Rakauskienė ir V. Lissauskaitė, teigia, jog tiesioginiai mokesčiai labiausiai įtakoja vyrus, kadangi jų daugiau nei moterų yra užimta formalioje darbo rinkoje [13, 59]. Netiesioginiai mokesčiai daro didesnę įtaką moterims, kadangi moterys yra neproporcingai atstovaujančios neturtingųjų tarpe, be to, jos didesne dalimi prisideda prie išlaidų namų ūkių vartojimo prekėms [13, 59].

Daugelis valstybių bando apmokestinti vartotojų sumokamąją dalį ir tokią politiką dažniausiai taiko sveikatos apsaugos ir švietimo įgyvendinimo srityse. Tokiu būdu valstybės paslaugas apmoka jomis besinaudojantys piliečiai, sumažinamas bereikalingas išlaidų švaistymas, sutaupomos valstybės biudžeto lėšos, kurios vėliau panaudojamos kitoms socialinėms programoms [13, 61]. Tačiau tokia politika, turėjusi padėti moterims, joms pakenkė: Jungtinių Tautų Vystymo Programos įvairiose šalyse atlikti tyrimai parodė, jog moterų ir mergaičių galimybės naudotis sveikatos apsaugos, švietimo ir kitomis paslaugomis labai sumažėjo [13, 62]. Taigi, vartotojų sumokamos dalies apmokestinimo politikos įvedimas sukelia iškraipymus lyčių lygybės aspektu. Tai verčia manyti, jog mokesčiai, labiau būdingi vyrams ir labiau būdingi moterims, visgi pasiskirstę šiek tiek kitaip.

3.2. Mokesčių naštos analizė lyčių aspektu

Kaip rodo tyrimai, vyrai turi didesnes pajamas, disponuoja didesniu nekilnojamu turto, investicijomis ir dominuoja stambiame versle. Moterys daugiausia koncentruojasi smulkiajame ir vidutiniame versle, turi mažiau nekilnojamo turto ir mažesnes pajamas.

Darbe daroma prielaida, kad vyrams labiau būdingas pelno mokestis, nekilnojamojo turto mokestis ir akcizai, t.y., vyrai pelno ir nekilnojamojo turto mokesčių įmokų bei akcizų moka daugiau nei moterys. Moterų mokesčių struktūroje dominuoja mokesčiai, kuriais yra apmokestinamas vartojimas ir darbas, t.y. pridėtinės vertės ir gyventojų pajamų mokesčiai (PVM ir GPM). Taigi, siekiant parodyti, kaip didėjo „moteriški“ ir „vyriški“ mokesčiai, darbe pateikiama būtent minėtų mokesčių raida 1999-2008 m.

LR finansų ministerijos sudaryta nacionalinio biudžeto struktūra parodo, kiek įplaukų nuo viso biudžeto įneša minėti mokesčiai: gyventojų pajamų, pelno, nekilnojamojo turto (tiksliau, įmonių ir organizacijų nekilnojamojo turto mokestis, skaičiuojamas atskirai tik nuo 2004 m. [25]), pridėtinės vertės, akcizai [25] :

3.2.1 lentelė

Mokesčių struktūra 1999-2008 m. (% nuo visų nacionalinio biudžeto pajamų)

	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.	2003 m.	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m. (planas)
Gyventojų pajamų mokestis (GPM)	29%	29%	27%	24%	24%	22%	22%	21%	19%	18,50%
Pelno mokestis	4%	3,60%	2,80%	2,90%	7%	8,50%	9%	10%	8,70%	9,20%
Nekilnojamojo turto mokestis	2,80%	3%	3%	3%	2,30%	2%	1,30%	1,20%	1%	0,80%
Pridėtinės vertės mokestis (PVM)	39%	40%	38%	36%	34%	29%	29%	32%	33%	35%
Akcizai	15%	14%	14%	15%	16%	13,50%	12,40%	12,30%	12%	12%

Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008

Didžiausią visų nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų dalį sudaro GPM ir PVM. Pajamos iš akcizų nacionalinio biudžeto pajamose kasmet mažėja ir sudaro tik 12% visų nacionalinio biudžeto pajamų. Pelno mokesčio dalis mokestinėse pajamose sudaro tik apie 9% ir galima teigti, beveik nekinta, o nekilnojamojo turto mokestis nacionalinio biudžeto mokestinėse pajamose sudaro itin mažą dalį ir nuo 2003 m. yra stabiliai mažinamas.

„Moterišku“ ir „vyrišku“ mokesčių pasiskirstymas valstybės ir savivaldybių biudžete yra skirtingas. Valstybės biudžetas didžiausią dalį mokestinių pajamų gauna iš PVM ir akcizų [25]:

Mokesčių struktūra 1999-2008 m. (% nuo viso valstybės biudžeto)

	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.	2003 m.	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m. (planas)
Gyventojų pajamų mokestis (GPM)				16%	15%	13,60%	13,20%	12,00%	9,40%	7,10%
Pelno mokestis	6%	5,40%	4,00%	3,00%	8%	9,90%	10,70%	11,50%	9,90%	10,60%
Pridėtinės vertės mokestis (PVM)	59%	59%	55%	43%	40%	33,30%	34,00%	36,60%	38,00%	39,70%
Akcizai	22%	21%	20%	18%	18%	15,80%	14,40%	14,00%	9,70%	13,80%

Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008

Savivaldybių biudžetų duomenys (3.2.3 lentelė) rodo, jog vienintelės jų mokesstinės pajamos yra iš GPM ir nekilnojamo turto mokesčio, tačiau dalis GPM pajamų (3.2.4 lentelė), anksčiau įeidavusių tik į savivaldybių biudžetus, nuo 2002 m. taip pat atitenka ir valstybės biudžetui. Kiekvienais metais ši suma būna skirtinga [18] [25].

3.2.3 lentelė

Mokesčių struktūra 1999-2008 m. (% nuo visų savivaldybių biudžetų)

	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.	2003 m.	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m. (planas)
Gyventojų pajamų mokestis (GPM)	100%	100%	100%	43,8%	45,8%	47,1%	47,4%	49,78%	57,45%	66,5%
Nekilnojamojo turto mokestis	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Šaltinis: LR finansų ministerija, 2008

3.2.4 lentelė

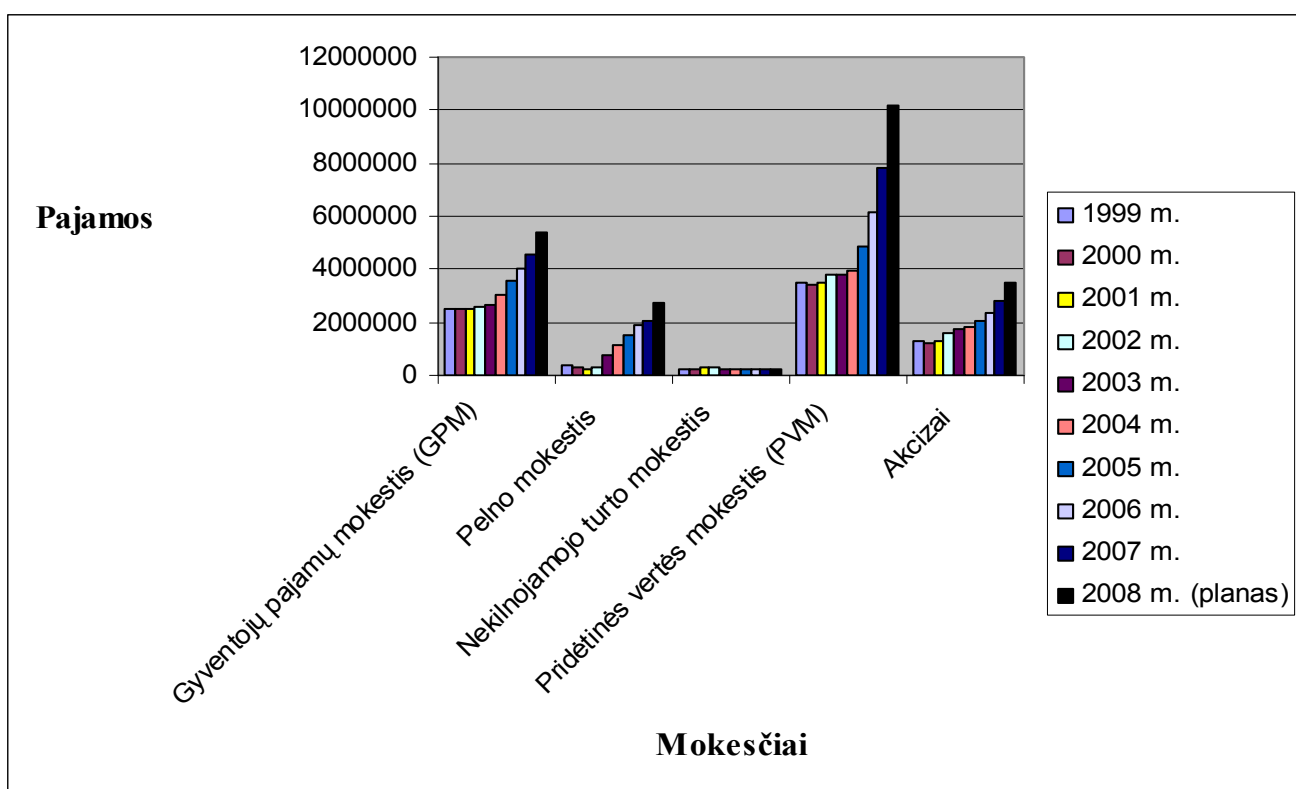
Gyventojų pajamų mokesčio dalis, tenkanti savivaldybių biudžetams 2002-2008 m.

Metai	Procentinė dalis, tenkanti savivaldybių biudžetams	Suma, tenkanti savivaldybių biudžetams (mln. Lt)
2002	43,8%	1115346
2003	45,8%	1220385
2004	47,1%	1440017
2005	47,4%	1691052
2006	49,78%	2020840
2007	57,45%	2616193
2008 (progozė)	66,5%	3610837

Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008

Taigi, remiantis finansų ministerijos pateikiamais duomenimis, darbui ir vartojimui tenkanti mokestinė našta sudaro maždaug 50% visų nacionalinio biudžeto pajamų, tuo tarpu nekilnojamam turtui ir pelnui tenkanti mokestinė našta sudaro tik 10% visų nacionalinio biudžeto pajamų. Galima teigti, jog moterims tenkanti mokestinė našta yra didesnė nei tenkanti vyrams.

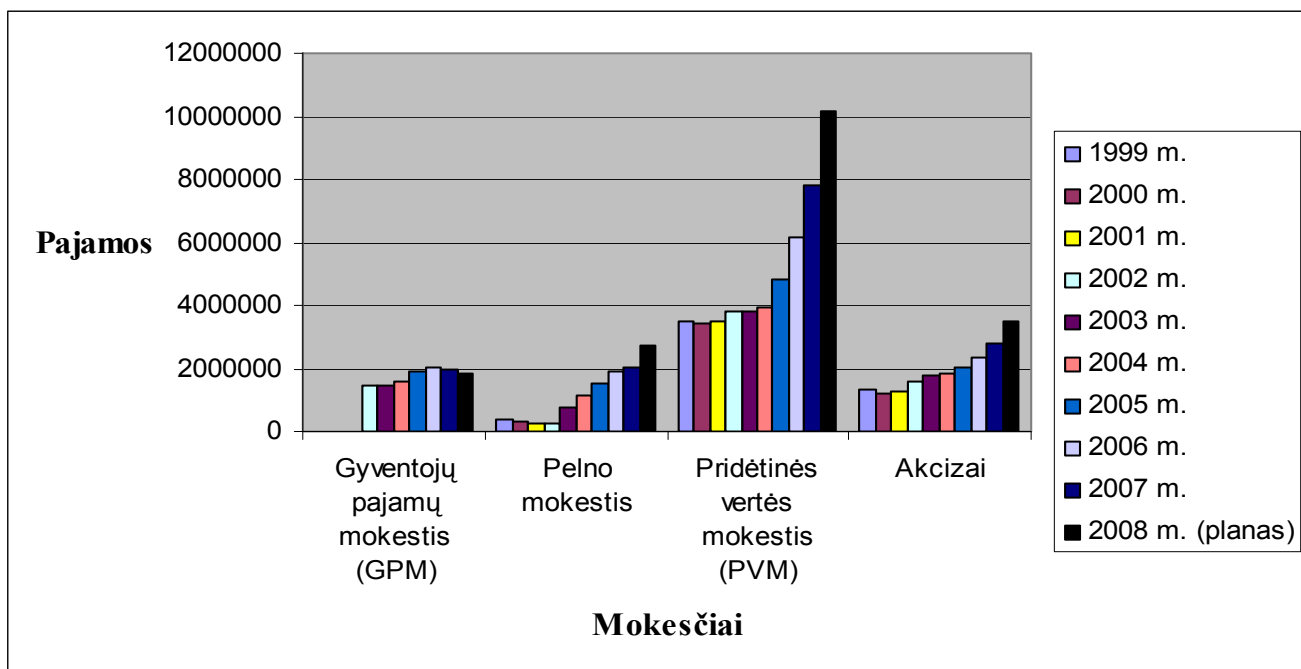
Kaip rodo nacionalinio biudžeto mokesčių dinamika (3.2.1 pav.), sparčiausiai didėja pajamos iš GPM ir PVM, tuo tarpu pajamos iš pelno mokesčio ir akcizų auga kur kas lėčiau, o pajamos iš nekilnojamojo turto mokesčio išlieka nepakitę.

Šaltinis: LR finansų ministerija

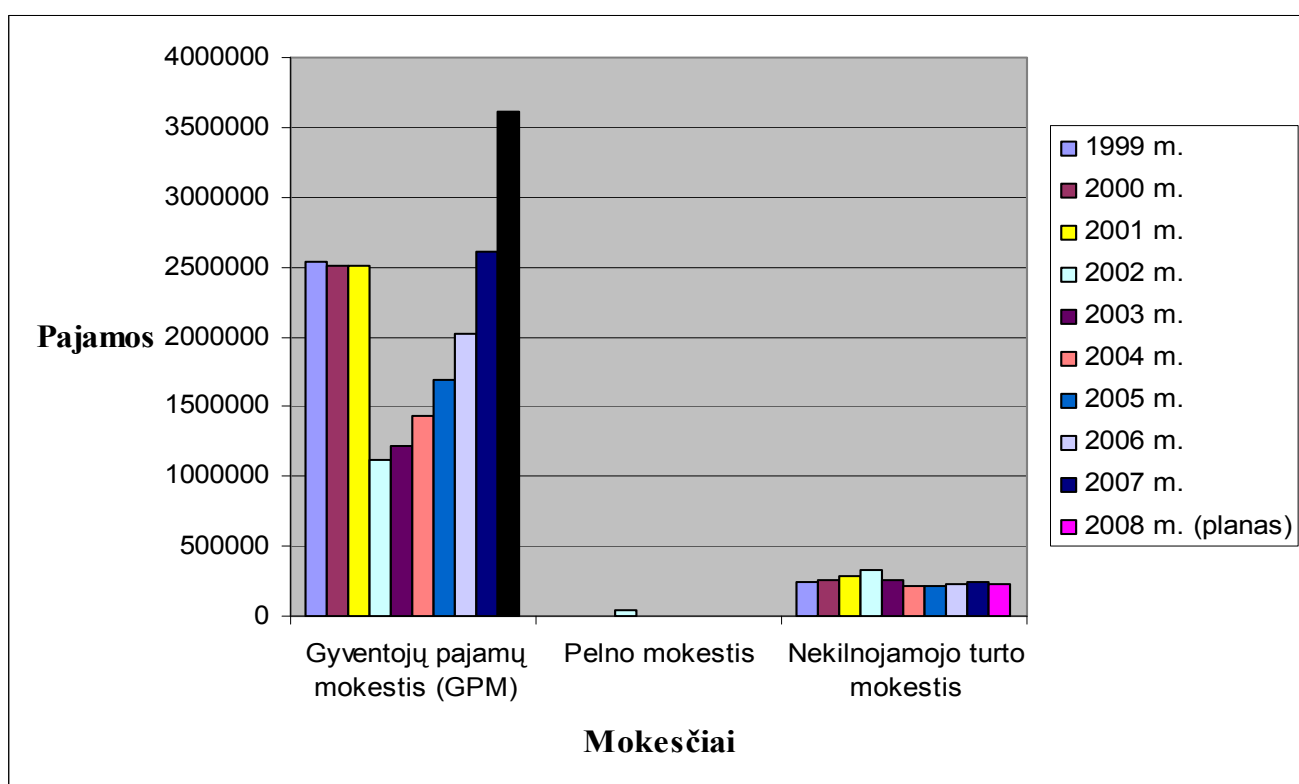
3.2.1 pav. Nacionalinio biudžeto mokesčių dinamika 1999-2008 m. (tūkst. Lt)

Mokestinėse pajamose, suplaukiančiose į valstybės biudžetą, pastebima bendra augimo tendencija (3.2.2 pav.). Savivaldybių biudžetų mokestinėje raidoje (3.2.3 pav.) augimo tendencija nepastebima, kadangi, kaip jau minėta, iki 2002 m. pajamos iš GPM atitekdavę tik savivaldybių biudžetams, nuo 2002 m. buvo pradėtos dalyti, t.y. dalis jų atitenka ir valstybės biudžetui, o nekilnojamojo turto mokesčio pajamos, nuo 2002 m. ženkliai sumažėję, laikui bėgant išlieka beveik nepakitę [25].

Šaltinis: LR finansų ministerija

3.2.2 pav. Valstybės biudžeto mokesčių dinamika 1999-2008 m. (tūkst. Lt)

Šaltinis: LR finansų ministerija

3.2.3 pav. Savivaldybių biudžetų mokesčių dinamika 1999-2008 m. (tūkst. Lt)

Taigi, moterims tenkanti mokesstinė našta yra didesnė nei tenkanti vyrams, be to, galima teigti, jog kai kurie moterų mokami mokesčiai yra didinami (pavyzdžiui, PVM), o „vyriški“ – nedidinami (pavyzdžiui, nekilnojamojo turto mokestis). Anksčiau minėta prielaida, jog „moteriški“ sektoriai finansuojami iš savivaldybių biudžetų, o „vyriški“ – iš valstybės, veda prie dar vienos išvados: moterys sumoka daugiau, o gauna mažiau. Žinoma, šios išankstinės prielaidos reikalauja tolimesnių išsamių ir diferencijuotų tyrimų.

3.2.1. Mokesčių našta stambiame versle

Visose valstybėse perėjimas prie išteklių, teisių bei valdžios vis dar palankesnis vyrams nei moterims [13, 7]. Moterys iki dabar nuosavybės teise valdo mažiau nei 2% viso pasaulio žemės, viso pasaulio parlamente moterys tesudaro 14,5% išrinktų tautos atstovų, taip pat moterys uždirba vidutiniškai 73% vyrų atlyginimo už tokį patį bei tos pačios kvalifikacijos reikalaujantį darbą [13, 7], todėl būtina joms sukurti palankias sąlygas save realizuoti tose pačiose sferose, kur jau save realizavę vyrai.

Minėti faktai verčia iškelti hipotezę, jog privačiame sektoriuje dominuoja vyrai, valstybės – moterys. Statistikos departamento pateikti duomenys rodo, kad valstybiniame sektoriuje moterų yra 69,1%, o vyrai čia sudaro tik 30,9 procentinius punktus. Privačiame sektoriuje moterys sudaro 42,3%, vyrai – 57,7% [44]:

3.2.5 lentelė

Užimti gyventojai valstybės ir privačiame sektoriuje 2007 m.

	Moterys		Vyrai		Paskirstymas pagal lytį, %	
	tūkst.	%	tūkst.	%	moterys	vyrai
Valstybės sektorius	277,8	36,7	124,1	16	69,1	30,9
Privatus sektorius	478,7	63,3	653,5	84	42,3	57,7

Šaltinis: Užimti gyventojai valstybės ir privačiame sektoriuje 2007 m., Vilnius, Statistikos departamentas, 2008

Taigi, iškelta hipotezė yra visiškai teisinga. Vadinasi prielaida, jog pelno ir nekilnojamojo turto mokesčius galima priskirti labiau „vyriškiems“, pasitvirtina.

Galima iškelti antrąją hipotezę – dauguma vyrų užimti stambiame versle, o moterys koncentruojasi smulkiajame ir vidutiniame.

2001 m. atlikto tyrimo „Verslo lyderių sociologinės ir demografinės charakteristikos“ duomenys leido padaryti išvadas, kad [4, 253]:

- vyrai daug dažniau linkę investuoti ir daryti stambias investicijas nei moterys;
- moterys, lyginant su vyrais, paprastai dirba mažesnio pelningumo versle (arba, kaip rodo anksčiau pateikta lentelė, dažniausiai užima pareigas valstybės sektoriuje), mažiau uždirba, turi mažiau nuosavybės, nekilnojamojo turto;
- moterys dažniau steigia mažas ir vidutines įmones, o stambus verslas yra labiau vyrų sritis;
- moterų verslas pasižymi didesnėmis sąnaudomis ir mažesniu pelnu.

Taigi, minėto tyrimo išvados patvirtina antrąją hipotezę. Ją taip pat patvirtina ir duomenys, gauti sudarant statistinį Lietuvos moters portretą, apibendrinus beveik 5 tūkstančius žymiausių Lietuvos moterų – vadovių biografijų [45]:

- daugiausia aktyvių moterų dirba visuomeninėse organizacijose, savivaldoje, žiniasklaidoje ir medicinoje – čia jos sudaro 41-43% visų darbuotojų;
- kultūroje ir teisėtvarkoje dirbančios moterys sudaro 31-37% visų darbuotojų;
- moksle, sporte ir valdžioje moterų tėra ketvirtadalis;
- vadovaujančiuose partijų postuose moterų yra vos 17%;
- stambiame versle moterys sudaro tik 11%.

Daugiausia šiuo metu minėtose srityse veikiančių moterų yra 45-55 metų amžiaus, vadinasi pasiekti visuomeninių ar profesinių veiklos aukštumų joms prireikė ne mažiau 20 metų [45]. Galima daryti išvadą, jog moterims, kitaip nei vyrams, vienos iš priežasčių, tokio ilgo savo tikslų įgyvendinimo laikotarpio, buvo:

1. šeima, maži vaikai ir butas;
2. moterims sunkiau prieiti prie informacijos apie rinkas, finansines galimybes, sunkiau gauti kreditą iš banko, lengvatinį kreditą, valstybės užsakymus [4, 253].

Visos aukščiau iškeltos ir patvirtintos hipotezės įrodo, kad pelno ir nekilnojamo turto mokesčiai – “vyriški” mokesčiai, ir, kad valstybė privalo moteris ginti bei sudaryti palankesnes sąlygas joms taip pat įeiti į stambaus verslo rinką, būti šioje srityje lygiavertėms vyrams. Tokia stambaus verslo „vyrų monopolija“ jau savaime trukdo moterims pasiekti materialinės pilnatvės, kuri nevaržytų jų norų ir leistų juos tenkinti, kaip tai gali sau leisti stambiame ir, be abejo, sėkmingame versle esantys vyrai.

Deja, valstybė lengvatas teikia vyrams: šiuo metu egzistuojantis pelno mokesčio tarifas Lietuvoje yra 15% [7, 72] [38, 5 strp. 1 eil. 1, 3 punktai]. Toks pelno mokesčio tarifas yra vienas mažiausių Europoje. Tik trys Vakarų Europos šalys turi mažesnę pelno mokesčių nei Lietuva – tai Kipras, Bulgarija (10%) ir Airija (12,5%) [46]. Taigi, moterims ne tik nesuteikiama jokių lengvatų,

idant jos galėtų plėsti savo verslą, moterys moka didesnius mokesčius valstybei, kai tuo tarpu didžiumoje dalyje vyrų mokami mokesčiai, pavyzdžiui pelno, labiau primena lengvatas ir valstybės nuolaidžiuavimus jiems.

3.2.2. Mokesčių našta smulkiajame ir vidutiniame versle (SVV)

ES šalių ekonomikoje ir ypač regioninėje politikoje smulkusis ir vidutinis verslas (SVV) vaidina nepaprastai svarbų vaidmenį. Lietuvoje, nepaisant deklaruojamo SVV aktualumo ir svarbos, susiduriama su tam tikrais sunkumais: SVV plėtojamas nepakankamai intensyviai, regioninė SVV plėtra pasižymi netolygumu ir darnos stoka [4, 250]. Viena pagrindinių minėtos problemos priežasčių ta, kad didesnė dalis moterų koncentruojasi SVV, o stambiame versle labiau užimti vyrai, tačiau smulkių ir vidutinių įmonių tyrimo „Verslo sėkmės veiksniai“ duomenimis, 2007 m. moterys tesudarė 31%, 2006 m. – 26% visų verslininkų [50, 61]. Taigi, nors didesnė dalis moterų koncentruojasi SVV, vyrų skaičius čia vis tiek didesnis. Visgi situacija šioje srityje nėra beviltiška: tyrimai rodo, jog anksčiau statyba ir transportas buvo laikomi vyriškais verslais, o dabar šiose srityse yra ir moterų [42].

Nors moterų verslininkų skaičius mažesnis nei vyrų, tačiau jis nuolat auga [42]. Deja, moterų padėtis versle Lietuvoje yra vis dar prastesnė nei ES šalyse, kuriose statistika taip pat nėra džiuginanti [4, 252]:

- 30% moterų verslininkų dirba mažmeninėje ir didmeninėje prekyboje;
- 13% moterų verslininkų dirba viešbučių – restoranų sektoriuje;
- 12% moterų verslininkų dirba visuomeninių ir privačių paslaugų sektoriuje;
- apie 70% moterų verslininkų valdo mažesnes nei 5 darbuotojų įmones;
- 16% moterų verslininkų valdo įmones, kuriose dirba 6-10 darbuotojų;
- 11% moterų verslininkų valdo įmones, turinčias 11-49 darbuotojus;
- 2,5% moterų verslininkų valdo įmones, kuriose dirba daugiau nei 50 darbuotojų.

Lietuvoje moterims nėra sudaryta verslo lengvatų ir stinga programų, skatinančių moterų verslą [4, 252]. Šis ir anksčiau minėtas faktas, jog pelno mokestis Lietuvoje kol kas yra vienas iš mažiausių Europoje, verčia iškelti hipotezę, kad stambus verslas turi daugiau mokesčių lengvatų, nei SVV. To įrodymas yra verslo liudijimo kainos padidinimas [43]. Pagal naują tvarką, verslo liudijimo kaina metams negalės būti mažesnė nei 1094,4 Lt metams. Toks Vyriausybės žingsnis teisinamas tuo, jog dalis patentininkų uždirbdavo daug, o pajamų mokesčių mokėjo mažai, lyginant su bendrovių, individualių įmonių ar biudžetinių įstaigų darbdaviais. Tačiau prieinami verslo liudijimai skatina gyventojų verslumą, mažina paskatas vykdyti šėšelinę veiklą [43]. Brangesni verslo liudijimai gali

priversti daugelį asmenų apsigalvoti ir perkelti savo verslą į šešėlinę veiklą. Be to, Lietuvoje atlikti tyrimai, parodė, jog stambiam verslui tenkanti mokesčių našta yra kur kas mažesnė nei tenkanti smulkiam ir vidutiniam verslui [4, 257]. Galima daryti prielaidą, kad pagal verslo liudijimą dirba daugiausia moterų, kadangi, remiantis statistika, SVV koncentruojasi moterys. Taigi, hipotezė, jog stambus verslas turi daugiau mokesčių lengvatų nei SVV, pasitvirtina. Akivaizdu, kad moterų verslas ne tik neskatinamas valstybės, tačiau ir slopinamas.

Statistikos departamento atlikti tyrimai rodo, jog prieš pradėdant savo verslą, tik 14,3% moterų ir net 27,7% vyrų užima įmonės vadovo pareigas, ir 65,3% moterų ir 60,6% vyrų užima darbuotojo (ne įmonės vadovo) pareigas [50, 64]. Remiantis minėta statistika galima išskirti dvi hipotezes:

1. moterys vadovės nelinkusios rizikuoti ir pradėti savo verslą;
2. moterų vadovių apskritai yra mažiau nei vyrų.

Pirmąją hipotezę patvirtina moterų, kurios siekia pradėti ir plėtoti verslą, o taip pat institucijų, remiančių verslą, darbuotojų apklausa, kuria remiantis, viena iš moterų verslo plėtros kliūčių yra nepasitikėjimas savo jėgomis, baimė imtis didelių įdėjų įgyvendinimo [4, 93]. Kitos nurodytos kliūtys buvo diskriminacija iš vyrų pusės, diskriminacija ir konkurencija tarp pačių moterų, garbės troškimo (gerąją prasme) stygius ir partnerių nesąžiningumas, apgavystės. Tai rodo, jog moteris labiau nei vyrams reikalingas paskatinimas.

Antroji hipotezė nesunkiai įrodoma remiantis ta pačia statistika, kuri teigia, jog nors Lietuvos moterys ir yra vienos pačių iniciatyviausių ES (jas lenkia tik latvės), tačiau bendrame Lietuvos vadovų skaičiuje jos sudaro tik 42,7% [4, 62]. Tai iš dalies lemia verslo kūrimo motyvai. Vyrų tarpe svarbiausi verslo kūrimo motyvai yra savarankiškumo ir nuosavo verslo skatinimas, troškimas gerai gyventi ir dirbti, realizuoti save, savo potencialą [4, 65], tuo tarpu tokie motyvai kaip siekis išgyventi, sukurti darbo vietą, bedarbystė, ilgalaikis nedarbas, diskriminacija darbe dominuoja moterų tarpe [4, 66]. Minėti motyvai rodo, jog pagrindinė moterų verslo kūrimo priežastis – siekis „išgyventi“, vadinasi moterys buvo išstumtos iš rinkos ir tapo mažiau konkurencingos, palyginti su vyrais, taigi, joms reikėjo susikurti sau darbą.

Deja, net ir pasiryžusios kurti savo verslą, moterys susiduria su didesniais trukdžiais nei vyrai. Kaip rodo tyrimai, didesnė dalis moterų nei vyrų savo verslą pradėjo finansuodamos iš savo santaupų, šeimos draugų finansinės paramos arba finansinės paskolos už užstatą. Tuo tarpu dažnesni tarp vyrų nei tarp moterų pasitaikantys verslo pradžios finansavimo būdai: banko paskola be užstato, kitų įmonių kapitalo indėliai, akcinis kapitalas [50, 64]. Tai įrodo, jog vyrais ir jų gabumais visuomenė ir organizacijos pasitiki labiau, tuo tarpu moterimis „tiki“ daugumoje jų šeima arba tik jos pačios. Be to, galima daryti išvadą, jog apskritai moterys, kad ir kokias pareigybes jos užimtų, linkusios mažiau rizikuoti nei vyrai, nebent jos būtų priverstos tai padaryti norėdamos išgyventi ir išlaikyti namų ūkį.

Taigi, pagrindinės menko SVV išsivystymo Lietuvoje priežastys glūdi tame, jog [4, 250]:

1. stereotipai (moteris – namų ūkinio sergėtoja) yra giliai įsišakniję ir trukdo moterims aktyviai dalyvauti versle;
2. visuotinai žinoma, kad bet kokioje visuomenėje ir rinkoje sėkmingai veikia tik tam tikra verslininkų dalis. Dabartiniu metu tą dalį atstovauja vyrai. Lietuvos moterų pajėgumai lieka neišnaudoti, kai tuo tarpu vyrai sėkmingai realizuoja savo potencialą.

Dėl minėtų priežasčių būtina remti ir skatinti moterų verslumą, ypač skatinti šeimyninį verslą, kadangi didžiajai daliai moterų tai tampa pirmu žingsniu savęs realizacijos link. Visuotinai žinoma, kad šeimyninis verslas didžiąja dalimi skirtas namų ūkių išlaikymui – dažnai moterys sukuria verslą dėl to, kad buvo išstumtos iš darbo rinkos [4, 252], todėl šeimyninis verslas dažniausiai tampa verslu be pelno.

Būtina skatinti visuomenės bei organizacijų „tikėjimą“ moterų jėgomis, sudaryti kaip įmanoma palankesnes sąlygas, kad moteris galėtų kurti savo verslą, o vėliau pereiti į stambaus verslo pakopą. SVV savininkai gauna mažesnę pelną, nei stambiame versle dalyvaujantieji, o tokie Vyriausybės žingsniai, kaip verslo liudijimo kainų kėlimas, tampa dideliu trukdžiu ne tik moterims, bet ir kiekvienam verslo pradinukui.

3.3. PVM lengvatų įtaka moterų ekonominei-socialinei būklei

Kaip minėta, pačią didžiausią nacionalinio biudžeto mokestinių pajamų dalį sudaro PVM (2007 m. jis sudarė net 38 proc. punktus visų mokestinių pajamų). PVM objektas yra pridėtoji vertė, kurią gamintojas ar tiekėjas prideda prie įsigytų žaliavų, medžiagų, prekių ar paslaugų vertės tam, kad sukurtų naują gaminį ar paslaugą [7, 85]. Taigi, vartotojas sumoka PVM pirkdamas prekę ar paslaugą, tuo tarpu tiekėjas ar gamintojas PVM valstybei moka nuo apmokestinamosios vertės, kurią paprastai sudaro tiekėjo gautas atlygis (išskyrus patį PVM) [7, 93].

PVM sudaro didžiąją valstybės mokestinių pajamų dalį, todėl šio mokesčio lengvatos šaliai itin svarbios. Kelios iš jų, tai 5% PVM tarifas:

- knygoms (įskaitant brošiūras, lapelius ir panašius spaudinius, vaikiškas knygeles su paveikslėliais, piešimo ir spalvinimo knygeles, spausdintas ar rankraštes natas, žemėlapius, hidrografijos arba panašias schemas, tačiau išskyrus gaublius, kalendorius, užrašų knygeles ir kitus panašaus pobūdžio spaudinius), laikraščiams, žurnalams ir kitiems periodiniams leidiniams, išskyrus erotinio ir smurtinio pobūdžio leidinius, kuriuos tokiais pripažino teisės aktų įgaliota institucija, bei spausdintą produkciją, kurioje mokama reklama sudaro daugiau kaip 4/5 viso leidinio ploto (toliau – laikraščiams);

- vaistams (įskaitant veterinarinius), priemonėms, naudojamoms kontracepcijai, sanitarinės (higienos) apsaugos gaminiams moterims, specialios paskirties kūdikių maisto produktams, specialios medicininės paskirties maisto produktams bei medicininės paskirties kūno ir dantų priežiūros priemonėms, taip pat medicinos įrangai, pagalbos priemonėms ir kitiems medicinos prietaisams, skirtiems tiesiogiai asmens sveikatos sutrikimams palengvinti ir (arba) gydyti (toliau – vaistams);
- šviežiai atšaldytai mėšai ir valgomiems subproduktams (išskyrus naminių paukščių mėšą ir jų valgomus subproduktus), jei jie atitinka Lietuvos standartizacijos departamento prie Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos patvirtintus standartus; šviežiai atšaldytai, užšaldytai, giliai užšaldytai naminių paukščių mėšai ir jų valgomiems subproduktams, jei jie atitinka Lietuvos standartizacijos departamento prie Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos patvirtintus standartus (toliau – mėšai).

Šios lengvatos kelia nemažai diskusijų, kadangi vyriausybė prie jau minėtų, ketina pridėti dar keletą: vaisiams, daržovėms, o taip pat pieno produktams [47] [41].

2007 m. finansų ministerijoje, savo praktikos metu, atlikau tyrimą „PVM lengvatų įtaka vartojimui“. Šiuo tyrimu siekta išsiaiškinti, ar minėtos lengvatos sumažina kainą, kurią moka galutinis vartotojas už tam tikrą produkciją, kadangi esminis lengvatoms keliamas tikslas – mažinti kainas ir didinti vartojimą. Minėtos PVM lengvatos buvo tirtos ekonometriškai ir ekonomiškai. Šis tyrimas yra itin svarbus moterims, kadangi pridėtinės vertės mokestis yra labiau „moteriškas“. Būtent ant moters pečių gula rūpinimasis namų ūkio klausimais, tame tarpe ir vaistais, maistu, knygomis. Taigi, galime daryti prielaidą, jog PVM lengvatų vartotojų klasei priklauso būtent moterys. Tiekėjo vaidmuo dažniausiai atitenka vyrams, kadangi, kaip buvo įrodyta, jie yra stambaus verslo savininkai, valdytojai, daugiausia vyrų susitelkę ir privačiame sektoriuje.

Lengvatos maistui, šiuo atveju mėšai, ko gero svarbiausios iš minėtų. Mus domintų, ar lengvatos pasiekia vartotojus, t.y., ar moterys jaučia jų teikiamą naudą, ar visgi lengvatos „nusėda“ tiekėjo, taigi – vyro, pelne. Kadangi lengvata mėšai buvo įvesta tik 2003 m., geriausia tyrimui pasirinkti šešerių metų duomenys, t.y. trys metai prieš lengvatos įvedimą ir trys metai po. Žinoma, kuo didesnis metų skaičius ir kuo daugiau duomenų – tuo tikslesnį atsakymą galima gauti, tačiau šiuo atveju dar reikėtų orientuotis ir į dviejų periodų palyginimą: kas vyko rinkoje, kurioje nebuvo lengvatos minėtam produktui ir, kas atsitiko ją įvedus. Tyrimas bus atliktas Eviews ir Excel programomis.

Taigi, kaip minėta, 5% lengvatinis tarifas mėšai pradėjo galioti nuo 2003 metų sausio 1 dienos, prieš tai minėta produkcija buvo apmokestinama 18% PVM tarifu.

Pasinaudojant Statistiko departamento teikiamais duomenimis apie pinigines mėsos vartojimo išlaidas vienam ūkio nariui per mėnesį (3.3.1 lentelė) bei vidutinius metinius mėsos vartotojų kainų

indeksų (VKI) duomenis (3.3.2 lentelė) galime apskaičiuoti bendras namų ūkių metines pinigines mėsos vartojimo išlaidas (3.3.3 lentelė).

3.3.1 lentelė

Piniginės mėsos vartojimo išlaidos vienam ūkio nariui per mėnesį 2000-2005 m. (Lt)

Metai	Išlaidos mėšai, Lt
2000	14,81
2001	14,12
2002	13,29
2003	12,61
2004	13,32
2005	14,77

Šaltinis: LR statistikos departamentas

3.3.2 lentelė

Vidutiniai metiniai mėsos vartotojų kainų indeksai 2001-2005 m. (%)

Metai	VKI duomenys, %
2001	109,2
2002	93,8
2003	87
2004	105,3
2005	104,6

Šaltinis: LR statistikos departamentas

3.3.3 lentelė

Namų ūkių išlaidos mėšai per metus 2000-2005 m. (Lt)

Metai	Namų ūkių išlaidos mėšai per metus, Lt
2000	621931140
2001	589871472
2002	553252068
2003	522689544
2004	549146304
2005	605150532

Mes analizuojame vienos mėsos rūšies – kiaulienos kilogramo kainos kitimą, kadangi būtent namų ūkio išlaidos kiaulienai sudaro didžiąją dalį piniginių namų ūkių išlaidų mėšai. Taigi, kiaulienos kilogramo kaina 2005 m. buvo maždaug 8,625 Lt [48], tuomet, naudodamiesi mėsos VKI, apskaičiuosime 2000-2005 metų vidutines mėsos kainas (3.3.4 lentelė) ir iš šių kainų duomenų eliminavę PVM, gausime mėsos kilogramo kainą be PVM (3.3.5 lentelė):

Vidutinė kiaulienos kilogramo kaina su PVM 2000-2005 m. (Lt)

Metai	Vidutinė kiaulienos kilogramo kaina su PVM, Lt
2000	8,8
2001	9,6
2002	9
2003	7,83
2004	8,25
2005	8,625

Vidutinė kiaulienos kilogramo kaina be PVM 2000-2005 m. (Lt)

Metai	Vidutinė kiaulienos kilogramo kaina be PVM, Lt
2000	7,46
2001	8,14
2002	7,63
2003	7,46
2004	7,86
2005	8,215

Dar vienas tyrimui naudojamas faktorius, tai vidutinis suvartotos mėsos kiekis per metus. Šį dydį gausime padaliję namų ūkių išlaidas mėsai per metus iš mėsos kilogramo kainos su PVM, taigi:

Vidutinis suvartotos mėsos kiekis per metus 2000-2005 m. (kg)

Metai	Vidutinis suvartotos mėsos kiekis per metus, kg
2000	70673993,18
2001	61444945,00
2002	61472452,00
2003	66754731,03
2004	66563188,36
2005	70162380,52

Minėtiems dydžiams suteiksime santrumpas ir sudarysime tiesinę kainos su PVM, kainos be PVM ir kiekio priklausomybės nuo išlaidų regresiją:

isl – namų ūkių išlaidos mėšai per metus;

k – vidutinė mėšos kilogramo kaina be PVM;

kP – vidutinė mėšos kilogramo kaina su PVM;

q – per metus suvartotas mėšos kiekis (kg);

$$isl_t = c(1) + c(2)*k_t + c(3)*kP_t + c(4)*q_t + \varepsilon_t$$

equation m3

m3.ls isl c k kP q

Dependent Variable: ISL
Method: Least Squares
Sample: 2000 2005
Included observations: 6

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-5.76E+08	16456994	-35.00212	0.0008
K	-1386117.	1619948.	-0.855655	0.4823
KP	65360074	1008083.	64.83598	0.0002
Q	8.959223	0.137897	64.97048	0.0002
R-squared	0.999685	Mean dependent var	5.74E+08	
Adjusted R-squared	0.999212	S.D. dependent var	37947226	
S.E. of regression	1064943.	Akaike info criterion	30.82946	
Sum squared resid	2.27E+12	Schwarz criterion	30.69063	
Log likelihood	-88.48838	F-statistic	2115.531	
Durbin-Watson stat	3.369926	Prob(F-statistic)	0.000473	

Gauta lentelė padės nusakyti sudaryto modelio tikslumą ir kintamųjų reikšmingumą, tačiau prieš tai apibrėškime svarbias statistines lentelės sąvokas, kuriomis remsimės, ir jų prasmę:

- Determinacijos koeficientas *R-squared* rodo, ar regresija gerai suderinta su duomenimis, t.y., kuo šis koeficientas arčiau 1, tuo geriau regresija suderinta su duomenimis;
- *Akaike* informacinis kriterijus yra bandymas suvesti į vieną rodiklį du reikalavimus: modelio gerumą ir kuo mažesnę parametų skaičių. Šis kriterijus pageidautinas kuo mažesnis;
- *Schwarz* kriterijus yra *Akaike* kriterijaus alternatyva, taip pat pageidautinas kuo mažesnis;

- *Durbin-Watson* statistika plačiai taikoma laiko eilučių teorijoje. Ši statistika kinta nuo 0 iki 4, jei statistika mažiau už 2, tai rodo autokoreliacijos egzistavimą, na, o esant autokoreliacijai kai kurie pateikti kintamųjų įverčiai gali būti klaidingi;
- *t*-statistika (*t-Statistics*) naudojama hipotezei apie tam tikro koeficiento lygybę nuliui tikrinti. *t*-statistika modulių turėtų būti daugiau už 2, šiai statistikai interpretuoti taip pat reikalinga *p*-reikšmė (*Prob.*) Atsižvelgiant į *p*-reikšmę, nulinė hipotezė apie koeficiento lygybę nuliui priimama arba atmetama pagal pasirinktą reikšmingumo lygmenį šįkart 5%, t.y. jei *Prob.* reikšmė > 0.05, tai nulinė hipotezė priimama- koeficientas nereikšmingas.

Tuomet, žiūrint į lentelę, akivaizdu, kad regresija neblogai suderinta su duomenimis (koeficientas arti 1), Akaike ir Schwarz kriterijai yra ganėtinai maži, vadinasi modelis pakankamai geras, Durbin-Watson statistika didesnė už 2, o tai reiškia autokoreliacijos nėra. Kita vertus, duomenų skaičius yra ganėtinai nedidelis, todėl Durbin-Watson testas nėra itin informatyvus, dėl tos pačios priežasties apie liekanų autokoreliuotumą negalėtume spręsti ir iš grafiko. Autokoreliuotos liekanos ar ne, mums padėtų išsiaiškinti *Q*-statistika, tačiau apie tai šiek tiek vėliau. Tyrimui svarbūs parametrai yra *t*-Statistic ir *Prob.* stulpeliuose, kurie rodo, ar reikšmingi yra kintamieji *k*, *kP* ir *q*. Taigi, kintamojo *k* *t*-statistika modulių nėra didesnė už 2, o tai jau rodo, kad kintamasis pakankamai nereikšmingas, šiai statistikai interpretuoti reikalinga reikšmė *Prob.* tai tik patvirtina (0.4823 > 0,05), vadinasi kintamasis *k* neįtakoja kintamojo *isl*. Iš lentelės taip pat matyti, kad kintamieji *kP* ir *q* yra labai reikšmingi.

Remiantis lentelėje pateiktais dydžiais akivaizdu, jog kaina be PVM neįtakoja išlaidų kitimo, tuo tarpu kiekio ir kainos su PVM įtaka išlaidoms gana stipri. Regresinis modelis atrodo taip:

$$ISL = -576029614.2 - 1386116.604 * K + 65360073.81 * KP + 8.95922306 * Q$$

Pabandykime taisyti šį modelį, išmesdami iš jo nereikšmingus kintamuosius, t.y. kintamąjį *k* (kainą be PVM):

$$isl_t = c(1) + c(2) * kP_t + c(3) * q_t + \varepsilon_t$$

equation m4
m4.ls isl c kP q

Dependent Variable: ISL
Method: Least Squares

Sample: 2000 2005
Included observations: 6

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-5.82E+08	13970264	-41.69306	0.0000
KP	64971413	858835.1	75.65062	0.0000
Q	8.944187	0.130524	68.52520	0.0000
R-squared	0.999570	Mean dependent var		5.74E+08
Adjusted R-squared	0.999283	S.D. dependent var		37947226
S.E. of regression	1016290.	Akaike info criterion		30.80807
Sum squared resid	3.10E+12	Schwarz criterion		30.70395
Log likelihood	-89.42420	F-statistic		3483.999
Durbin-Watson stat	3.549238	Prob(F-statistic)		0.000009

Matome, kad abu kintamieji kP ir q vėl gavosi labai reikšmingi, šį kart modelis atrodo taip:

$$ISL = -582463004.5 + 64971412.72 * KP + 8.94418745 * Q$$

Koeficientas -582463004.5 skirtas modeliui stabilizuoti. Koeficientas 64971412.72 parodo, kiek padidės išlaidos, kainai padidėjus vienu litu, tuo tarpu koeficientas prie kintamojo Q sako, jog šiam padidėjus vienu vienetu, išlaidos išaugs 8.94418745 litais. Pabandykime nustatyti šių koeficientų intervalus, tai Coefficient reikšmė $\pm 2 * \text{Std. Error}$. Taigi:

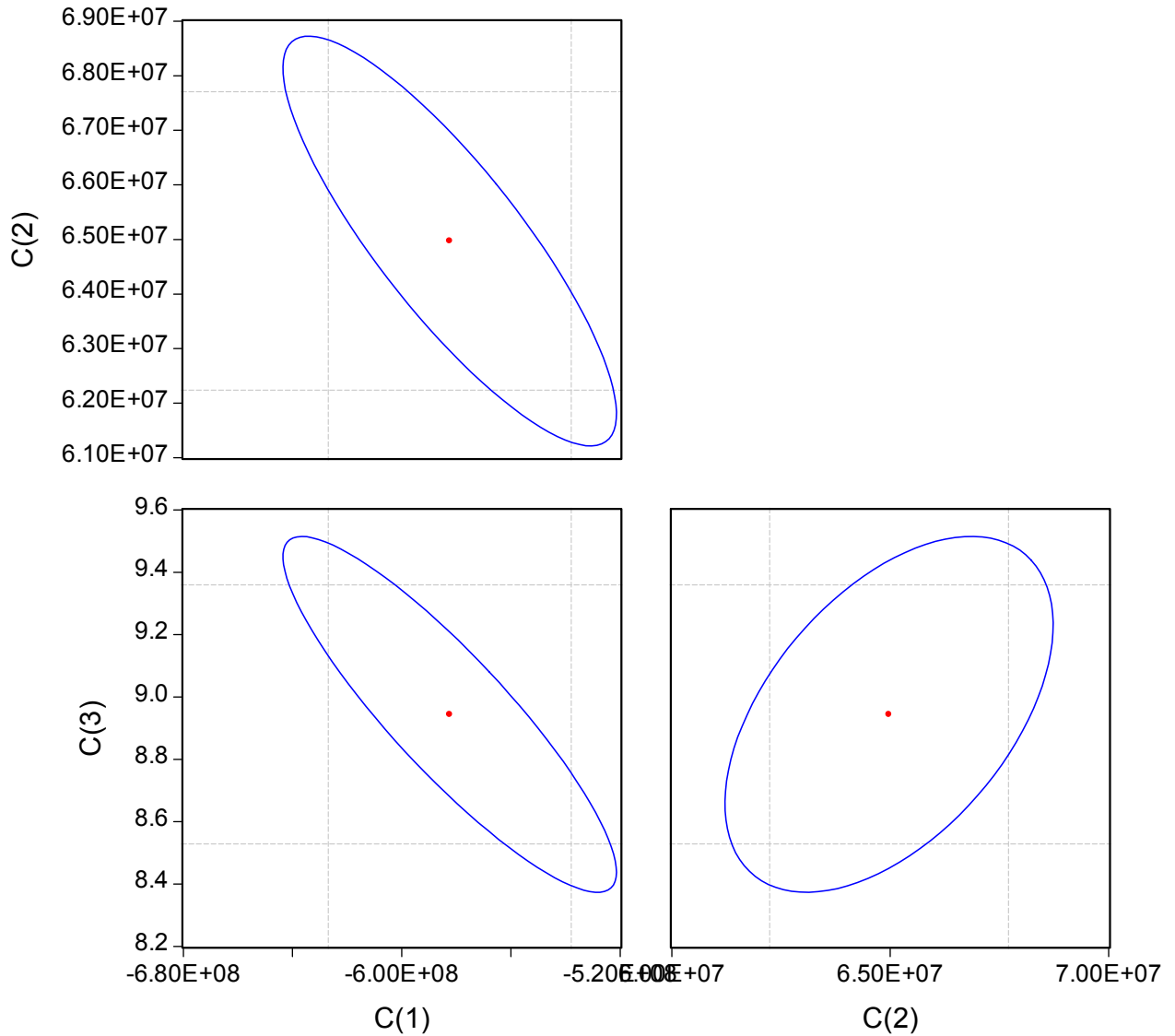
- koeficientas c(1), t.y. -582463004.5, pakliūna į [-610403532,5; -554522476,5] intervalą;
- koeficientas c(2), t.y. 64971412.72, pakliūna į [47793742,72; 82149082,72] intervalą;
- koeficientas c(3), t.y. 8.94418745, pakliūna į [8,64; 9,16] intervalą.

Galima išbrėžti ir vadinamąsias pasitikėjimo elipses, kurios ne tik parodo ryšį tarp atskirų koeficientų, bet ir tikimybę, jog du koeficientai pateks į elipsės vidų, t.y. priklausys tai pačiai plokštumai:

$$P((c(1), c(2)) \in \text{elipsės vidaus sričiai}) = 0.95$$

$$P((c(1), c(3)) \in \text{elipsės vidaus sričiai}) = 0.95$$

$$P((c(2), c(3)) \in \text{elipsės vidaus sričiai}) = 0.95$$

Kaip minėta, Durbin-Watson statistika šiuo atveju nėra informatyvi ir todėl kol kas nežinome, egzistuoja autokoreliuotumas ar ne. Jei autokoreliacija teigiama, tuomet R-squared rodiklis gali būti padidintas, o t statistikos reikšmingesnės nei yra iš tikrųjų. Sužinoti, ar modelio liekanos nekoreliuotos, mums padėtų Ljung-Box Q statistika bei modelio autokoreliacinės bei dalinės autokoreliacinės funkcijų grafikai. Jei liekanos nekoreliuoja, pastarieji visuose laguose turėtų būti beveik lygūs nuliui, o Q statistika nereikšminga, t.y. jos Prob. reikšmė turėtų būti didesnė už 0,05. Deja, net ir ši statistika nėra informatyvi, kai duomenų kiekis toks mažas. Todėl apsistokime ties jau aprašytu modeliu ir į Ljung-Box'o statistiką žvilgtelėkime tik įdomumo dėlei:

Sample: 2000 2005

Included observations: 6

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
***** .	***** .	1	-0.810	-0.810	6.3036	0.012
. *** .	***** .	2	0.394	-0.763	8.1711	0.017
. .	. *** .	3	0.000	-0.383	8.1711	0.043
. .	. .	4	0.000	1.691	8.1711	0.086

Matome, jog tik ties ketvirtu lagu Q-statistics reikšmės tikimybė didesnė už 0,05. Taigi, modelyje galėtų egzistuoti autokoreliacija ir jei taip būtų, ją reikėtų naikinti, o tuomet sudaryti tikslesnį modelį, tačiau, esant mažam duomenų kiekiui, šito padaryti negalime, todėl apsistosime ties jau minėtu modeliu, įdomumo dėlei dar patikrindami, ar kartu koeficientai kP ir q taip pat reikšmingi. Tai nustatyti mums padės lentelėje esanti F statistika ir jos tikimybė Prob(F-statistic). Mažesnės nei 0,05 Prob(F-statistic), reikšmės parodo, kad kartu kintamieji kP ir q nereikšmingi. Akivaizdu, kad $0.000009 < 0,05$, o tai reiškia, kad išlaidos priklauso nuo kurio nors vieno iš kintamųjų kP ir q, kuris sukelia antrojo kintamojo reikšmingumą, patikrinkime, ar taip yra iš tiesų:

equation m5
m5.ls isl c q

Dependent Variable: ISL

Method: Least Squares

Sample: 2000 2005

Included observations: 6

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.10E+08	2.83E+08	1.096132	0.3346
Q	3.981534	4.269386	0.932578	0.4038
R-squared	0.178594	Mean dependent var		5.74E+08
Adjusted R-squared	-0.026757	S.D. dependent var		37947226
S.E. of regression	38451552	Akaike info criterion		38.02890
Sum squared resid	5.91E+15	Schwarz criterion		37.95948
Log likelihood	-112.0867	F-statistic		0.869701
Durbin-Watson stat	1.100852	Prob(F-statistic)		0.403831

Akivaizdu, kad kintamasis q nėra reikšmingas. Patikrinkime kintamąjį kP :

equation m6
m6.ls isl c kP

Dependent Variable: ISL

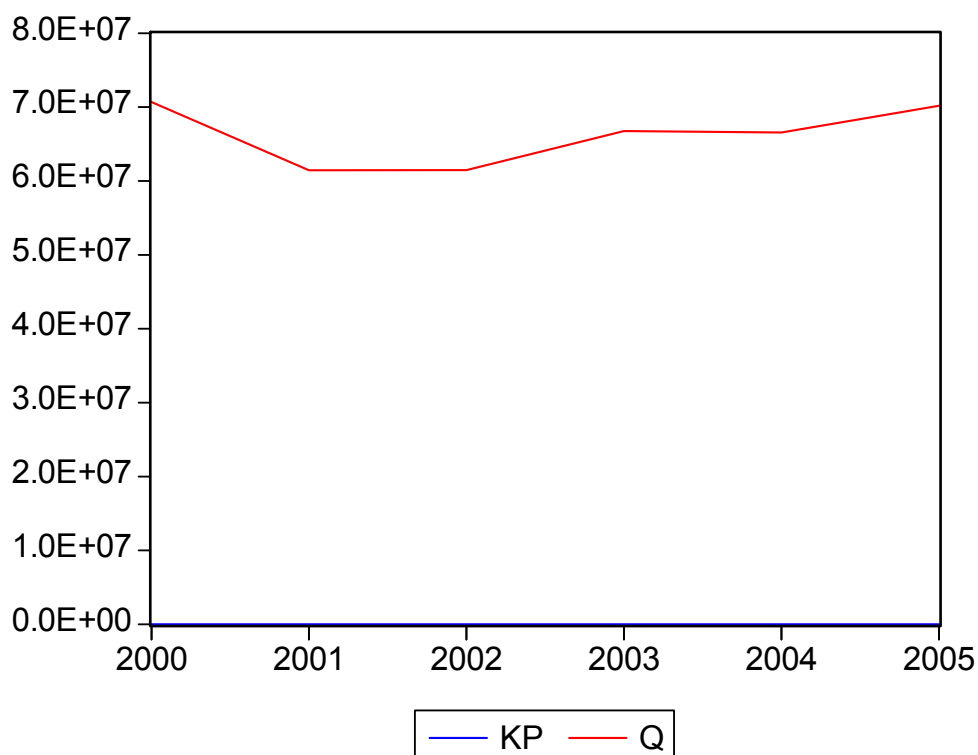
Method: Least Squares

Sample: 2000 2005

Included observations: 6

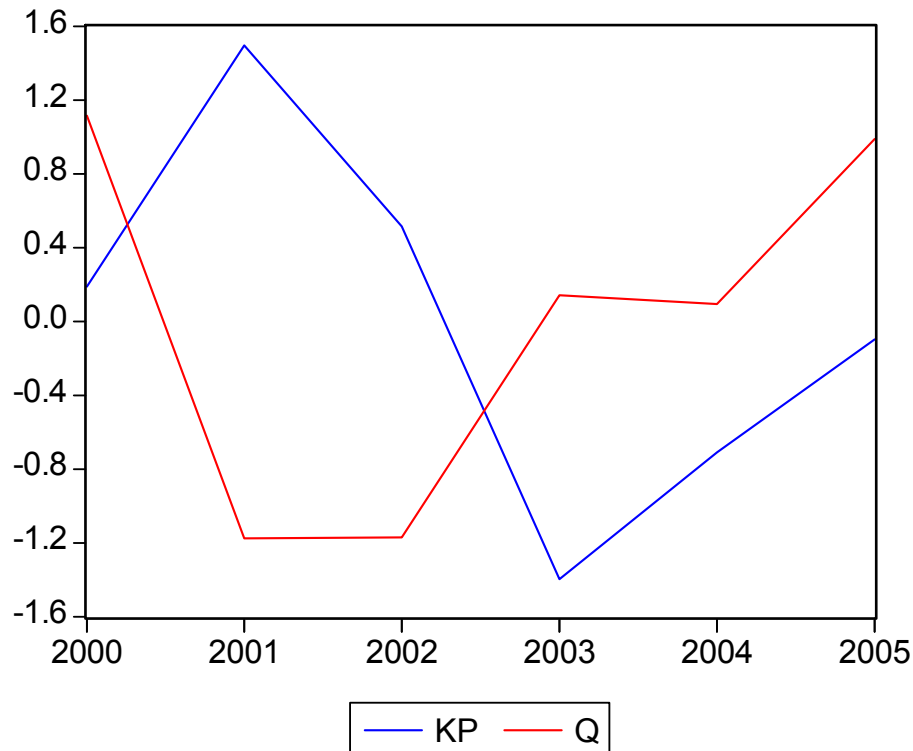
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.66E+08	2.21E+08	1.202594	0.2955
kP	35393261	25447629	1.390827	0.2367
R-squared	0.325964	Mean dependent var		5.74E+08
Adjusted R-squared	0.157455	S.D. dependent var		37947226
S.E. of regression	34831853	Akaike info criterion		37.83116
Sum squared resid	4.85E+15	Schwarz criterion		37.76175
Log likelihood	-111.4935	F-statistic		1.934401
Durbin-Watson stat	1.228045	Prob(F-statistic)		0.236653

Kintamasis kP taip pat nėra reikšmingas. Išbrėžkime šių dviejų kintamųjų grafiką ir žvilgtelėkime į jų koreliaciją:

Kadangi kP duomenų dėl matavimų skirtumų beveik nesimato, juos normalizuokime, t.y. paverskime bedimensiniais:

Options/ Axis and Scaling/ Left axis and scaling method/ Normalized data

Panašu, kad duomenys koreliuoja, tai patvirtina ir šių kintamųjų koreliacijų matrica:

	KP	Q
KP	1.000000	-0.502587
Q	-0.502587	1.000000

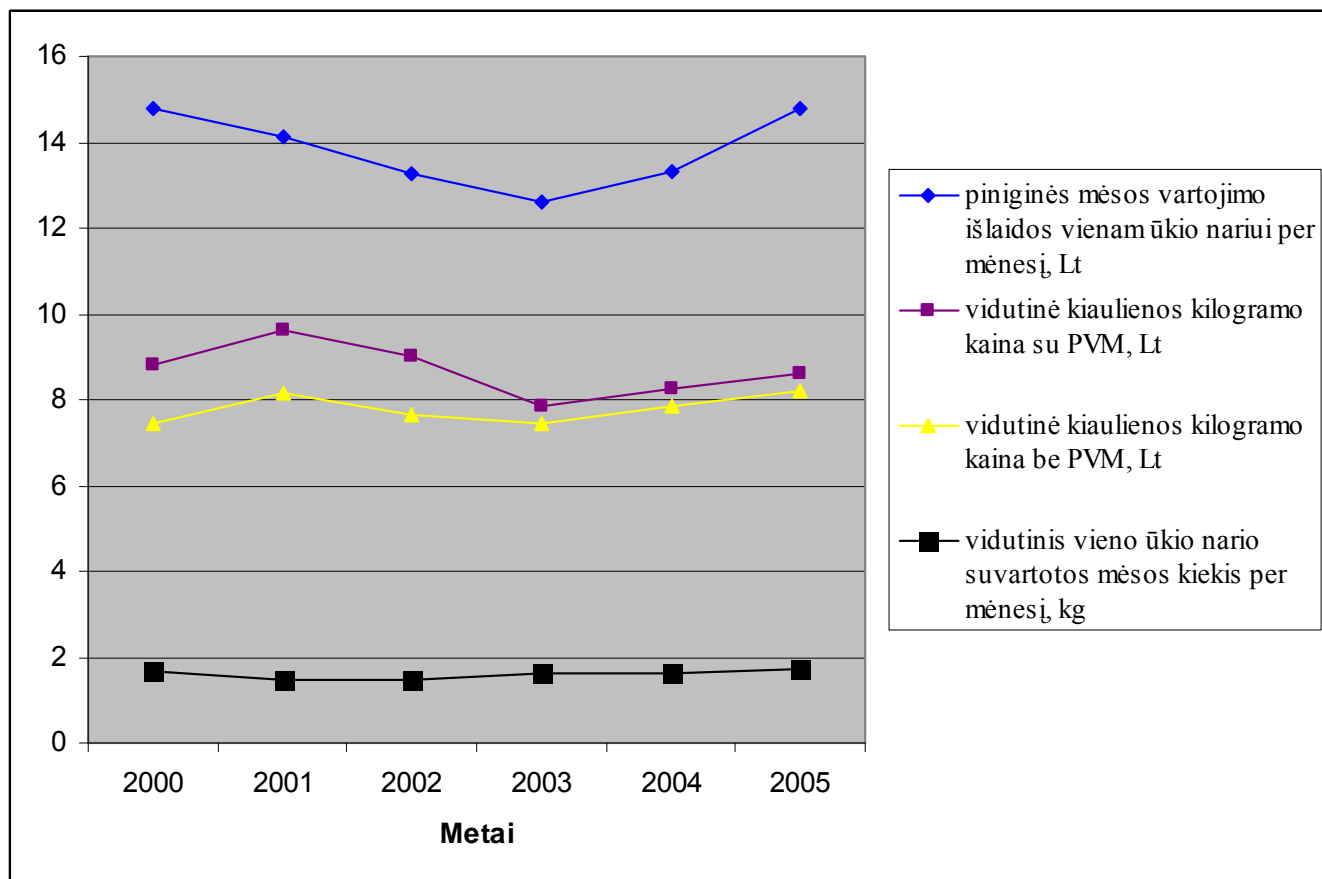
Kintamieji koreliuoja neigiamai (koreliacijos koeficientas = -0.502587), ganėtinai stipriai (koreliacijos koeficientas modulių netoli vieneto), todėl į F statistiką nekreipsime dėmesio.

Taigi ekonometrinio tyrimo rezultatas – kainų ir kiekio priklausomybės nuo išlaidų modelis:

$$ISL = -582463004.5 + 64971412.72 \cdot KP + 8.94418745 \cdot Q;$$

kuriame ISL reiškia metines namų ūkių išlaidas mėšai, KP – vidutinę mėsos kilogramo kainą su PVM, o Q – per metus suvartojamą mėsos kiekį. Pagal modelį, galima daryti išvadą, kad išlaidas itin įtakoja vidutinė mėsos kilogramo kaina su PVM ir suvartojamos mėsos kiekis, tačiau, kaip buvo įrodyta, namų ūkių išlaidų mėšai visiškai neįtakoja vidutinė mėsos kilogramo kaina be PVM.

Toliau duomenis reikia analizuoti iš ekonominės pusės. Ekonominė duomenų analizei bus naudojami 3.3.1, 3.3.4 ir 3.3.5 lentelių duomenys, prieš tai dar apskaičiuojant vidutinį vieno ūkio nario suvartotos mėsos kiekį per mėnesį 2000-2005 m. Šią informaciją galima gauti padalijus 3.3.1 lentelės duomenis iš 3.3.4 lentelės duomenų, taigi:

3.3.1 pav. Duomenų kitimo grafikas 2000-2005 m.

Reikia pabrėžti, kad mėsos kaina su PVM – tai rinkos kaina, vartotojo, taigi – moters mokama kaina, tuo tarpu mėsos kaina be PVM – tiekėjo arba gamintojo, vyro, mokama kaina.

Matyti, jog kiekis 2000-2005 metais kinta nežymiai, todėl galime teigti, kad jis išlikęs beveik pastovus. Rinkos kaina, 2003m. įvedus lengvatą, sumažėja, tačiau toliau pastebimai auga ir 2005 metais ji beveik susilygina su rinkos kaina, buvusia 2002 metais, prieš lengvatos įvedimą. Tuo tarpu tiekėjo kaina, įvedus lengvatą sumažėjo nežymiai, o vėliau pastebimai išaugo ir 2005 metais tapo didesnė, nei 2002 metais, prieš lengvatos įvedimą.

Derinant ekonometrinių tyrimų ir ekonominę analizę galima padaryti išvadą, jog lengvata mėsai neatsispindi rinkos kainoje, t.y. moters mokamoje kainoje, nes mėsos kainos be PVM, t.y. tiekėjo kainos, neįtakoja namų ūkių piniginių vartojimo išlaidų mėsai kitimo. Tačiau padarius prielaidą, kad

kiti veiksniai (sąnaudos, kapitalas ir kt.) nekinta, tiekėjo kainos auga, vadinasi tiekėjui atitenka lengvatos teikiama nauda. Taigi, lengvatos teikiama nauda, kurią turėtų jausti vartotojas (moteris) paties vartotojo nepasiekia ir „nusėda“ tiekėjo (vyro) pelne.

Tokią pat analizę galima atlikti ir su PVM lengvatomis vaistams bei laikraščiams, tačiau tuo atveju reikėtų daugiau ir „smulkesnių“, pavyzdžiui ketvirtinių, duomenų, kadangi tiek vaistai, tiek laikraščiai yra specifinės prekės, kurių kainų amplitudė yra labai plati, o pasirinkimas gana didelis. Be to, reikėtų žinoti, kokie vaistai ir laikraščiai dažniausiai perkami vyrų ir kokie moterų. Tokius duomenis surinkti ir ištirti būtų didelis žingsnis lyčių lygybės link, kadangi šioje srityje ryški lyčių lygybės asimetrija: negana to, jog moterims tenkanti mokestinė našta yra didesnė nei tenkanti vyrams, kaip buvo įrodyta anksčiau, jos, be kita ko, yra skriaudžiamos tos pačios valstybės, kuri sudaro sąlygas vyrams, šiuo atveju, tiekėjams teisėtai „pasisavinti“ lengvatų teikiamą naudą ir gauti didesnę pelną, atimant iš moters galimybę išleisti mažiau būtinoms prekėms, taigi – sutaupyti. Tokia moters socialinė–ekonominė situacija valstybėje yra nepavydėtina.

Minėta socialinė ir ekonominė neteisybė šalyje privalo būti kuo skubiau panaikinta. Pagrindinis įrankis tam – lyčiai jautrus biudžetas. LJB formavimo iniciatyvos suteikia mechanizmus, kuriuos naudodamos vyriausybės, kartu su už įstatymų priėmimą atsakingais pareigūnais, pilietinės visuomenės grupėmis, donorais bei kitomis vystymąsi skatinančiomis organizacijomis, gali integruoti lyčių lygybės apsekto analizę į fiskalinės politikos ir valstybės biudžeto formavimą [13, 64]. Integruojant socialinio ir ekonominio vystymosi politiką, LJB formavimas skatina ekonomikos augimo ir teisingumo vienas kito papildomumą, taip prisidedant prie kompromisų tarp lygybės ir efektyvumo skatinimo. LJB taip pat sustiprina valstybės valdymo procesus bei pateikia strategijas efektyvių bei teisingų ekonominių politikų skatinimui, o tai yra būtinos nacionalinio ir visuomeninio vystymosi dalys [13, 64].

Viena iš sąlygų įdiegti LJB Lietuvoje yra statistiniai duomenys, kuriuos turėtų pateikti LR statistikos departamentas apie tai, kiek ir kokių mokesčių valstybei moka vyrai ir kiek moterys.

IŠVADOS IR SIŪLYMAI

Lyčių nelygybė stipriai išsiskynijusi mūsų visuomenėje. Ją palaiko stereotipinis požiūris į vyrų ir moterų vaidmenis visuomenėje, o už tai visuomenė sumoka nenutrūkstamu produktyvumo mažėjimu, lėtėjančia ekonomikos pažanga. Lyčių analizė leistų atskleisti būdus, kuriais socialinę politiką formuojančios institucijos nesąmoningai įtvirtina moterų ir vyrų diskriminaciją, nors iš pažiūros jų veikla atrodo neutrali lyčių požiūriu.

Moterų neapmokama ekonomika – tai visavertė ir labai svarbi ekonominės veiklos rūšis, šaka, kurioje lygiai taip pat sukuriama pridėtinė vertė, kaip ir kitose ūkio šakose, ir kuri įneša ženklų indėlį į šalies BVP. Tai šaka, kuri atsako už žmogiškųjų išteklių ir darbo potencialo kokybę. Deja, Lietuvos BVP produkcijoje ji neatsispindi: reproduktyvusis darbas niekaip neapskaitomas, nematuojamas ir neapmokamas. Namų ūkių reprodukcinės ekonomikos nuvertinimo rezultatas – lyčių lygybės asimetrija. Be to, socialiniai indikatoriai, atspindintys gyventojų užimtumo, pajamų ir vartojimo lygį, ženkliai atsilieka nuo makroekonominių rodiklių augimo tempų. Moterų tarpe yra mažiau užimtųjų ir daugiau bedarbių, o taip pat jos sudaro mažesnę darbo jėgą, be to, vyrų ir moterų darbo užmokestis visose srityse ženkliai skiriasi moterų nenaudai.

Valstybės išlaidų paskirstymo klausimai yra itin svarbūs priimant sprendimus dėl skurdo ir nelygybės mažinimo. Tai verčia tiek atskiras valstybes, tiek tarptautines organizacijas siekti darnaus vystymosi tikslų, valstybės biudžeto išlaidas perskirstant atskirties bei neturtingos visuomenės grupėms. Lietuvos valstybės ir savivaldybių biudžetų struktūroje matyti, jog atskirties grupei Lietuvoje priklauso būtent moterys, kadangi jos sudaro neturtingąją visuomenės dalį: sritys, kuriose daugumoje užimtoms moterys (būstas ir komunalinis ūkis, sveikatos apsauga, poilsis, kultūra ir religija, švietimas bei socialinė apsauga), finansuojamos iš savivaldybių biudžetų, tuo tarpu sritys, kuriose daugumoje užimti vyrai (bendros valstybės paslaugos, gynyba, viešoji tvarka ir visuomenės apsauga, ekonomika, aplinkos apsauga), finansuojamos iš valstybės biudžeto. Taip pat pastebima finansavimo mažėjimo tendencija „moteriškuose“ sektoriuose, tuo tarpu „vyriškuose“ sektoriuose – augimo. Tokiu būdu asignavimų skirstymas ir tam tikrų sektorių finansavimo stoka labiau veikia moteris nei vyrus, versdamas jas „kompensuoti“ valstybės išlaidų mažėjimą namų ūkių „rūpybos“ ekonomikos sąskaita.

Asimetriškas lyčių požiūriu valstybės išlaidų paskirstymas neigiamai veikia ekonomiką ir ypač valstybės pajamas. Lyčių nelygybė Lietuvoje tampa kone oficialiai įteisinta: finansų ištekliai koncentruojasi ten, kur dominuoja vyrai, o moterys suburtos tose srityse, kur žemas finansavimo lygis.

Taigi, moteris galima priskirti „skurdžiajai“ visuomenės daliai, tuo tarpu vyrus – „turtingajai“. Lietuvoje šiuo metu taikoma regresyvinė mokesčių sistema (didžiausios nacionalinio biudžeto pajamos

gaunamos iš PVM ir GPM), kuri, yra naudingesnė vyrams, kadangi šiuo atveju didžiausia mokesčių našta atitenka „skurdžiai“ visuomenės daliai – moterims. Taip dar labiau didėja socialinė–ekonominė atskirtis tarp „skurdžiosios“ ir „turtingosios“ visuomenės dalies, tarp moterų ir vyrų.

Padarius prielaidą, kad pelno ir nekilnojamojo turto mokesčiai bei akcizai labiau būdingi vyrams, tuo tarpu gyventojų pajamų ir pridėtinės vertės mokesčiai labiau būdingi moterims, galima teigti, jog ekonominę atskirtį tarp vyrų ir moterų ypač didina moterims tenkanti didesnė mokestinė našta: Lietuvoje žinoma, kad mokesčių našta, tenkanti darbui ir vartojimui yra kur kas didesnė nei tenkanti nekilnojamam turtui. Galima teigti, jog kai kurie moterų mokami mokesčiai yra didinami (pavyzdžiui, PVM), o „vyriški“ – nedidinami (pavyzdžiui, nekilnojamojo turto mokestis). Anksčiau minėta prielaida, jog „moteriški“ sektoriai finansuojami iš savivaldybių biudžetų, o „vyriški“ – iš valstybės, veda prie dar vienos išvados: moterys sumoka daugiau, o gauna mažiau.

Tokia ekonominė-socialinė nelygybė tarp vyrų ir moterų egzistuoja ne tik valstybės, bet ir privačiame sektoriuje. Dauguma vyrų užimti stambiame versle, tuo tarpu moterys koncentruojasi smulkiajame bei vidutiniame versle. Tokia stambaus verslo „vyrų monopolija“ jau savaime trukdo moterims pasiekti materialinės pilnatvės, kuri nevaržytų jų norų ir leistų juos tenkinti, kaip tai gali sau leisti stambiame ir, be abejo, sėkmingame versle esantys vyrai. Be to, šiuo metu egzistuojantis pelno mokesčio tarifas Lietuvoje – vienas mažiausių Vakarų Europoje. Taigi, moterims nesuteikiama jokių lengvatų verslo plėtrai ir stinga programų, skatinančių moterų verslą, be to, kaip minėta, joms tenkanti mokestinė našta didesnė, tuo tarpu didžiumoje dalyje vyrų mokami mokesčiai, pavyzdžiui pelno, labiau primena lengvatas ir valstybės nuolaidžiavimus jiems.

Kadangi SVV koncentruojasi moterų dauguma, galima daryti prielaidą, jog pagal verslo liudijimą dirba daugiau moterų nei vyrų. Vyriausybei pakėlus verslo liudijimų kainą, brangesni verslo liudijimai verčia daugelį asmenų apsigalvoti ir perkelti savo verslą į šešėlinę veiklą. Taigi, moterų verslas ne tik neskatinamas valstybės, tačiau ir slopinamas. Tokiu būdu valstybė stumia visuomenę „į kampa“, kadangi, kaip rodo tyrimai, pagrindinė moterų verslo kūrimo priežastis – siekis „išgyventi“ ir išlaikyti namų ūkius. Esant tokioms gyvenimo sąlygoms neįmanoma tikėtis, kad šalis bus konkurencinga ar bent „įdomi“ rinkai. Būtina skatinti visuomenės bei organizacijų „tikėjimą“ moterų jėgomis, sudaryti kaip įmanoma palankesnes sąlygas, kad moteris galėtų kurti savo verslą, o vėliau pereiti į stambaus verslo pakopą.

Nepavydėtiną moters socialinę-ekonominę padėtį Lietuvoje įrodo ir PVM lengvatui mėšai tyrimas. Turint omenyje, kad PVM – labiau „moteriškas“ mokestis, o vyrai, kaip buvo įrodyta, yra stambaus verslo savininkai, valdytojai, be to, jų daugiausia susitelkę ir privačiame sektoriuje, buvo priimta prielaida, kad PVM lengvatų vartotojų klasei priklauso būtent moterys, tuo tarpu tiekėjo vaidmuo dažniausiai atitenka vyrams. Derinant tyrimo ekonometrines ir ekonomines dalis, paaiškėjo,

kad mėsos kainos be PVM, t.y. tiekėjo kainos, neįtakoja namų ūkių piniginių vartojimo išlaidų mėsai kitimo, vadinasi lengvata nepasiekia galutinio vartotojo (moters), taigi, lengvatos teikiama nauda atitenka tiekėjui – vyrui. Prieš lengvatos įvedimą, rinkos kainos turėjo tendenciją mažėti, o po lengvatos išauga kaip ir tiekėjo kainos (esant prielaidai, kad kiti veiksniai nekinta). Taigi lengvata nemažina rinkos kainos, kurią moka moteris, arba pastebimas trumpalaikis sumažėjimas. Esant prielaidai, kad kiti veiksniai (sąnaudos, kapitalas ir kt.) nekinta, didžiąją lengvatos naudos dalį gauna tiekėjas (vyras). Taigi, lengvatas, skirtas moterims, „teisėtai“ pasisavina vyrai.

Visos šios išvados rodo, jog Lietuvoje skirstant valstybės biudžeto išlaidas, pastebima ryški lyčių nelygybė, kuri trukdo nacionaliniam ir visuomeniniam šalies vystymuisi, todėl ją būtina kuo skubiau naikinti. Lyčiai jautrus biudžetas – kaip tik tam tinkamas įrankis. Viena iš sąlygų įdiegti LJB Lietuvoje yra statistiniai duomenys, kuriuos turėtų pateikti LR statistikos departamentas apie tai, kiek ir kokių mokesčių valstybei moka vyrai ir kiek moterys.

LITERATŪRA

1. Leadbetter H. *Gender budgeting*
<http://www.dfid.gov.uk/aboutdfid/organisation/pfma/pfma-gender-budget.pdf>
2. The Council of Europe. (2005). *Gender budgeting* // Directorate General of Human Rights, Strasbourg
[http://www.coe.int/T/E/Human_Rights/Equality/PDF_EG-S-GB\(2004\)RAPFIN_E.pdf](http://www.coe.int/T/E/Human_Rights/Equality/PDF_EG-S-GB(2004)RAPFIN_E.pdf)
3. Budlender D., Elson D., Hewitt G., Mukhopadhyay. (2002). *Gender budgets make cents. Understanding gender responsive budgets*
<http://www.internationalbudget.org/resources/library/GBMC.pdf>
4. Rakauskienė O. G., Chlivickas E., Bikas E., Lisauskaitė V. (2007). *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje* // Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras, ISBN 978-9955-801-00-9
5. Maldeikienė A. (2008). *Švietimas versus krovinių pervežimo kontorėlė*
<http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=16195638>
6. Stačiokas R., Rimas J. (2004). *Mokesčiai: teorija ir praktika* // Kauno technologijos universitetas, ISBN 9955-09-624-1
7. Buškevičiūtė E. (2007). *Mokesčių sistema* // Kauno technologijos universitetas, ISBN 9955-09-815-5
8. Meidūnas V., Puzinauskas P. (2001). *Mokesčiai: teorija, vaidmuo, raida* // Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, ISBN 9986-452-79-1
9. Blanshard O. (2007). *Makroekonomika* // Vilnius: Tyto alba, ISBN 978-9986-16-545-3
10. Saito K., Spurling D. (1992). *Developing Agricultural Extension for Women Farmers*// World Bank Discussion Paper 156, Washington DC.
11. Hill A., King E. (1995). „Women’s Education and Economic Well-Being“, *Feminist Economics*, Vol 1 No 2, pp 21 46.
12. Tzannatos Z. (1991). „Potential Gains from the Elimination of Gender Differentials in the Labour Market“ in G. Psacharopoulos and Z. Tzannatos (eds) *Women’s Employment and Pay in Latin America, Report No10*. Latin America and Caribbean Technical Department, World Bank, Washington DC.
13. Rakauskienė O. G., Lisauskaitė V. (2008). *Lyčių aspekto integravimas į biudžetą* // Lygių galimybių plėtros centras, ISBN 978-9955-805-04-5
14. Lietuvos valstybinė moterų ir vyrų lygių 2005-2009 m. programa.
gender.su.lt/politika_strategija/PRIEDASH.doc
15. „Verslo žinių“ interneto portalas. (2008 07 25). *Lietuvos bankas padidino infliacijos ir sumažino BVP prognozes*

- <http://vz.lt/Default2.aspx?ref=toppr&ArticleID=7c56f2a1-070b-49c8-83bf-8638971ee1c8>
16. Pagrindiniai gyventojų užimtumo rodikliai (2008). Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės
<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2524>
17. Darbo užmokestis (2008). Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės
<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=2729>
18. Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas (2008). Vilnius: Lietuvos Respublikos finansų ministerija
http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/naujienos/2008_10_16_biudžeto_pristatymas_seimui.pdf
19. Lietuvos Respublikos finansų ministerija (2008). *2008 metų nacionalinio biudžeto asignavimų grafikas*
http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/Valstybes_biudžetas/2008_nac_biudžetas/20080220_NB_asignavimu_grafikai.pdf
20. Lietuvos Respublikos finansų ministerija (2008). *2008 metų valstybės biudžeto asignavimų grafikas*
http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/Valstybes_biudžetas/2008_nac_biudžetas/20080220_VB_asignavimai_grafikai.pdf
21. Lietuvos Respublikos finansų ministerija (2008). *2008 metų savivaldybių biudžetų asignavimų grafikas*
http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/Valstybes_biudžetas/2008_nac_biudžetas/20080220_SB_asignavimu_grafikai.pdf
22. Lietuvos Respublikos finansų ministerija (2008). *Nacionalinio biudžeto asignavimų struktūra*
http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/Valstybes_biudžetas/2008_nac_biudžetas/NB_asignavimu_strukt.pdf
23. Lietuvos Respublikos finansų ministerija (2008). *Valstybinio biudžeto asignavimų struktūra*
http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/Valstybes_biudžetas/2008_nac_biudžetas/VB_asignavimu_strukt.pdf
24. Lietuvos Respublikos finansų ministerija (2008). *Savivaldybių biudžetų asignavimų struktūra*
http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/Valstybes_biudžetas/2008_nac_biudžetas/SB_asignavimu_strukt.pdf
25. Lietuvos Respublikos finansų ministerija. *Nacionalinio biudžeto vykdymo duomenys*
http://www.finmin.lt/web/finmin//auktualus_duomenys/biudžeto_pajamos/nacionalinis_biudžetas
26. Lietuvos Respublikos Seimas (2004). *LR Mokesčių administravimo įstatymas Nr. IX-2112*
http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=231855

27. Finansų ministerijos mokymo centras: 7 paskaita. Valstybės pajamų politika. *Mokesčių funkcijos ir savybės*
<http://www.fmhc.lt/lit/world/paskaita7-3.htm>
28. Finansų ministerijos mokymo centras: 7 paskaita. Valstybės pajamų politika. *Mokesčių tipai*
<http://www.fmhc.lt/lit/world/paskaita7-4.htm>
29. LR finansų ministerijos informacija apie PVM
<http://www.finmin.lt/web/finmin/pvm>
30. Lietuvos Respublikos Seimas (2002). *LR pridėtinės vertės mokesčio įstatymas Nr. IX-751*
http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=289249
31. Lietuvos Respublikos Seimas (2004). *LR pridėtinės vertės mokesčio įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas Nr. IX-1960*
http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=226059
32. LR finansų ministerijos naujienos 2007m. I pusmetis:
http://www.finmin.lt/web/finmin/naujienos?erp_item=naujiena_000027
33. LR finansų ministerijos informacija apie akcizus
<http://www.finmin.lt/web/finmin/ak>
34. Lietuvos Respublikos Seimas (2004). *LR akcizų įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. IX-1987*
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=226951
35. Lietuvos Respublikos Seimas (2002). *LR gyventojų pajamų mokesčio įstatymas Nr. IX-1007*
http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=171369
36. LR finansų ministerijos informacija apie gyventojų pajamų mokestį:
<http://www.finmin.lt/web/finmin/mokesciai/gpm>
37. LR finansų ministerijos informacija apie pelno mokestį:
<http://www.finmin.lt/web/finmin/pm>
38. Lietuvos Respublikos Seimas (2001). *LR pelno mokesčio įstatymas Nr. IX- 675*
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=157066
39. LR finansų ministerijos informacija apie nekilnojamojo turto mokestį:
<http://www.finmin.lt/web/finmin/ntm>
40. Lietuvos Respublikos Seimas (2005). *LR nekilnojamojo turto mokesčio įstatymas Nr. X-233*
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=257650
41. DELFI interneto portalas. (2008 07 04). *Seimas nori įteisinti lengvatas beveik visam maistui*
<http://www.delfi.lt/news/economy/business/article.php?id=17619661>

42. Lietuvos moterys (2008). Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės
<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=2525>
43. Savaitinis dienraštis „Ūkininko patarėjas“ (2008 06 27). *Smulkieji verslininkai – po dalgiu*
<http://www.lrytas.lt/-12145889961214066551-p1-Kaimas-Smul-kie-ji-ver-sli-nin-kai-po-dal-giu.htm>
44. Užimti gyventojai valstybės ir privačiame sektoriuje 2007 m. (2008). Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės
<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1303>
45. VERSLO BANGA interneto portalas. (2008 03 03). *Moteris lyderė – statistinis portretas*
<http://verslas.banga.lt/lt/spaudai.full/47cc0680d244c>
46. „Verslo žinių“ interneto portalas. (2008 01 04). *Mokesčių varžybos Rytų Europoje tampa aršesnės*
<http://vz.lt/Default2.aspx?ArticleID=491c45ba-c9f7-47de-91a5-35d4a7dc196a>
47. LR finansų ministerija (2007). *Mokesčių mažinimas- brangesnių vaistų, šildymo ir sveikatos paslaugų sąskaita?*
http://www.finmin.lt/finmin/content/naujiena.jsp?doclocator=web%2Fstotis_inf.nsf%2F0%2F931078F5CB39228AC225727B00424EB3
48. *Pagrindiniai Baltijos šalių ekonominiai ir finansiniai rodikliai*
http://www.dnb nord.lt/files/Ataskaitos/BEweekly/be_weekly_36_lt.pdf
49. Rakauskienė O. G. (2006). *Valstybės ekonominė politika*/Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, ISBN 9955-19-032-9
50. *Moterys ir vyrai Lietuvoje 2007* (2008). Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės

Ališauskaitė I. Lyčių aspekto įtaka formuojant valstybės biudžetą / Viešojo sektoriaus ekonomikos magistro baigiamasis darbas. Vadovė prof. hab. dr. O. G. Rakauskienė. – Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2008. – 69 p.

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe išaiškinta lyčių aspekto svarba valstybės biudžetui, išanalizuotos problemos, kurios kyla dėl lyčiai jautraus biudžeto nebuvimo ir ryškios lyčių lygybės asimetrijos valstybės ir savivaldybių biudžetuose, taip pat problemos dėl Lietuvoje egzistuojančios lyčių nelygybės socialiniame, o ypač ekonominiame lygmenyje.

Pirmoji darbo dalis skirta teoriniams aspektams nagrinėti bei egzistuojančioms lyčių lygybės įgyvendinimo programoms Lietuvoje ir užsienio šalyse aprašyti.

Antroji dalis skirta valstybės ir savivaldybių biudžetų išlaidų struktūrinei ir dinaminei analizei lyčių aspektu Lietuvoje. Antroje dalyje taip pat tiriamas Lietuvos moterų indėlis į BVP.

Trečioje dalyje lyčių aspektu analizuojamos nacionalinio biudžeto mokestinės įplaukos bei mokestinė našta valstybės ir privačiame sektoriuose. Šioje dalyje statistinės programos Eviews ir programos Excel pagalba atliktas tyrimas dėl pridėtinės vertės mokesčio lengvatos maistui įtakos moterų ekonominei-socialinei būklei.

Pagrindiniai žodžiai: lyčiai jautrus biudžetas, lyčių aspekto integravimas į biudžetą, lyčių lygybės asimetrija, lyčių nelygybė.

Ališauskaitė I. The influence of gender aspect in shaping the state budget / Master's Work in Public Sector Economics. Supervisor Head Professor. Hab. Dr. O. G. Rakauskienė. – Vilnius: Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University, 2008. – 69 p.

ANOTATION

The master work clarified the importance of gender aspect in the state budget, analyzed the issues, that arise from the lack of gender-sensitive budget and sharp gender asymmetry in the state and municipal budgets. Also there was brought out into the open the existing problem of gender inequality in social and especially economic level.

The first part is devoted to analyse the theoretical aspects and to describe the gender equality programs that were put in practice in Lithuania and other foreign countries.

The second part is devoted to the structural and dynamic analysis in gender aspect of expense of state and municipal budgets in Lithuania. There was also studied women's contribution to GDP in Lithuania.

In the third paragraph there was analyzed tax revenue of the national budget and the tax burden on the public and private sectors in gender aspect. In this part with the aid of statistical program Eviews and Excel there has been also analyzed the affect of value added tax concession for food on women's economical and social status.

Key words: gender-sensitive budget, gender mainstreaming on the budget, gender asymmetry, gender inequality.

SANTRAUKA

Ališauskaitė I. Lyčių aspekto įtaka formuojant valstybės biudžetą / Viešojo sektoriaus ekonomikos magistro baigiamasis darbas. Vadovė prof. hab. dr. O. G. Rakauskienė. – Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2008. – 69 p.

Viešojo sektoriaus ekonomikos magistro baigiamojo darbo tema yra aktuali, kadangi lyčių aspekto integravimas į biudžetą – viena iš aukštos ekonominės galios garantijų. Įstatymų leidyba yra nepakankama priemonė užkirsti kelią lyčių nelygybei, kuri yra stipriai išsišaknijusi mūsų visuomenėje ir kurią palaiko stereotipinis požiūris į vyrų ir moterų vaidmenis.

Pagrindinė problema, kuriai skiriamas šis darbas: biudžetas – vienas svarbiausių įrankių įgyvendinant politikų priimtus sprendimus, o nuomonė, jog jis yra ir turėtų būti neutralus lytims, klaidinga ir, žiūrint iš valstybės ekonomikos augimo bei šalies gerovės perspektyvos, per brangiai kainuojanti visuomenei.

Tyrimo objektas – lyčiai jautrus biudžetas, kuris gali patobulinti lyčių analizę valstybės biudžeto ir išteklių paskirstymo plotmėje. Lyčių aspekto integravimas į biudžetą – tai procesas, kurio metu nagrinėjamas valstybės biudžetas, siekiant nustatyti, ar jis įvertina skirtingus socialinius vyrų ir moterų vaidmenis, ir siūlomi pakeitimai faktinės lyčių lygybės įgyvendinimui.

Darbo tikslas – įrodyti lyčių aspekto svarbą, formuojant valstybės biudžetą. Šiuo metu biudžeto skirstymas Lietuvoje neatsižvelgia į lytis, taip tik didindamas nelygybę tarp moterų ir vyrų. Numatytam darbo tikslui pasiekti keliami uždaviniai:

1. pateikti užsienio šalių ir Lietuvos analizę lyčių lygybės kontekste;
2. pagrįsti lyčiai jautraus biudžeto diegimo Lietuvoje būtinybę;
3. iširti Lietuvos moterų itaką bendrajam vidaus produktui;
4. išanalizavus valstybės ir savivaldybių biudžetus struktūriškai ir dinamiškai, palyginti jų asignavimus lyčių aspekto kontekste;
5. iširti valstybės ir savivaldybių biudžeto mokestines įplaukas lyčių aspekto kontekste;
6. palyginti mokestinę naštą, tenkančią skirtingoms lytims;
7. išanalizuoti lyčių vaidmenį stambiame bei smulkiajame ir vidutiniame versle;
8. iširti PVM lengvatos maistui įtaką ekonominei-socialinei moterų būklei.

Darbe keliamos hipotezės:

1. Lietuvos BVP struktūroje neatsispindi tokia svarbi ekonomikos sritis, kaip taip vadinama reproduktyvinė ekonomika, kuri „atsako“ už žmogiškojo potencialo reprodukciją ir už

žmogiškųjų išteklių kokybę ir, kurioje lygiai taip pat sukuriama pridėtinė vertė, įnešanti ženklų indėlį į šalies BVP. Žmogiškojo kapitalo ir darbo jėgos kaštai lieka tarsi nematomi ekonomikoje, reproduktyvusis darbas neįeina į šalies BVP, jis niekaip neapskaitomas, nematuojamas ir neapmokamas.

2. Valstybės biudžetas nėra neutralus lyčių atžvilgiu. Išlaidų paskirstymas skirtingai veikia moterų ir vyrų socialinę-ekonominę padėtį, ir tuo pačiu lyčių lygybės asimetrija neigiamai įtakoja šalies biudžeto pajamas ir išlaidas;

3. Lietuvoje valstybės ir savivaldybių biudžetai suformuoti faktiškai lyčių principu. Skirstant šalies biudžeto išlaidas, pastebima ryški lyčių lygybės asimetrija. Tokiu būdu lyčių nelygybė yra tarsi skatinama;

4. Egzistuojanti mokesčių sistema Lietuvoje daro nevienodą poveikį moterų ir vyrų socialinei-ekonominei būklei. Moterims tenkanti mokesstinė našta yra didesnė nei tenkanti vyrams.

Darbe naudojami metodai:

1. Statistikos departamento ir Finansų ministerijos teikiamų duomenų bei grafikų analizė;
2. valstybės ir savivaldybių biudžetų asignavimų ir mokesčių įplaukų analizė;
3. regresinė analizė (statistinė programa Eviews);
4. grafinė analizė (Excel).

Derinant tyrimo ekonometrines ir ekonomines dalis, paaiškėjo, kad mėsos kainos be PVM, t.y. tiekėjo kainos, neįtakoja namų ūkių piniginių vartojimo išlaidų mėsai kitimo, vadinasi lengvata nepasiekia galutinio vartotojo (moters), taigi, lengvatos teikiama nauda atitenka tiekėjui – vyrui.

Išanalizavus duomenis ir atlikus tyrimą, visos aukščiau minėtos hipotezės buvo priimtose. Gautos pagrindinės išvados, jog valstybės biudžete akivaizdi lyčių nelygybė, moterys, sumokėdamos daugiau mokesčių, gauna mažesnę asignavimų dalį, taip pat mokesstinė lengvata mėsai, skirta vartotojams (moterims), jų „nepasiekia“, o „nusėda“ tiekėjų (vyrų) pelne.

Pirmoji darbo dalis skirta teoriniams aspektams nagrinėti bei egzistuojančioms lyčių lygybės įgyvendinimo programoms Lietuvoje ir užsienio šalyse aprašyti.

Antroji dalis skirta valstybės ir savivaldybių biudžetų išlaidų struktūrinei ir dinaminei analizei lyčių aspektu Lietuvoje. Antroje dalyje taip pat tiriamas Lietuvos moterų indėlis į BVP.

Trečioje dalyje lyčių aspektu analizuojamos nacionalinio biudžeto mokestinės įplaukos bei mokestinė našta valstybės ir privačiame sektoriuose. Šioje dalyje statistinės programos Eviews ir programos Excel pagalba atliktas tyrimas dėl pridėtinės vertės mokesčio lengvatos maistui įtakos moterų ekonominei-socialinei būklei.

SUMMARY

Ališauskaitė I. The influence of gender aspect in shaping the state budget / Master's Work in Public Sector Economics. Supervisor Head Professor. Hab. Dr. O. G. Rakauskienė. – Vilnius: Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University, 2008. – 69 p.

The final Master's work topic in Public Sector Economics is relevant since gender mainstreaming in the budget – is one of guarantees of high economic power. Legislation is insufficient to prevent gender inequality, which is deeply rooted in our society and supports the stereotypical approach to men's and women's roles.

The main problem in this work: budget – one of the most important tools in implementing the decisions taken by politicians, that is way the opinion that it is and should be gender-neutral is false and, from a state of economic growth and the country's welfare perspective, costs a lot to society.

The research subject is gender-sensitive budget, which may improve the gender analysis of the state budget in the context of resource allocation. The integration of gender aspect in the budget is a process when the the state budget is being considered, in order to determine whether it evaluates different social roles of men and women, and modifications are being suggested in order to implement the actual gender equality.

The aim of this work is to demonstrate the importance of gender aspect, when the state budget is being formed. Currently, the allotment of budget in Lithuania does not consider gender, hereby inequality between women and men increases. To achieve the higher mentioned aim the tasks are put in:

1. to lay the analysis of foreign countries and Lithuania in the context of gender equality;
2. to justify the necessity of gender-sensitive budget in Lithuania;
3. to investigate the women's impact on gross domestic product (GDP) in Lithuania;
4. when the anlysis of the state and munivipal budgets is done, to compare their expense in the context of gender aspect;
5. to explore the tax revenue of the state and municipal budgets in the context of gender aspect;
6. to compare the tax burden, that goes to men and women;
7. to analyse the role of gender in large and small and medium business;
8. to investigate the affect of value added tax concession for food on women's economical and social status.

Hypotheses in this work:

1. Lithuanian GDP structure does not reflect this important economic sector, as the so-called reproductive economy, which is “responsible“ for the reproduction of human potential and for quality of human resources, and in which value-added is being generated as well. And that brings marked contribution to the country's GDP. Human resource and labor costs remain invisible in the economy, reproductive work remains outside of the country's GDP, it can't be measured and paid;
2. State budget is not gender neutral. The allocation of expenditure affects differently upon women's and men's social and economical status. Herewith, the revenue and expenditure of budget is under the negative influence of gender asymmetry;
3. State and municipal budgets in Lithuania are actually formed in gender philosophy. Gender asymmetry could be seen when the expenditure of national budget is being allocated. In this way, gender inequalities are being kind of encouraged;
4. The existing tax system in Lithuania have unequal impact on women's and men's social-economic situation. Higher tax burden goes to women than men.

Methods used in this work:

1. the analysis of data and graphs of the Department of Statistics and the Ministry of Finance;
2. the analysis of the expense and tax revenue of the state and municipal budgets;
3. regression analysis (statistical program Eviews);
4. graphic analysis (Excel).

The combination of econometric and economic research parts, has shown that the meat prices, excluding value added tax (supplier prices), does not affect the cash flow of household consumption expenditure for meat. Therefore the benefit of the concession does not reach the end user (a woman), and so it devolves upon on supplier (a man).

All of the above hypotheses have been adopted, when the data analysis and research was done. The principal conclusions were that there is obvious gender inequality in the state budget, women pay more taxes and receive lower part of allocations, also the tax concession that is devoted to consumers (women) doesn't „reach“ them and sinks in the suppliers (men) profit.

The first part is devoted to analyse the theoretical aspects and to describe the gender equality programs that were put in practice in Lithuania and other foreign countries.

The second part is devoted to the structural and dynamic analysis in gender aspect of expense of state and municipal budgets in Lithuania. There was also studied women's contribution to GDP in Lithuania.

In the third paragraph there was analyzed tax revenue of the national budget and the tax burden on the public and private sectors in gender aspect. In this part with the aid of statistical program Eviews and Excel there has been also analyzed the affect of value added tax concession for food on women's economical and social status.

PRIEDAI

1 lentelė

LR 2008 metų nacionalinis biudžetas (mln. Lt)

	2007 m.	2008 m. projektas	2008 m. palyginti su 2007 m.	
			Skirtumas	Pokyčio proc.
Pajamos				
Nacionalinio biudžeto pajamos (su dotacija iš ES biudžeto)	22168,0	29136,3	6968,3	31,4
Nacionalinio biudžeto pajamos (be dotacijos iš ES biudžeto)	19082,0	24023,5	4941,5	25,9
Asignavimai				
Nacionalinio biudžeto asignavimai (su dotacija iš ES biudžeto)	23609,0	30217,3	6608,3	28,0
Nacionalinio biudžeto asignavimai (be dotacijos iš ES biudžeto)	20523,0	25104,5	4581,5	22,3

Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008

2 lentelė

2008 m. valstybės biudžeto pajamų iš pagrindinių mokesčių projekcijos

Pajamos	2005 m.	2006 m.	2006/2005		2007 m.	2007/2006		2008 m. prognozė	2008/2007	
			+, -	%		+, -	%		+, -	%
Gyventojų pajamų mokestis	1875250	2038405	+163155	8%	1939608	-98797	-5%	1819341	-120267	-6,6
Pelno mokestis	1507704	1924521	+416817	21,7%	2053649	+129128	6,3%	2711140	+657491	24,3 %
Pridėtinės vertės mokestis	4841689	6152214	+1310525	21,3 %	7824176	+1671962	21,4%	10164112	+2339936	23%
Akcizai	2040088	2374429	+334341	14%	2803595	+429166	15,3%	3520239	+716644	20,4 %
IŠ VISO:	10264731	12489569	+2224838	17,8%	14621028	+2131459	14,6%	18214832	+3593804	19,7 %

Šaltinis: LR finansų ministerija, LR valstybių biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektas, 2008

2008 m. Nacionalinio biudžeto asignavimai (% nuo visų išlaidų)

	tūkst. Lt	%
Bendros valstybės paslaugos	4724374	15,5
Gynyba	1512142	5,0
Viešoji tvarka ir visuomenės apsauga	2462486	8,1
Ekonomika	7085397	23,3
Aplinkos apsauga	1494244	4,9
Būstas ir komunalinis ūkis	316751	1,0
Sveikatos apsauga	1797091	5,9
Poilsis, kultūra, religija	1146352	3,8
Švietimas	6413801	21,1
Socialinė apsauga	3455705	11,4
VISO:	30.408.343	100,0

Šaltinis: LR finansų ministerija, Nacionalinio biudžeto asignavimų grafikas, 2008

Nacionalinio biudžeto mokesčių dinamika 1999-2008 m. (tūkst. Lt)

	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.	2003 m.	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m. (planas)
Gyventojų pajamų mokestis (GPM)	2542116	2505418	2510530	2547350	2666073	3054181	3566302	4059245	4555801	5430178
Pelno mokestis	360818	311681	259216	307698	784884	1168950	1507704	1924521	2053649	2711140
Nekilnojamojo turto mokestis	247217	260753	284413	328274	253416	214949	212974	234397	240518	231275
Pridėtinės vertės mokestis (PVM)	3466571	3419415	3511812	3809678	3822994	3930111	4841689	6152214	7824176	10164112
Akcizai	1318359	1209583	1295349	1596134	1765158	1857710	2040088	2374429	2803595	3520239
Visos nacionalinio biudžeto pajamos tais metais	8825901	8663660	9211891	10474005	11214324	13804543	16480236	19362390	23738492	29407343

Šaltinis: LR finansų ministerija

Valstybės biudžeto mokesčių dinamika 1999-2008 m. (tūkst. Lt)

	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.	2003 m.	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m. (planas)
Gyventojų pajamų mokestis (GPM)				1432004	1445688	1614164	1875250	2038405	1939608	1819341
Pelno mokestis	360818	311681	259216	263954	784884	1168950	1507704	1924521	2053649	2711140
Nekilnojamojo turto mokestis										
Pridėtinės vertės mokestis (PVM)	3466571	3419415	3511812	3809678	3822994	3930111	4841689	6152214	7824176	10164112
Akcizai	1318359	1209583	1295349	1596134	1765158	1857710	2040088	2374429	2803595	3520239
Visos valstybės biudžeto pajamos tais metais	5904369	5780725	6344789	8900299	9624765	11794017	14152698	16804542	20669495	25571862

Šaltinis: LR finansų ministerija

Savivaldybių biudžetų mokesčių dinamika 1999-2008 m. (tūkst. Lt)

	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.	2003 m.	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m. (planas)
Gyventojų pajamų mokestis (GPM)	2542116	2505418	2510530	1115346	1220385	1440017	1691052	2020840	2616193	3610837
Pelno mokestis				43744						
Nekilnojamojo turto mokestis	247217	260753	284413	328274	253416	214949	212974	234397	240518	231275
Pridėtinės vertės mokestis (PVM)										
Akcizai										
Visos savivaldybių biudžeto pajamos tais metais	2921532	2882935	2867102	1573706	1589559	2010526	2327538	2557848	3068997	3835481

Šaltinis: LR finansų ministerija

Gyventojų pajamų mokestis (GPM)

Gyventojų pajamų mokestį Lietuvoje moka pajamų gavę gyventojai [36]. Pastarieji skirstomi į nuolatinius ir nenuolatinius [7, 54]. Gyventojų pajamų mokestį reglamentuoja LR gyventojų pajamų mokesčio įstatymas Nr. IX-1007, pagal kurį gyventojas laikomas nuolatiniu Lietuvos gyventoju, jei jis atitinka minėtame įstatyme nustatytus reikalavimus, pavyzdžiui, jo nuolatinė gyvenamoji vieta yra Lietuvoje, jo asmeninių, socialinių arba ekonominių interesų buvimo vieta yra Lietuvoje, jis tam tikrą laiką išbūna Lietuvoje [36]. Nuolatinio Lietuvos gyventojų pajamų mokesčio objektas yra tiek Lietuvoje, tiek užsienyje gautos pajamos [36] [35, 5 strp. 2 eil.]. Tuo tarp nenuolatinio Lietuvos gyventojų, t.y. ne Lietuvos piliečio (užsienio valstybės diplomato, jį aptarnaujančio personalo ir techninių darbuotojų), ne Lietuvos piliečio, kuris vykdo individualią veiklą per nuolatinę bazę arba ne Lietuvos piliečio, gaunančio tik su darbo santykiais susijusias pajamas už darbą Lietuvoje iš užsienio valstybės [7, 55], pajamų mokesčio objektas yra [36] [35, 5 strp. 4 eil.] :

- per nuolatinę bazę vykdomos individualios veiklos pajamos;
- ne per nuolatinę bazę gautos pajamos, kurių šaltinis yra Lietuvoje:
 - palūkanos;
 - pajamos iš paskirstytojo pelnos;
 - su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais susijusios pajamos;
 - sporto veiklos pajamos;
 - atlikėjų veiklos pajamos;
 - pajamos, gautos už išnuomotą, parduotą ar kitaip perleistą nuosavybėn Lietuvoje esantį nekilnojamąjį daiktą;
 - pajamos, gautos už parduotą ar kitokiu būdu perleistą nuosavybėn pagal Lietuvos teisės aktus registruojamą kilnojamąjį daiktą;
 - honoraras.

Šiuo metu Lietuvoje yra taikomi du tarifai: 15% ir 24%. Pajamų mokesčio 15% tarifas taikomas:

- pajamoms iš paskirstytojo pelno;
- sportininkų pajamoms;
- atlikėjų pajamoms;
- honorarui;
- gautoms pagal autorinę sutartį pajamoms iš kūrybos;
- pajamoms, gautoms iš turto nuomos, pardavimo arba kitokio perleidimo nuosavybėn;

- pajamoms, gautoms iš individualios veiklos, jeigu gyventojų sprendimu iš šių pajamų neatimti leidžiami atskaitymai;
- pensijų išmokoms, gautoms bet kuriuo Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatyme numatytu būdu;
- įstatyme nustatytoms gražinamoms gyventojų sumokėtoms pensijų įmokoms;
- išmokoms pagal gyvybės draudimo sutartis, atitinkančias įstatyme nustatytas sąlygas;
- gražinamoms gyventojų sumokėtoms gyvybės draudimo įmokoms pagal nutrauktas gyvybės draudimo sutartis, atitinkančias įstatyme nustatytas sąlygas.

Kitoms pajamoms (neišvardintoms Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme) nuo 2008 m. sausio 1 d. taikomas 24 procentų pajamų mokesčio tarifas [36].

Pelno mokestis

Pelno mokestį reglamentuoja 2001 m. gruodžio 20 dieną priimtas LR pelno mokesčio įstatymas, kuris pakeitė nuo 1990 metų galiojusį Juridinių asmenų pelno mokesčio įstatymą [37]. Pelno mokestį moka [38] :

1. Lietuvos vienetas;
2. užsienio vienetas.

Lietuvos vieneto mokesčio bazė yra visos Lietuvos Respublikoje ir užsienio valstybėse uždirbtos pajamos [37]. Tuo tarpu užsienio vieneto mokesčio bazė yra [37]:

- užsienio vieneto per nuolatinės buveinės Lietuvos Respublikos teritorijoje vykdomos veiklos pajamos;
- ne per nuolatinės buveinės Lietuvos teritorijoje gautos pajamos, kurių šaltinis yra Lietuvos Respublikoje:
 - palūkanų pajamos;
 - pajamos iš paskirstytojo pelno;
 - autorinio atlyginimo, įskaitant atlyginimą už suteiktas gretutines teises, pajamos;
 - pajamos, gautos kaip atlyginimas už teisę naudotis pramoninės nuosavybės objektu;
 - atlyginimas už franšizę;
 - atlyginimas už suteiktą informaciją apie gamybinę, prekybinę ar mokslinę patirtį (know-how);
 - gautos pajamos už parduotą, kitokiu būdu perleistą nuosavybėn arba išnuomotą nekilnojamąjį pagal prigimtį daiktą, esantį Lietuvos Respublikos teritorijoje;
 - kompensacijų už autorių arba gretutinių teisių pažeidimą pajamos.

Pelno mokesčio tarifai yra proporciniai [7, 72]:

- 13% tarifu apmokestinamas vienetų pelnas, kuomet vidutinis sąrašuose esančių darbuotojų skaičius neviršija 10 žmonių ir mokestinio laikotarpio pajamos neviršija 500 tūkstančių litų [38, 5 strp. 2eil.];
- 10% tarifu apmokestinamos užsienio vieneto pajamos, kurių šaltinis Lietuvoje ir jos gautos ne per jų nuolatinės buveinės Lietuvoje [7, 72];
- 15% tarifu apmokestinamas Lietuvos vienetų nuolatinių buveinių pelnas [38, 5 strp. 1 eil. 1 punktas] ir pajamos iš paskirstytojo pelno [38, 5 strp. 1 eil. 3 punktas].

Pasibaigus mokestiniam laikotarpiui, iki kito mokestinio laikotarpio dešimto mėnesio pirmos dienos, vienetai atsiskaitydami su valstybe, teritorinėms mokesčių inspekcijoms turi pateikti metinę pelno mokesčių deklaraciją [7, 77].

Nekilnojamojo turto mokestis

Šį mokestį moka Lietuvos ir užsienio fiziniai ir juridiniai asmenys. Mokesčio objektas yra:

- 1) fiziniams asmenims nuosavybės teise priklausantis nekilnojamas turtas (arba jo dalis), esantis Lietuvos Respublikos teritorijoje, išskyrus gyvenamosios, sodų, garažų, fermų, šiltnamių, ūkio, pagalbinio ūkio, mokslo, religinės, poilsio paskirties statinius (patalpas), žuvininkystės statinius bei inžinerinius statinius, jeigu jie nėra ekonominei ar individualiai veiklai naudojamas nekilnojamas turtas arba nėra neterminuotai ar ilgesniam kaip vieno mėnesio laikotarpiui perduoti naudoti juridiniams asmenims;
- 2) juridiniams asmenims nuosavybės teise priklausantis nekilnojamas turtas, esantis Lietuvos Respublikoje.

Mokesčio tarifas – 1 procentas nekilnojamojo turto mokestinės vertės [40, 6 strp.]. Konkretų mokesčio tarifą nustato savivaldybių tarybos, atsižvelgdamos į vieną arba kelis iš šių kriterijų [39]:

- nekilnojamojo turto paskirtį;
- jo techninės priežiūros būklę;
- mokesčio mokėtojų kategorijas (dydį, teisinę formą, ar socialinę padėtį);
- nekilnojamojo turto buvimo savivaldybės teritorijoje vietą.

Nekilnojamojo turto mokestinė vertė yra jo vidutinė rinkos kaina, kurią nustato VĮ „Registru centras“ [39]. Nekilnojamąjį turtą reikia įvertinti ne rečiau nei kas 5 metus [40, 9strp. 3 eil.]. Šiuo mokesčiu neapmokestinamas [39]:

- fiziniams asmenims nuosavybės teise priklausantis nekilnojamas turtas, naudojamas žemės ūkio veikloje, švietimo darbe, socialinei globai ir rūpybai, kulto apeigų reikmenų

gamybai, laidojimo paslaugoms teikti, taip pat nekilnojamasis turtas, esantis kapinių teritorijoje bei naudojamas kaip kūrybinės dirbtuvės individualiai kūrybinei veiklai;

- Lietuvos valstybės ir savivaldybių, taip pat jų įstaigų ir įmonių nekilnojamasis turtas;
- užsienio valstybių diplomatinių atstovybių ir konsulinių įstaigų, tarptautinių tarpvyriausybinių organizacijų ar jų atstovybių nekilnojamasis turtas;
- laisvųjų ekonominių zonų nekilnojamasis turtas;
- religinių bendruomenių, bendrijų ir centrų nekilnojamasis turtas;
- asociacijų, labdaros ir paramos fondų, socialines paslaugas teikiančių įstaigų nekilnojamasis turtas;
- mokslo ir studijų institucijų, švietimo įstaigų nekilnojamasis turtas;
- profesinių sąjungų nekilnojamasis turtas;
- daugiabučių namų savininkų bendrijų, namų statybos bendrijų nekilnojamasis turtas;
- žemės ūkio veiklos subjektų ir kooperatinių bendrovių nekilnojamasis turtas;
- bankrutavusių įmonių nekilnojamasis turtas;
- juridinių asmenų nekilnojamasis turtas, naudojamas aplinkos, priešgaisrinei apsaugai, laidojimo paslaugų teikimui ar esantis kapinių teritorijoje;
- tinkamais naudoti nepripažinti statiniai, jeigu jie nėra faktiškai naudojami.

Taip pat savivaldybių tarybos savo biudžeto sąskaita turi teisę atleisti fizinius ir juridinius asmenis nuo mokesčio arba jį sumažinti [39].

Pridėtinės vertės mokestis (PVM)

PVM – netiesioginis mokestis [7, 34], įvedamas kiekvienos gamybos ir prekybos pakopoje, ir gyvuoja tol kol pasiekia vartotoją ir šis jį sumoka, taip tapdamas tikroju PVM mokėtoju [7, 85]. Nors Lietuvoje PVM pradėtas taikyti tik nuo 1994 metų gegužės pirmos dienos, įsigaliojus Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymui Nr. I-345 [29], tačiau dar 1954 metais buvo išrastas prancūzo M. Lore [7, 84]. Dabar PVM taikomas ne tik visose Europos Sąjungos (toliau – ES), bet ir kai kuriose kitose šalyse [7, 84]. Šis mokestis yra skirtas vartojimui apmokestinti, kartu jis padeda surinkti daug pajamų, esant nedideliems tarifams ir per daug nemenkinant veiklos skatinimo [7, 85]. PVM dėka gaunamos pastovios įplaukos ir taip užtikrinamas stabilumas, be to, šis mokestis skatina eksportą, kadangi eksportuojamos prekės PVM neapmokestinamos ir tai netrukdo joms konkuruoti su užsienio prekėmis [7, 87].

Lietuvoje nuo 2002 metų liepos 1d. įsigaliojo naujas įstatymas, kuris pakeitė prieš tai buvusių PVM įstatymus ir juos papildančius įstatymus. Šis įstatymas įgyvendino visas pagrindines Europos

Sjungos teisės aktų, reglamentuojančių apmokestinimą PVM, nuostatas. Tačiau į jį nebuvo perkelti reikalavimai, kurių taikymas įmanomas tik Lietuvai esant Europos Sąjungos nare ir bendrosios rinkos dalimi, ir todėl 2004 metų gegužės pirmą dieną, įsigaliojo Lietuvos pridėtinės vertės mokesčio įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas, kuris galutinai perkėlė Europos Sąjungos teisės aktų, reglamentuojančių apmokestinimo PVM tvarką, nuostatas [29].

PVM yra vartojimo mokestis, stipriai įtakojantis kuriant vidaus rinką be sienų. Šis mokestis yra vienas iš pagrindinių ES biudžeto pajamų šaltinių, todėl ES jį griežtai reglamentuoja [29].

PVM objektas yra pridėtoji vertė, kurią gamintojas ar tiekėjas pridėda prie išigytų žaliavų, medžiagų, prekių ar paslaugų vertės tam, kad sukurtų naują gaminį ar paslaugą [7, 85]. Taigi, vartotojas sumoka PVM pirkdamas prekę ar paslaugą, tuo tarpu tiekėjas ar gamintojas PVM valstybei moka nuo apmokestinamosios vertės, kurią paprastai sudaro tiekėjo gautas atlygis (išskyrus patį PVM) [7, 93]. Skaičiuojant PVM nuo apmokestinamosios vertės kartu su PVM, taikomas, jau nebe standartinis 18 procentų tarifas, o 15,25 procentų tarifas ($18: 100+ 18$) [7, 95]. Lietuvoje taikomi PVM tarifai: jau minėti standartiniai (18%), lengvatiniai (9% ir 5%) bei 0% PVM tarifas [30, 19strp. 1, 3, 4, 5 eil.].

Akcizai

Tiek Lietuvoje, tiek daugelyje kitų valstybių, kai kurioms prekėms ir paslaugoms taikomas akcizų mokestis. Dažniausiai akcizai nustatomi prekėms ir paslaugoms, kurių kaina nėra elastinga (kaina didėja, o apmokestinamųjų objektų paklausos apimtis nesikeičia arba keičiasi mažai) [7, 108]. Įvedant akcizų mokestį, siekiama ne tik papildyti valstybės biudžetą lėšomis, bet ir apriboti kai kurių prekių vartojimą, pavyzdžiui, alkoholio, tabako gaminių [7, 108]. Taigi, akcizų mokestis skirtas perskirstyti ribotus išteklius. Akcizas, kaip ir PVM, yra vartojimo mokestis, todėl jo tvarką griežtai reglamentuoja ES [33].

Lietuvos Respublikos akcizų įstatymas Nr. I-429 buvo priimtas 1994 metų balandžio 12 dieną ir galiojo nuo tų pačių metų balandžio 22 dienos iki 2002 metų birželio 30 dienos. Nuo 2002 metų liepos 1 dienos įsigaliojo naujas akcizų įstatymas, kuris įgyvendino visas pagrindines Europos Sąjungos teisės aktų, reglamentuojančių apmokestinimo akcizais tvarką, nuostatas [33]. Tačiau į šį įstatymą nebuvo perkeltos nuostatos, kurios būtų taikomos, tik Lietuvai esant ES nare, ir todėl, 2004 metais sausio 29 dieną, buvo priimtas Lietuvos Respublikos akcizų įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. IX-1987 [33].

Akcizais apmokestinamos šios prekės [33]:

- etilo alkoholis ir alkoholiniai gėrimai;

- apdorotas tabakas;
- energetiniai produktai;
- akmens anglis, koksas ir lignitas
- elektros energija (nuo 2010 metų sausio 1d.);

Akcizų tarifai priklauso nuo kiekvienos paslaugos ir prekių grupės, netgi toms pačioms prekių ir paslaugų grupės produktams taikomi skirtingi šio mokesčio tarifai [33]. Smulkesnę apmokestinimo informaciją galima rasti LR akcizų įstatymo pakeitimo įstatyme [34].

Akcizų mokėtojai yra apmokestinamų prekių sandėlių savininkai, registruoti arba neregistruoti prekybininkai, asmenys, pagaminę akcizais apmokestinamas prekes, importuotojai, o įstatymo nustatytais atvejais – ir kiti asmenys [33].